

**Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar**

Az ágencia nyelvi jegyei
Az aktív és passzív igék szerepe a narratívumokban
PhD értekezés

Szalai Katalin

Témavezető: Prof. Dr. László János

Pszichológia Doktori Iskola
Személyiség- és Egészségpszichológia Program

2011.

Tartalomjegyzék

1.Bevezetés.....	3
2.Az ágensia	6
2.1.Az ágensia filozófiai hátttere.....	6
2.2.Az ágensia pszichológiai perspektívái	7
2.2.1.Aktivitás	8
2.2.2.Intenció.....	10
2.2.3.A humán cselekvések motivációs bázisa.....	11
2.2.4.Az ágensia egészségpszichológiai megközelítése	13
2.2.4.1.A stresszel való megküzdés	14
2.2.4.2.A kontroll fogalma és vonzáskörzete	16
2.2.4.3.Az egészségpszichológiai fejezetek összefoglalása.....	20
2.2.5.Az ágensia szociálpszichológiai megközelítései.....	20
2.3.Cselekvések, ágensia megjelenése és mérése a narratívumok szintjén.....	22
2.3.1.Az ágensia és az intimitás univerzális élményei.....	22
2.3.2.Az ágensia és az attribúció-kutatások	27
2.3.3.Az ágensia kutatása magyar nyelvű szövegekben	29
3.Az ágensia kifejezőmódjai és szerepe a narratívumokban.....	30
3.1.A passzívum kifejezőmódjai a magyar nyelvben.....	30
3.2.Passzív szerkezet az angol nyelvben	31
3.3.Passzív szerkezet a német nyelvben	34
3.4.Az ágensia kifejezőmódjai a narratívumokban.....	35
3.5.Összefoglalás.....	36
4.Az ágensia nyelvi jegyeinek személypercepció vizsgálati manipulált szövegekkel	38
4.1.Kérdésfelvetés	39
4.2.Az eljárás menete és a vizsgálati személyek	39
4.3.Eredmények	41
4.3.1.Összesített eredmények.....	41
4.3.2.Eredmények az egyes témák alapján	42
4.4.Megvitatás	43
4.5.Utóvizsgálat	45
4.5.1.A vizsgálati elrendezés és a vizsgálati személyek.....	45
4.5.2.Eredmények	45
4.5.3. Összegzés.....	46
4.6.Véggövetkeztetések	47

5.Az elemző eszköz	48
5.1.A NooJ szoftver újdonsága a pszichológiai tartalomelemzésben.....	48
5.2.Az aktivitás-passzivitás modul	49
6.Az aktivitás-passzivitás modul reliabilitás- és validitás-vizsgálata	55
6.1.A vizsgálatban résztvevők és a vizsgálati eljárás	55
6.2.A vizsgálat célja	57
6.3.Eredmények a modul megbízhatóságának tekintetében	57
6.4.Eredmények a modul érvényességének tekintetében	58
6.4.1.A kérdőív-eredmények összefüggése az aktivitásszintekkel	58
6.4.2.A T.A.T. teszt eredményei és az aktivitásszintek összefüggései	60
6.4.3.Az egyes élmények közti különbségek az aktivitás-passzivitás tekintetében	61
6.4.4.Nemi és életkori eltérések.....	64
6.5.Az eredmények összefoglalása és továbbgondolása	66
7.A személyes ágencia nyomában – aktivitásszint a személyes narratívumokban	67
7.1.A vizsgálat kérdésselvetése	70
7.2.Vizsgálati személyek	70
7.3.Módszer	71
7.4.Eredmények	73
7.4.1.A tesztek eredményei	73
7.4.2.A narratív szövegek aktivitás-szintje és a tesztek közti összefüggések	74
7.4.3.A látássérült és a kontrollcsoport közti különbségek, a két látássérült csoport eltérései	76
7.4.4.A külvilág: más szereplők megjelenítése a narratívumokban	77
7.5.Az eredmények megvitatása	79
8.Az aktivitás mint a csoport ágenciájának egyik mutatója.....	81
8.1.A csoportidentitás és a történelem-történetek kapcsolata.....	81
8.2.A vizsgálat anyaga.....	83
8.3.A vizsgálat kérdésselvetése	85
8.4.Eredmények	85
8.5.Az eredmények megvitatása	89
9. Összefoglalás, kitekintés	91
Köszönetnyilvánítás.....	92
Felhasznált irodalmak.....	93
Melléklet.....	105

1. Bevezetés

*„Narratívumokban álmodunk, narratívumokban emlékezünk,
narratív formájúak az előérzeteink, narratívumokban remélünk, esünk kétségbe, hiszünk, kételkedünk,
tervezünk, módosítunk, kritizálunk, alkotunk, pletykálunk, tanulunk, gyűlölködünk és szeretünk”
(Hardy)*

Az identitás – főként az 1980-as évektől – bizonyos elméletekben (pl.: McAdams, 1985; Gergen és Gergen, 1984) úgy jelenik meg, mint társas közegben csiszolódó, folyamatosan újra- és újraserkesztett élettörténet. A narratív pszichológia az emberi tapasztalat elbeszélte természetével teszi le a voksát; az emberek történetek formájában beszélnek önmagukról, történetek mentén értik meg magukat és a másikat. A narratív pszichológiai vizsgálatok pedig ezeket a történeteket elemzik különböző szempontok mentén (pl.: Sarbin, 1986; McAdams-Josselson-Lieblich, 2006; László, 2005).

A narratív identitás koncepciójáról beszélve érdemes Erikson (1968) munkásságát megemlíteni. Megfogalmazása szerint a személyes identitás az életút megannyi változása ellenére megőrzött önazonosság, folytonosság letéteményese, mely az egyéni tapasztalatok megszerkesztésén és újraserkesztésén keresztül érhető el. A pszichoanalitikus diskurzus újításaként elméletében nagyobb teret enged a szociális kapcsolatoknak és tapasztalatoknak, a csoportélménynek. Erikson koncepciójában az identitás az élettörténet és a történelmi pillanat keresztmetszeteként értelmezhető.

A szociális identitás fogalma később keletkezett, Tajfel nevéhez köthető (1981). Az elmélet az 'én'-t csoportban való létezőként kezeli, a csoporttal való azonosulást feltételezi. A csoporthoz való tartozás érzését erősíthetik az egymás között megosztott történetek vagy hosszú időn keresztül megőrzött hagyományok (Breakwell, 1993). A csoporthoz való tartozás speciális esete a nemzethez való tartozás, a nemzeti identitás. Csakúgy, ahogy a személyes történetek a személyes identitásról árulkodnak, annak részeként is értelmeződhetnek, a csoportok – nemzetek – történetei a csoport identitásának hordozóiként jelenthetnek meg a narratív pszichológiai felfogás értelmében (emellett érvel László, 2005). Így mind a személyes, mind a csoportidentitás szolgálatában álló narratívumok lehetnek pszichológiai vizsgálódás tárgyai.

A pszichológia története során a személyiség értelmezésére, vizsgálatára számtalan különböző koncepció született. McAdams (2001b, 2006) megkísérelte integrálni a narratív

identitás koncepciót az eddigi személyiségről szóló elméletek közé (mint vonáselméletek, dinamikus megközelítések stb.), hangsúlyozva a személyiség társadalmi-kulturális beágyazottságát.

McAdams szerint a személyiség három különböző aspektusból közelíthető meg – a diszpozicionális vonások, a karakterisztikus adaptációk illetve az integratív élettörténetek szintjén – s ezek mindegyike a személyiségről szóló diskurzusok önálló, saját módszertannal, preferált mérőeszközökkel rendelkező ágát képviseli. A diszpozicionális vonások a viselkedési stílus állandó és stabil alapját képezik. Olyan személyiségvonások ezek, melyek feltérképezése szinte már az első találkozáskor megtörténhet. A pszichológiai gyakorlatban kérdőívvel mérik (pl. Big Five). McAdams azt is megjegyzi, hogy a különböző kultúrákban illetve nyelvekben hasonló vonások lelhetők fel, bár viselkedés szintjén eltérően jelentkezhetnek (pl. más módon viselkedik egy extravertív japán illetve egy extravertív new yorki ember).

A karakterisztikus adaptációk szintjét a személy vágyai, szükségletei, céljai, félelmei, konfliktusai, érdeklődései, értékei képviselik; illetve az a mód is, ahogy különböző szociális szerepeit betöltve ezeket megvalósítja vagy elkerüli. Ilyen szociális motívumok lehetnek a hatalom és az intimitás (Winter, 1973; McAdams, 1980), melyekről később még részletesebben lesz szó. Az adaptációk egy része állandóságot mutat, más részük viszont változik a különböző életszakaszokon átívelő fejlődés során. Ezen a szinten nagy kulturális különbségek lehetnek, hiszen a kultúrák lényegesen különböznek értékeik, elfogadott céljaik, szociális stratégiáik tekintetében (pl. az individualizmus és a kollektívizmus más-más karakterisztikus adaptációs mintákat támogat).

Ugyanakkor az elméletek e két szintjén nem fejthető meg, milyen jelentések mentén szervezi a személy a pszichoszociális világát, hogyan integrálja ezeket a jelentéseket egy egységes világgépbe. Ezek a kérdések – írja McAdams (2001b) – a nyelvhasználat illetve a narratívumok vizsgálatával válaszolhatók meg, így rendszerében a harmadik szintet az élettörténet képviseli. Az élettörténet rekonstruálja a múltat és felvázolhatja az elképzelt jövőt, tartalmazza az adott időben és kultúrában megélt személyes jelentéseket, ezáltal megteremti a személy identitását. A személyes életút illetve annak narratívumai tehát nem lehetnek függetlenek attól a társas, kulturális környezettől, amelybe beleágyazódnak. Az adott kultúrában jelentéssel bíró, elfogadható élettörténeti narratívumok a kultúra által kommunikálódnak az egyénnek és fordítva – az egyénnek saját élettörténeti narratívumát az adott kultúrában érthető és elfogadható módon kell megszerkesztenie, előadnia, kommunikálnia (McAdams, 2006, Gergen-Gergen, 1984).

Mint látjuk, az elbeszélések olyan nyelvi reprezentációknak tekinthetők, amik a valóság konstruálásában vesznek részt (László, 2005). Vizsgáljuk meg kicsit bővebben a jelentések társas születését, hogy érthetőbb legyen a személyes élettörténet ezen társadalmi beágyazottsága. Azt a folyamatot, ahogy egy korábban ismeretlen jelenség a csoportok, a társadalom tagjainak kommunikációja során jelentéstelivé válik – Moscovici (1984) nyomán – szociális reprezentációnak nevezzük. A jelentések konstruálása tehát csoportfolyamat. Ezek a konstrukciók közvetítik az egyén számára a valóságot, ugyanakkor nem tekinthetők statikusak, dinamikusan változhatnak a kommunikáció során. A csoporttagság erősen összefügg azzal, hogy a csoport reprezentációit, jelentéseit ismeri, elfogadja, hordozza az egyén. A szociális reprezentációk – mivel a kommunikáció hordozza őket – gyakran narratívum alakját öltik. A társas életünk szabályai, kulturális hagyományai, a szociálisan elfogadott életstílusok tehát elbeszélések nyomán hagyományozódnak az egyéneknél, aki nemcsak kiválasztja az általa megismert mintákból a számára megfelelő és megélhető életlehetőségeket, de részt vesz az ezeket rögzítő narratívumok, társas konstrukciók formálásában, továbbörökítésében.

A csoportban megosztott reprezentációk tehát egyfelől hozzájárulnak ahhoz, hogy a csoporttagok eligazodjanak a tárgyi és szociális világukban, másfelől pedig lehetővé teszik a közösség tagjai közti kommunikációt a közös és egységes jelentések, történetek, hagyományok által. Breakwell (1993) hangsúlyozza a közös reprezentációk csoporttudathoz, a csoport közös céljainak elfogadásához való hozzájárulását. Moscovici és Hewstone (1983) pedig a megosztott reprezentációk által közvetített világszemlélet csoportidentitás-formáló és -erősítő szerepét emeli ki. A közös történelmi múltra való emlékezés, a nemzeti történetek időről időre való felidézése és megosztása tehát szorosan összefügg a csoport-identitás, nemzeti identitás kérdéskörével.

Az identitás kialakítása és megszilárdítása szempontjából különösen fontosak az egyén és a csoport múltjára vonatkozó történetek megkonstruálása és továbbadása, azaz a történelmi pályánk illetve az egyéni életutunk narratívumai. E felfogás szerint tehát a csoport és az egyén története – azaz a történelem és az élettörténeti elbeszélés – szociális konstrukció eredménye. A narratív pszichológia a narratív konstrukció elvét elfogadva nemcsak azt állítja, hogy az én jelentései és a világ jelentései szociálisan konstruáltak, hanem azt is, hogy a konstrukció eszközeként szolgáló narrativitás korlátoz is a gondolkodás, a nyelv és a társadalmi élet szabályai által. Így módon találkozunk a self és a kultúra narratívumokban (Meadams, 2006).

Dolgozatom kiinduló pontjának tartom a narratív pszichológia azon alaptételét, hogy élményeink elbeszélések mentén szerveződnek, s így ezen elbeszélések a – személyes és

szociális vagy akár nemzeti – identitás sajátosságait, mintázatait kutató tudományos vizsgálódás tárgyát képezhetik.

2. Az ágencia

A dolgozatban bemutatott vizsgálatok – bár különböző megközelítésből – mind az ágencia jelenségét állítják középpontba. A narratív pszichológiai kutatás az elbeszélések konstrukciós elveinek, sajátosságos mintázatainak felfedezése nyomán jut el az azt – és ezáltal önmagát – megkonstruáló identitáshoz. Feltételezésünk szerint az ágencia is egy olyan narratív kategória, mely a személyes és a csoport-narratívumokban betöltött szerepének tanulmányozásával közelebb visz minket az identitás feltérképezéséhez. Ahhoz viszont, hogy a szövegbeli megjelenésével, szerepével illetve ezek jelentésrétegeivel foglalkozzunk az identitás szempontjából, tisztázni kell, hogy mit is értünk ágencia alatt. A következő fejezetekben áttekintem az ágencia témaköréhez kapcsolódó főbb filozófiai, személyiséglélektani, egészségpszichológiai és szociálpszichológiai elméleteket.

2.1. Az ágencia filozófiai háttere

Filozófiai szempontból az ágencia cselekvési képességet jelöl, és szorosan kötődik a szándékosság, a döntési szabadság és a felelősség kérdéséhez. A jelenkori filozófiai elgondolások (Mackenzie 2008, Gallagher, 2000) az ágencia problematikáját hozzákapsolják a narratív szemlélethez is, amennyiben elfogadják az identitás narratív szerveződését, és érintik az ágensség nyelvi megformálását.

Ricoeur (1991/2001) felfogásában a személyes identitás az „idem” és az „ipse” típusú azonosság dialektikáját jelenti. Az idem féle azonosság, „ugyanazonosság” voltaképpen válasz a „mi vagyok” kérdésre, vonások, személyiségjellemzők, testi tulajdonságokat személyre vonatkozó halmazát vagy szociális szerepek készletét jelenti. Az egyes szám harmadik személyű, változó időben folytonosságot biztosító személyes történetek képviselik. Az ipse azonosság vagy „őmagaság” viszont a megtestesült szubjektum első személyű fenomenológiai perspektívájára vonatkozik, a hozzám tartozó tapasztalatok, az emlékezetem, testem, tulajdonságaim téri és idői változások ellenére megőrzött azonosságát jelzi. E dualizmussal Ricoeur az identitás konstituálásának azon feladatát vázolja, mely az identitás

különböző szempontjainak, első és harmadik személyű perspektíváinak, a pszichológiai és fizikai valóságnak az összeegyeztetését foglalja magába.

Korsgaard (2009) „gyakorlati identitás” (*practical identity*) fogalma igyekszik megragadni ugyanezt az integrációt, méghozzá az ágencia jelenségének segítségével. Korsgaard olyan autonóm cselekvőt határoz meg, aki nemcsak saját cselekedeteiről, de azok indokairól is dönteni tud. Az indokok létrehozása által pedig az én is konstituálódik. A gyakorlati identitás így egyszerre az előfeltétele és a produktuma is az ágenciának.

Gallagher (Gallagher – Zahavi, 2009) meghatározza a minimális szelf fenomenológiai fogalmát, mely a saját magát, mint tapasztalatok közvetlen tárgyát észlelő személyt jelenti. Ezen belül az ágencia érzése (*sense of agency*) biztosítja azt, hogy én vagyok az egyetlen, aki okozza és létrehozza a cselekedeteket; például én mozgok, vagy én gondolkodom. Továbbá a tulajdonosság érzése (*sence of ownership*) jelenti azt az érzést, hogy én vagyok az egyetlen, aki mindezt megtapasztalja; például én érzem a testem mozgását. E két érzés a szándékolatlan mozgásoknál válik szét érzékelhetően. Az ágencia érzését a tudat különböző szintjeihez kötötteen, többféle módon értelmezi Gallagher. Megkülönbözteti az ágencia tapasztalati érzését és az ágencia tulajdonítását. Az ágencia tapasztalati érzése a tudat prerefektív szintjéhez köthető, azaz a közvetlen, nem megfigyeléses jellegű tudathoz, és a mozgáshoz kötődik (tehát érzem, hogy mozgok). Erre épül rá az ágencia reflektív tulajdonítása, ami a reflektív tudat sajátja; mely segítségével magamnak tulajdonítom a cselekvést.

Gallagher (2000) keresi a kapcsolatot a minimális szelf és a narratív szelf között. Ez utóbbi a megfogalmazásában egy többé-kevésbé koherens szelf, melyet olyan általunk konstruált történetek képezik le, melyek átfogják a múltat és a jövőt. Ezzel az elképzelésével Ricoeur-höz kapcsolódik. Ricoeur is hangsúlyozta, hogy ágensként kapcsolatot teremtünk az identitás első és harmadik személyű dimenziói között, illetve a jelen, a múlt és a jövő különböző perspektívái között is. Maga a mód, mely által létrehozuk ezt a kapcsolatot, a narratív elbeszélés, mely a komplex emberi tapasztalatok megértési módja.

2.2. Az ágencia pszichológiai perspektívái

A tudatos cselekvés képessége – melyet tehát ágenciának nevezünk – humán specifikum, és számos területen tanulmányozzák (filozófia, képzőművészetek, neveléstudomány stb.). Az ágens cselekvés összefüggésben áll az organikus fejlődéssel is, hiszen modern agyutatók már kimutatták az exploratív viselkedés, a környezettel való manipuláció és az agy strukturális fejlődésének kapcsolatát (Diamond, 1988, Kolb – Whishaw, 1998 in.: Bandura,

2001). Ugyanakkor a pszichológiai elméletekben is fontos helyet kap a cselekvés. Elég Marton Magdára gondolnunk, aki már 1970-ben megjelent művében felhívja a figyelmet az aktív önindította mozgás és az énkép kapcsolatára, amennyiben az akaratlagos cselekvés, a poszturális és a környezetről szerzett vizuális jelzések összekapcsolódnak a pszichológiai okság felismerésében. A személyiséglélektanban deCharms (1987) nyomán személyes okságként („*personal causation*”) jelenik meg az a humán képesség, amely szerint környezeti történések kiváltójaként definiálja magát az egyén. A fejlődéslélektan elméletek is tárgyalják ennek a képességnek a kialakulását: Stern (2002) énefejlődésről szóló elméletében a hatóerő az ’én mint ágens’ élményének alapja, ami a csecsemő 2. és 6. hónapos kora között alakul ki, méghozzá az akarati cselekvés megjelenésével. Ekkor a csecsemő motoros tervezése illetve proprioceptív fejlődése olyan szintet ér el, hogy képes lesz a szemét és a kezét összekoordinálni, s képes lesz például tapintási információkat magáénak elismerni. Stern szerint az ágensség élménye összefügg a kauzalitás megtapasztalásával is. Piaget, aki a kognitív képességek fejlődését követi nyomon elméletében, szintén fontos szerepet tulajdonít a baba aktív, „kísérletező” cselekvéseinek. Ő a másodlagos cirkulációs reakciók kapcsán beszél az okság megtapasztalásáról a 4-8. hónap táján.

E röviden felidézett elméletek az akaratlagos cselekvés képességét, az ’én csinálom’-örömét velünk született, humán specifikumként tárgyalják, mely elég korán megjelenik az egyedfejlődés során. A szándékolt cselekvés pedig a pszichológiai okság megtapasztalásával jár együtt. Az egyén tehát a környezetére hatással bíró, intencionális lényként definiálja magát, ezt nevezzük jelen dolgozatban az ágencia élményének.

A dolgozat célja az ágencia cselekvéses összetevőjének vizsgálata, így a fogalomhoz más módon (pl. az intencionalitás mentén) kapcsolódó elméletek háttérbe szorulnak, és a fókuszba az aktivitással, humán cselekvéssel kapcsolatos elméletek kerülnek.

2.2.1. Aktivitás

Az aktivitás értelmezhető úgy, mint egy velünk született energikusság, tempó, az energia levezetésére való törekvés, tekintet nélkül az aktivitás céljára. Hétköznapi megfogalmazásban „temperamentumos” jelzővel szoktunk illetni, ezzel is utalva örökletes voltára. A *vonásként értelmezett aktivitás* csak az egyik megközelítési módja a humán aktivitásnak, a bevezetőben vázolt mcadams-i modell egyik szintjének tekinthető (diszpozicionális vonások).

A vonáselméletek, melyek Allport és Ogden melléknév-gyűjtésén alapulnak, az egyes személyiség típusok között mennyiségi különbséget tételeznek fel. A fenti szerzők 1936-ban

kategóriákba rendezték a mellékneveket. A lexikai hipotézis (Goldberg, 1981, Saucier-Goldberg, 1996) néven ismertté vált feltételezés szerint ugyanis a személyiségvonások annyira központi elemei a mindennapi szociális interakcióknak, hogy a vonások megnevezései és ezáltal az egyéni különbségek nyelvileg leírhatók. A faktoranalízisen alapuló népszerű vonáselméleti megközelítés, a Big Five öt faktorba (extraverzió, barátságosság, lelkiismeretesség, érzelmi stabilitás, nyitottság) rendezi a személyiségvonásokat, ahol az aktivitást, energikusságot az extraverzió faktor részeként kezelik. A fölényesség, aktivitás és izgalomkeresés mentén értelmezett extraverzió (Eysenck, Guilford, Cattel felfogásában) idővel kibővült interperszonális és affektív tartalmakkal, úgymint társaságkedvelés, melegség (McCrae – Costa, 1989). További szerzők (Tellegen és Hogan, 1985 in.: Juhász, 2002) pedig az ambíció, azaz a teljesítményigény és a kitartás fogalmával egészítették ki. A NEO-PI-R teszt (Costa-McCrae, 1992) szintén az extraverzió faktor részeként kezeli az energikusság (*activity*) alfaktort, melyben a magas pont a gyors tempót, energikusságot, az elfoglaltság szükségességét jelöli, míg az alacsony pontszám a lassabb tempójú emberekre lesz jellemző.

Zuckerman viszont jelentősebbnek gondolta ezt a dimenziót ahhoz, hogy ne legyen benne az öt fő faktorban, így a Zuckerman és Kuhlman-féle személyiség-kérdőívben (Zuckerman és mtsai., 1988; Zuckerman, 2005), melyet a Big Five faktoranalíziséből nyertek, már létezik egy különálló aktivitás faktor. Ennek egyik alfaktora az általános aktivitás iránti igényt jelzi, valamint a türelmetlenséget és a nyugtalanságot abban az esetben, ha nincs semmi tennivaló. Másik alfaktora pedig a kemény és kihívásokkal teli munka kedvelését, a munkára és az élet egyéb aktivitásaira vonatkozó energizáltságot mutatja.

Az aktivitással, mint temperamentumvonással kapcsolatban szűk körű kutatások állnak rendelkezésünkre, és sokszor a csecsemőkorra, kisgyermekkorra korlátozódnak. pl. Thomas és Chess temperamentumdimenziói. Kevés tanulmány van továbbá e temperamentumvonás gyerekkortól felnőttkorig tartó konzisztenciájáról. Zuckerman és Kuhlman (2000) ennek okát abban látja, hogy maga a vonás nem volt pontosan definiálva a felnőtt személyiségtesztekben.

Eaton munkássága e kutatási terület hiányosságainak további okaira világít rá (Eaton, 1994; Kulcsár, 2006). Eaton áttekinti az aktivitás szint (*activity level*) alakulását a csecsemőkoron, gyermekkoron át a felnőttkorig. Azt találja, hogy a mozgásosság időben stabil vonásnak mondható és nagy egyéni eltéréseket mutat. Csecsemőkorban pozitív összefüggésben van a pszichomotoros fejlődési és mentális potenciállal (pl. Bayley-skála). Később, kisgyermekkorban viszont ez nem mutatható ki. Sőt, akár ellentétes jelentése is lehet a túlmozgásosságnak, mint fejlődési lemaradás, viselkedészavar, nyugtalanság,

kontrollálatlanság, szegényes iskolai teljesítmény. Továbbá a csecsemőknél az emocionális kifejezések, azaz a negatív és a pozitív lelkiállapot kifejezése elválaszthatatlanok az aktivitástól, ezért el is fedhetik annak eredendő szintjét.

Mint látható, a vonás-szintű aktivitás mérése főként kérdőívekhez kötött, és szűk körben vizsgálták. A célok érdekében kivitelezett cselekvésekről szóló elméleti és gyakorlati megközelítéseknek viszont nagy a tárháza (pl. problémamegoldás, megküzdés, kontroll témaköre), melyeket (legalábbis egy részét) egy rövid kitérőt követően tekintek át.

2.2.2.Intenció

Az ágencia ezen összetevőjének kidolgozása nem célja a dolgozatnak, de kihagyhatatlan az értelmezés szempontjából. A célirányos cselekvések mögötti kognitív és motivációs bázist értjük intenció alatt, azaz a cselekvésre sarkalló szándékainkat, vágyainkat, céljainkat, illetve az ezek fenntartását szolgáló igyekezetünket.

Bandura (2001) megfogalmazásában az ágencia az intencionális cselekvéseket jelöli, azaz csak akkor észleljük egy cselekvés létrehozóját ágensként, ha bizonyos szándékokat is tulajdonítunk neki cselekvéseinek okaként. (Az megint más kérdés, hogy a cselekvő szándéka szerinti kimenetele lesz-e végül a cselekvésnek.) Tehát ágensnek tekintünk egy szereplőt a történetben, ha szándékosan ugrik le a szakadékba, de a cselekvések elszenvedőjét látjuk benne, ha ezt a szándékot nem feltétezzük a szakadékba eső szereplőről, mert mondjuk baleset éri őt, esetleg egy másik szereplő löki meg. Bandura elgondolása szerint a *szándékok (intentionality)* olyan cselekvési tervekre irányulnak, melyek kivitelezéséhez szükséges a cselekvések *előretervezése (forethought)*, a hosszútávú kitartást szolgáló *önmotiválás (Self-reactiveness)* és a saját gondolatainkra, cselekvéseinkre való *reflektivitás (Self-reflectiveness)* képessége. Mindezeket az ágencia sajátosságaiként kezeli. A konkrét cselekvésen túl tehát az ágencia fogalmához tartozhat még a jövőre irányuló, vágyott kimenetel érdekében végzett tervezés; a kivitelezés során végzett önszabályozás, önmotiválás; a környezet folyamatos monitorozása a célvezérelt viselkedés érdekében; valamint a cselekvéseink saját magunkra és másokra való hatásainak elbírálása is. Bár e fenti folyamatok részletes tárgyalására a dolgozat keretei miatt nem kerül sor, a humán cselekvések szerves részének tekintjük őket.

2.2.3.A *humán cselekvések motivációs bázisa*

Mint láttuk, a cselekvéseket lehet vizsgálni az *aktivitás, energikusság* személyiségvonásának megjelenéseként vagy az *intencionalitás* viselkedéses megnyilvánulásaként. Ugyanakkor számos elmélet foglalkozik a cselekvésekkel a mögöttük álló *motivációs bázis* szempontjából. Azaz azokat a velünk született hajtóerőket vizsgálják, melyek önmaguk és a környezetük átalakítására, formálására készítetik az egyént. Ez a fejezet azokat a dinamikus elméleteket tekinti át, melyek McAdams-nél a karakterisztikus adaptációk szintjét képviselik.

Azokat a motivációkat, amik főként mentális, nem pedig biológiai jellegűek, belső motivációk, és abból az emberi igényből fakadnak, hogy aktívan hatással legyünk a környezetünkre, gyűjtőnéven *humánspecifikus motivációknak* nevezzük. Jelleműktől fogva hatással vannak az önértékelésre, az én-képre, és így az egészség megőrzésére is – emeli ki Oláh (2006). A továbbiakban áttekintjük azokat a humánspecifikus motivációkat, melyek az ágencia témájához kapcsolódnak.

A kompetenciamotívum kialakulásához az állatvilágban is megjelenő kíváncsiság járul hozzá. Miközben a csecsemő a környezete felderítését végzi, tapasztalatot nyer saját aktivitásáról; felismeri, hogy hatással lehet környezetében levő tárgyakra, személyekre.

A kompetencia fogalmát White (1959/1988) – miközben modernizálja a drive fogalmát – úgy határozza meg, mint egy szervezet képességét a környezetével való hatékony interakcióra. A kompetenciafogalom történeti áttekintése közben leírja az állatlélektani alapokat: az explorációs viselkedést Butlertől 1953-ból; az aktivitásszükséglet fogalmát (pl. Hill 1956-ban megállapította, hogy a patkányok annak arányában futottak egy nekik felkínált kerékben, minél hosszabban voltak előtte megfosztva a mozgás lehetőségétől); Harlow manipulációs drive-ját, melyet külső ingermintázatok váltanak ki, és azok aktív átstrukturálására vonatkozik. E különböző elméletek áttekintése során arra tesz javaslatot, hogy egy gyűjtőfogalom alatt tárgyaljuk őket, mégpedig *kompetencia* néven. Amellett érvel, hogy a kompetenciának belső motivációs aspektusa van, e kompetencia-készítésre mint motivációra javasolja az effektancia elnevezést.

Nem minden cselekvést tekint az effektancia-motiváció eredményének, csak amelyek instrumentálisak, és önmagáért a cselekvésért végzi őket a személy. A tevékenységek célja tehát a kompetencia elérése, és belülről motiváltak, és az általuk létrejött tapasztalat lesz a hatékonyság érzése. Az effektancia-motiváció tehát a hatékonyság érzéséhez vezet, az exploratív, felfedező-kísérleti jellegű, az ingermező módosulását eredményező viselkedés elégedettséget nyújthat az aktív cselekvő számára.

Harter (1978) kompetenciaként vagy hatékonysági motivációként nevezi el ugyanezt a környezetet kontrollálására irányuló vágyat. Ő is megfogalmazza a hatékonyság- vagy kompetencia-érzés és a tevékenységek kapcsolatát, de nagyobb hangsúlyt helyez a tevékenység eredményességére: az eredményes változásra vagy problémamegoldásra tett sikeres kísérlet, az önjutalmazó rendszer internalizációjához és a kompetencia-érzék fejlődéséhez vezet.

White (1988) amellett érvel, hogy az élet kezdetén az effektancia gyűjtőnéven jelzett differenciálatlan motivációban gyökerezik minden későbbi környezet uralására törekvő motiváció (pl. autonómia- vagy teljesítménymotiváció). Az autonómiatörekvésnek tekintjük azt az igényt, hogy a személynek legyen választási lehetősége cselekedeteinek kivitelezésében, és saját döntései határozzák meg azt (Oláh, 2006).

A teljesítménymotivációt sokan vizsgálták a pszichológiában. McClelland (1961), aki a teljesítménymotiváció projektív teszteléséhez is hozzájárult (Tematikus Appercepciók Teszt, *Thematic Apperception Test, T.A.T.*), vizsgálatai alapján megállapította, hogy az autonómiát elősegítő nevelés nagyobb teljesítmény iránti igénnyel jár együtt. Murray (Murray, 1943; Komlói, Kovács, 1981) a Tematikus Appercepciók Teszt elemzéséhez 27 pszichológiai szükségletet javasolt. Ezek közül háromra került nagyobb fókusz – a dominancia (*power*), az affiliáció és a teljesítmény. A dominancia szükséglete azt a vágyat jelöli, hogy hatással legyünk más emberekre, kontrolláljuk őket, vagy befolyásoló pozícióba kerüljünk. A teljesítmény szükséglete Murray szerint a tevékenységben, munkában való előrehaladásban, alkotásban, tettekben jelenhet meg. Egyéni különbségek fedezhetők fel az emberek teljesítmény-szükségeiben, tehát azon törekvésében, hogy akadályokat győzzenek le, uralják az eseményeket és tevékenységeiket jól hajtsák végre.

Atkinson tovább árnyalta a teljesítménymotiváció fogalmát, amennyiben megállapította, hogy a siker reménye illetve a kudarc elkerülésének igénye befolyásolja ez irányú viselkedésünket. A siker reményét a sikerre irányuló motiváció, a siker szubjektív vonzereje illetve a siker szubjektív valószínűsége határozza meg. Csakúgy a kudarc elkerülésének igényét, melyet a kudarc elkerülésére irányuló motiváció, a kudarc szubjektív valószínűsége és a kudarc szubjektív kellemetlensége határoz meg. Akiben a sikerre irányuló motiváció az erősebb, őt sikerorientáltaknak nevezzük, akiben viszont a kudarc elkerülésének a vágya, őket kudarcelkerülőknek nevezzük. A korábbi tapasztalatoktól nagymértékben függ, melyik tendencia lesz erősebb az egyénben, de még felnőttkorban is alakítható jellegzetessége az emberi viselkedésnek (Oláh, 2006).

A humánspecifikus motivációk közül a Maslow (1954) által megfogalmazott önmegvalósítás szükséglete annyiban tartozik ide, hogy az önmegvalósítás szempontjából fontos jellemző az ötletesség, a probléma-centrikus viselkedés. Végül az intimitás szükségletét amiatt érdemes megemlíteni, mivel ez a motiváció jelenti a belső készletet arra, hogy intim kapcsolatokat alakítson ki a személy (s az erre való kompetenciánkat is ki kell alakítanunk az évek során).

A motivációk áttekintésével kirajzolódott a humán cselekvések több jellegzetessége: velünk született, belülről fakadó igényt elégitenek ki; önjutalmazó jellegűek; a világ és a személy saját képességeinek megismerésére, a környezettel való interakcióban a maximális hatékonyság elérésére ösztönöznek; továbbá egyéni különbségek figyelhetők meg a cselekvésre való készletés erősségében illetve a cselekvés kivitelezésének sikerességében.

2.2.4. Az ágencia egészségpszichológiai megközelítése

Az egészségpszichológiát aktív ágensként megjelenített emberképe, a vonzaskörzetéhez tartozó, coping illetve kontroll témájában végzett kutatások kapcsolják ide. Vizsgálódási körébe tartozik az a mód, ahogy a személy az életében adódó nehézségekkel, esetleg krónikus betegségekkel megküzd, vagy azok a törekvések, melyeket a személy – mentális és testi – egészségének megőrzése érdekében tanúsít. Ebben a témakörben – és ebben a fejezetben – tehát az aktivitás arról szól, hogy az *életben adódó nehézségekkel miként néz szembe* az ember, miként kezeli a stresszt, a konfliktusokat, problémákat. Mennyire érzi úgy, hogy ő irányítja az életét, vagy bízza azt más személyre, transzcendens erőre. Természetesen az aktivitás-passzivitás, azaz cselekvés-nemcselekvés dimenziója itt sem válik értékítéletté, melyben az aktivitás képviseli a pozitív, a passzivitás pedig a negatív oldalt. Hiszen mint fent említettem, életkoronként, temperamentumokként változik az emberek optimális aktivitásmértéke, ráadásul szituatív tényezők is befolyásolják azt. Adott esetben lehet, hogy épp a passzív hozzáállás, a kontroll elengedése a legjobb (gyász), és a túlzott aktivitás tekinthető kórosnak (a bipoláris depresszió mániás fázisa, hiperaktivitás). Az ilyen felfogásból vizsgált aktivitásnak, ágensségnek viszont a pszichológia terápiás gyakorlatára vonatkozó megfontolásai is lehetnek.

2.2.4.1. A stresszel való megküzdés

A megküzdés témájában végzett kutatások kezdetét Lazarus és munkatársai 1970-es években végzett munkájától számolhatjuk. Lazarus (Lazarus, Folkman, 1984) tranzakcionista modellt vázolt fel (korábbi vonás-moddellel ellentétben), melyben a személy és a környezet dinamikus kölcsönhatásban vannak, ezek eredménye a - személy szerint - erőforrásait meghaladó helyzetekben tanúsított viselkedés. Lazarus és munkatársai szerint az egyén tudatos reakciójának tekintjük a megküzdést, mely magában foglalja az érzelmi szabályozásra és a probléma megoldására irányuló törekvéseket. Két típusa a problémafókuszú coping – mely a problémára magára – és az érzelemfókuszú coping – mely az érzelmi reakció redukálására vonatkozik.

A stresszel jól megküzdő személynél az alábbi – egymással összefüggő, kisebb nagyobb részben egymást átfedő – személyiségdimenziókat, protektív személyiségfaktorokat találtak az egészségpszichológia témakörében gondolkodó kutatók (összegyűjti Oláh, 2006): kontrollképesség (Rotter, 1954, 1966, 1975), tanult leleményesség (Rosenbaum, Ben-Ari, 1985), a keményen helytálló személyiség (Kobasa, 1982), a diszpozicionális optimizmus (Scheier-Carver, 1985), koherencia-érzék (Antonovsky, 1987), én-hatékonyság (Bandura, 1977), én-erő (Barron, 1953), kompetencia (White 1959), reményképesség konstruktuma (Snyder és mtsai. 2002).

A tanult leleményesség (*learned resourcefulness*; Rosenbaum és Ben-Ari, 1985) a szelf-regulációval függ össze, ugyanis a viselkedések és kognitív képességek azon halmazát értjük alatta, amellyel a személy szabályozza belső folyamatait (érzelmeit, kognícióit, fájdalomra adott reakcióit) annak érdekében, hogy a célvezérelt viselkedése zavartalan lehessen. A tanult leleményességgel jól korrelál a stresszel való megküzdésben szintén fontos tényezőként azonosított diszpozicionális optimizmus (Scheier – Carver, 1985) személyiségvonás, ami a személy által szervezett cselekvés következményeire vonatkozó elvárásokról szól.

A reményképesség konstruktuma Snydertől (Snyder, Rand és Sigmon, 2002) származik. A modell kiemeli a korábbi tapasztalatok fontosságát, és fejlődéslélektani keretbe helyezi fogalmat. A pszichológiai születés során – egy éves kor körül – a csecsemő a környezetétől, az anyától elkülönült egységként kezdi kezelni önmagát, aki változásokat tud előidézni a környezetében, azaz saját szelfjét mint okozót képes felfogni. Innentől kezdve válik képessé a világ oki összefüggéseinek megértésére, mely a megoldási utakról, lehetőségekről való gondolkodás számára nélkülözhetetlen tapasztalat. Mint a fent említett

fejlődéslélektani elméletekben, itt is kirajzolódik a pszichológiai születés és az okozásról való tapasztalat hozzájárulása a személyes ágencia érzetéhez.

A remény a modellben nem érzelemként, hanem egy kognitív konstruktumként értelmeződik, mely a céljaink elérésére irányul. Cselekedeteink a rövid- és hosszútávú célok által vezéreltek. A modell szerint a célvezérelt viselkedésre kétféle kognitív apparátus hat: az „útra” vonatkozó gondolatok („*Pathways Thinking*”) illetve az ágenciára vonatkozó gondolatok („*Agency Thinking*”). Az útra vonatkozó gondolkodás a vágyott cél eléréséhez vezető lehetséges utakról való gondolkodást, a személy arra való észlelt képességeit jelenti. Egy magas reményképességű személy hatékony abban, hogy alternatív utakat, azaz megoldási lehetőségeket gyártson célja elérése érdekében.

A modell motivációs összetevője az ágencia – azaz a személy észlelt képessége arra, hogy felhasználja az elérési útvonalait, és elérje a vágyott céljait. Az ágenciáról való gondolkodás magában foglalja a célhoz vezető úton való elindulást és az azon való haladást. A szerzők azt találták, hogy a magas reményképességű személyek többször fejezik ki ágenciájukat a következő módon: „ezt meg tudom tenni” vagy „én nem fogom abbahagyni”. Az ágencia minden célvezérelt gondolkodásban fontos, akadályok felmerülésekor pedig az ágencia segít a személynek az ahhoz szükséges motivációk alkalmazásában, hogy célhoz vezető legjobb utat, lehetőséget választhassuk.

A modell szerint pozitív érzelmek akkor keletkeznek, ha sikerhez vezet a cél elérését célzó viselkedés, azaz akadálytalanul mozgott a cél felé, vagy hatékonyan legyőzte a közben felmerülő problémákat, akadályokat. Negatív érzelmek pedig természetesen akkor keletkeznek, ha sikertelen a cél elérése. Ez lehet az ágencia, az elérési utakról való gondolkodás vagy az akadályozó körülmények legyőzésének elégtelensége.

Az énerő (*ego-strenght*; Barron, 1953) fogalma a terápiás irodalmak gyakori szereplője. Általánosságban a személy arra irányuló képességét értik alatta, melynek segítségével ellenáll a külső és belső stressznek. A feszültséget okozó körülmény azonosítása, illetve az azzal járó negatív hatások és érzések beazonosítása is a folyamat része. A terapeuta a terápiás interjú során felbecsüli az énerőt azáltal, hogy megfigyeli az aktuális krízis vagy kellemetlen érzések kezelését. Az énerő bizonyítéka lehet a felmerülő problémáknál szemben tanúsított felelősség, az autonómia magas foka, az emocionális érettség és az élet kihívásai során tanúsított relatív sikerek (Lambert-Anderson, 1996).

A pszichológiai eszköztárban több lehetőség is van az énerő mérésére, például a Tematikus Appercepciók Teszt (Murray, 1943), a Rorschach projektív teszt, az MMPI kérdőív (Hathaway-McKinley 1943), Barron (1953) énerő-skálája (*Ego Strength Scale*). Ez utóbbi

skálán a magas pontszámot elérők stabilak, megbízhatóak, felelősségteljesek, toleránsak, óvatosak/éberak, határozottak, magabiztosak, függetlenek, leleményesek, realiztikusak, szociálisan hatékonyak és érdeklődők. Akik alacsony pontszámot kapnak, inkább érzik magukat értéktelennek, tehetetlennek, összezavartnak, fáradékonyak és nyugtalanak, társas helyzetben pedig inkább visszahúzódnak. Több gyakorlati eredmény is bizonyítja, hogy az énerő jó terápiás prognózist jelent.

A pszichológiai gyakorlatban több megközelítésben is aktív kliens-kép rajzolódik ki, a pszichológus a terápia során a kliens változásra való képességét, hatékonyságát támogatja meg (Jenkins, 2008; Bohart-Tallman, 1999; Rogers, 1957). Az ágencia humanisztikus felfogásáról írva Jenkins (2008) kifejti, hogy a pszichoterápiát sokan úgy fogták fel, mint az ágencia fokozását. A legtöbb pszichoterápiás felfogás támogatja a kliens szabadságának növelését, ami által életét teljesebbé tudja tenni. A szabadság illetve az ágencia eszméje nem individualizmust jelöl szükségképpen, hiszen a szabadság fokozásának célja azt is jelenti, hogy a személy jobban képes lesz részt venni a kultúrában olyan módokon, amit mind a személy mind a kultúra jelentéstartalmának vél, felismeri, hogy részese lehet – az önmagunkról alkotott narratív konstrukciók jelentése mentén értelmezett – a jelentéskonstrukciónak.

2.2.4.2. A kontroll fogalma és vonzáskörzete

Az egészségpszichológia vonzáskörzetében a kontrollal több elmélet is foglalkozik. A külső és belső kontroll attitűd vagy dimenzió széles körben alkalmazott a személyiséglélektanban, első megfogalmazása Rottertől származik (1954, 1966, 1975). A külső- és belső vezéreltség elméletében leírja a dimenzió két végpontját: a belső kontrollal rendelkező személy a történeteket saját tetteinek következményeként éli meg, úgy érzi, hatással lehet élete alakulására. Ezzel szemben egy külső kontrollal rendelkező személyiség a környezet történéseit nem magának, hanem a véletlennek, a sorsnak, vagy másoknak tulajdonítja, azaz mint hatókörén kívül eső dolgokat írja le őket. Az egészségvédő magatartás, a betegséggel való megküzdés sikeressége aktív hozzáállást, belső kontrollt igényel.

Rotter elméletének több „továbbgondolója” is akadt; Rothbaum és munkatársai (1982) az elsődleges és másodlagos kontroll fogalmával egészíti ki. Az elsődleges kontroll a helyzet megváltoztatására irányul – tehát a problémafókuszú megküzdés fogalmához hasonló, míg a másodlagos kontroll az „én” megváltoztatására törekszik – így az emóciófókuszú megküzdéshez hasonló. Yamaguchi (2003) a kontrollt, azaz a szándékolt, vágyott esemény előidézését gyakorlójától függően több típusra bontja: személyes kontroll az, amikor a személy az autonómiáját, hatékonyság-érzetét elősegítendő maga gyakorolja azt. Ennek

létezik közvetlen és közvetett típusa is, a kivitelezés nyíltságától függően. Továbbá leírja a csoport által gyakorolt kontroll típusát is.

Az illuzórikus kontroll elmélete azt fogalmazza meg, hogy általában nagyobb kontrollt érzünk életünk eseményei felett, mint amikre ténylegesen kihatásunk van. Azt találták a normál populációban, hogy rendszerint túlértékelik saját befolyásukat a kívánatos események létrejöttében, és alulértékelik nem kívánatos esemény kapcsán (Alloy-Abramson, 1979; Alloy, Abramson és Viscusi, 1981; Alloy-Abramson, 1982).

A kontroll témaköréhez két további koncepció is erősen kötődik: Bandura (1977) hatékonyság-fogalma, ill. Kobasa (1982) szívósság-fogalma. A „szívósság”, vagy a „keményen helytálló” személyiség (*hardiness*) fogalma szerint a személyiség erősödését szolgáló stresszkezelés az elkötelezettség, a kontroll és a stressz kihívásként való értelmezésének három dimenziójával jellemezhető. Az elköteleződés képessége a személy arra való hite, hogy saját maga és tevékenységei által hasznos, fontos és értékes. Ennek birtokában válik képessé a személy az involválódásra különböző, akár munkával, akár interperszonális kapcsolatokkal összefüggő helyzetekben. A személy tisztában van saját elköteleződésével illetve választásának okaival, mindemellett a kontrollt magáénak tudja, azaz úgy gondolja, az események tőle függenek, és felelős is azokért. A keményen helytálló személyiség képes a stressz-helyzeteket egyfajta kihívásként, a változásokat fejlődési lehetőségként kezelni. A változást elfogadja az élet velejárójaként, és anticipálja a fejlődés lehetőségét.

A keményen helytálló személyiség tehát aktív ágensként irányítja az életét, és felvállalja a problémahelyzeteket, és életének eseményei feletti felelősséget. A Kobasa által szerkesztett Hardiness Teszt három vonást néz: az elkötelezettség; a kihíváshoz való hozzáállás, annak elfogadásának képessége; ill. a kontrollképesség. A teszten magas pontszámot elért személyek lelkiileg és testileg egészségesebbek, interperszonális helyzetekben hatékonyabbnak mutatkoznak, illetve inkább használnak problémaorientált megküzdési stratégiákat, mint az alacsony pontszámúak.

A másik, kontrollal összefüggésbe hozható elképzelés, Bandura (1977, 1994/1998, 2001) személyes hatékonyságának (*self-efficacy*) definíciója, mely olyan szubjektív döntésre, ítélőképességre vonatkozó hiedelmeket jelöl, ami cselekvési folyamatok megszervezésére és kivitelezésre vonatkozik egy kijelölt cél elérése érdekében, voltaképpen önmagunkba vetett hit. A hatékonyságot az alábbi tényezők határozzák meg Bandura modelljében: korábbi tapasztalatok (siker ill. kudarc); modellek által tapasztaltak (az ő sikereik, kudarcaik); a szociális facilitálás; végül pedig a tevékenység közbeni fiziológiai visszajelzés.

Az énhatékonyságról szóló hit négy fő pszichológiai folyamaton keresztül hat a humán működésre, mégpedig a kognitív, motivációs, affektív és szelekciós folyamatokon keresztül. A kognitív folyamatok, főként a gondolkodás képessé tesz minket az események bejósolására, illetve arra, hogy kifejlesszük a minket érő hatások kontrollálásának különböző módjait. A körülöttünk lévő információk sok bizonytalanságot és ellentmondást tartalmaznak, de megtanuljuk kezelni a prediktív faktorokat, számba venni a lehetőségeinket, továbbá összevetni az előzetes elvárásainkat a cselekedeteink tényleges eredményeivel, így próbálván biztonságot teremteni köztük.. Az énhatékonyságról szóló hitek kulcsszerepet játszanak a motivációs szabályozásban is. Aszerint motiváljuk magukat és irányítjuk cselekedeteinket, hogy mit hiszünk saját magunkról, teljesítményeinkről, képességeinkről; ezen elképzeléseinknek megfelelően anticipáljuk a cselekedeteink lehetséges kimenetelét, s alakítjuk ki céljaikat. Az affektív folyamatokra oly módon van mindez hatással, hogy annak, aki saját hatékonyságát magasnak érzékeli, az események feletti kontroll-érzete is magas, így kisebb stresszt él át problémahelyzetekben. Mivel igyekszünk kellemes környezetet kialakítani magunknak és igyekszünk kontrollt gyakorolni felette, ezért kiválasztjuk, melyik helyzetek kezelésére érezzük magunkat alkalmasnak, s inkább választjuk azt. Ezt tekinti Bandura szelekciós folyamatnak.

A szelf-hatékonysági hiedelmek összefüggésben állnak tehát az erőfeszítés betervezésével, a kitartással, a problémákkal szemben tanúsított rugalmassággal. Minél magasabb a hatékonyság, annál nagyobb az erőfeszítés, a kitartás és a rugalmasság. A magas hatékonysággal rendelkező személyek egy nehéz feladatot inkább kihívásként értelmeznek, nem pedig elkerülendő veszélyforrásnak. A kivitelezésre magasabb a belső motivációjuk, nagyobb az elköteleződésük tevékenységeik irányába, mindez több kitartást, erőfeszítést eredményez. A kudarcok, hibák kevésbé ingatják meg saját képességeibe vetett hitét. Iskolai teljesítménnyel kapcsolatos vizsgálatokban például azt találták, hogy azon tanulók, akik úgy gondolták, el tudják végezni az adott feladatot, elkötelezettebbek voltak a cselekvésre, magasabb szintű erőfeszítésre voltak hajlandók, még akadály esetén is. A személyes hatékonyság tehát pozitív összefüggésben állt a mentális erőfeszítéssel és a teljesítménnyel, a kitartás szintjével, adott helyzetben tanúsított magabiztossággal. A személyes hatékonyság a tanulók aktivitásának is jó prediktora volt (Bandura – Schunk, 1981; Zimmerman, Bandura és Martinez-Pons, 1992). Ezzel szemben az alacsony szelf-hatékonyságú emberek maguknál erősebbként észlelhetik a környezetüket. Ez a hozzáállás viszont a szorongás, a stressz, a depresszió, vagy a problémákkal szembeni tanácstalanság forrása lehet (Pajares, 2002).

A személy elvárása saját hatékonyságáról épp ezért áll kapcsolatban a megküzdéssel: hiszen ha a személy saját hatékonyságába vetett hite nagyobb, akkor ez nagyobb erőfeszítésre ösztönzi a céljai elérésében, és stressz-helyzetekben is kevesebb szorongást él át (Yamaguchi, 2003).

Több hasonló, de nem azonos jelentésű pszichológiai fogalom került elő ebben a két fejezetben (pl. hatékonyság, kontroll, ágencia), ezek egymáshoz való viszonya még tisztázásra vár. Ebben segítségünkre lehet a Zimmerman és Cleary (2006) által írt könyvfejezet elméleti összefoglalója. Mint ahogy kifejtik, a személyes hatékonyság nem egy személyiségvonás, hanem az aktivitás kivitelezésének észlelt képességéről szól; azaz azt mondja meg, hogyan tudok valamit megtenni, nem pedig azt, hogy milyen vagyok. Kontextus- és feladat-specifikus, hiszen érezheti magát hatékornak valaki a matematikában, a főzésben pedig kevésbé. Fontos továbbá, hogy nem olyan értelemben vett teljesítményhelyzet, melyben fölénybe kerülésről, megmérettetésről van szó, hanem a saját teljesítmény bejósolásáról szól.

Az énkép az önmagának tulajdonított személyiségvonások, tulajdonságok összessége, s ennek része lehet a személyes hatékonyság, a kompetencia vagy az önértékelés. A személyes hatékonyság önmagunkra vonatkozó hiedelmei tehát az énképnél kevésbé átfogóbbak, inkább kontextus-specifikusak, pusztán a célok elérése érdekében végzett cselekvésfolyamatok szervezésének és megvalósításának személyes képessége vonatkoznak. Az önértékelés viszont a hiedelmeink azon típusát jelenti, melyek a saját szelf-re, értékeinkre vonatkozó érzelmi ítéleteket foglalják magukban, szemben a személyes hatékonyságra vonatkozó kognitív ítéletekkel. Az észlelt kontrolltól is feladat- és kontextus-specifikussága különbözteti meg a személyes hatékonyságot.

Ágencia és a személyes hatékonyság is összefüggésben áll egymással. A személyes ágencia – az hatékonysággal foglalkozó irodalmak megfogalmazásában – arra képességre vonatkozik, hogy a személy létrehozson és irányítson cselekvéseket, akciókat egy adott cél elérése érdekében. Erre a képességre hatással van az adott specifikus feladat elvégzéséhez kapcsolódó személyes hatékonyság-hiedelmek, illetve az egyén aktuális készségei.

A kontroll, a személyes hatékonyság és az autonómia pszichológiai konstrukciója közötti kapcsolat a következőképpen alakul: a sikeres közvetlen személyes kontroll magasabb személyes hatékonysághoz vezet, ami pedig az autonómia érzését alapozza meg (Yamaguchi, 2003).

Fast, Gruenfeld, Sivanathan és Galinsky (2009) amellett érvel, hogy a dominancia („power”) és az önértékelés közötti mediátor az illuzórikus kontroll. Több vizsgálatban azt találták, hogy az észlelt kontroll hiánya depresszióhoz, pesszimizmushoz és az események

menetéből való visszavonuláshoz vezet. Ezzel ellentétben a kontroll érzete az önbecsülés, az optimizmus és az ágencia növekedését hozza magával.

Azon kultúrák tagjai, melyekben értéknek tekintik a dominanciát, személyes ágenciát, illetve a magas szocioökonómiai státuszú emberek, a domináns csoportok tagjai jobban hisznek a jövő kontrollálhatóságában, azaz a szociális dominancia növelheti a személyes kontroll érzését (még akkor is, ha illuzórikus). Ugyanezen emberek hajlamosak több optimizmust, önbecsülést, és több célvezérelt cselekvést is tanúsítani.

2.2.4.3. Az egészségpszichológiai fejezetek összefoglalása

Az aktív ágensként megjelenített emberkép az egészségpszichológián belül egy cselekvésekre, problémamegoldásra, a stresszel jól megküzdő, fizikai és érzelmi állapotában egyensúlyra törekvő egyént vázol fel elénk. Az ágencia képességét a célvezérelt cselekvések kivitelezésére való képességként definiálják a legtöbb elméletben, melyet befolyásolnak a tényleges képességeink és az egyes feladatokban megélt személyes hatékonyságunkról alkotott hiedelmeink. A magasabb személyes kontroll befolyásolja az önbecsülés, a hatékonyság, s részben ezen keresztül az ágencia szintjét is. Aki az ágencia, vagy ezen belül a hatékonyság képességét magasabb szinten észleli, az jobban tudja magát motiválni cselekvések elvégzésére, kitartóbb lesz benne, a problémahelyzetekben pedig kisebb stresszt fog átélni. Úgy éli meg, hogy a környezetére nagyobb befolyást tud gyakorolni, így a depresszió is kisebb mértékben jellemzi. Így módon a magasabb ágencia-érzés az egészséges, kiegyensúlyozott életvitelhez is hozzájárul.

2.2.5. Az ágencia szociálpszichológiai megközelítései

Az eddigi elméletek az ágenciát, illetve a cselekvésre készítő erőket az egyén szintjén kezelték. Ugyanakkor az ágencia élménye kötődhet egy csoporthoz is: a személyes identitáshoz hasonlóan a csoportidentitásnak is része, hogy a csoport tagjai célvezérelt viselkedéseket végrehajtó, szociális környezetükre hatással lévő ágensként, meghatározott szándékok tulajdonosaként definiálják saját csoportjukat illetve másokét. A korábban bemutatott kontroll, hatékonyság, illetve ágencia jelenségeket tárgyalják a szerzők kollektív perspektívából is (közösségi kontroll, Yamaguchi, 2003; csoporthatékonyság, Yamaguchi 2003; kollektív hatékonyság, Bandura 2001), sokszor a szociális percepcióra vonatkozó kutatások részeként.

A csoportszinten észlelt hatékonyság – vagy ágencia, ugyanis Bandura újabb műveiben (2001) szinonimaként kezeli a kettőt – nem egyenlő a tagok hatékonyságának összegével, hanem egy minőségileg új változó. Egyfajta közös elvárás vagy hiedelmek a csoport közös hatékonyságról, ami az aktivitás szintjére is kihatással van. Ugyanis kutatások bizonyítják, hogy a csoport magasabb fokú észlelt hatékonysága együtt jár egy magasabb fokú viselkedéses és motivációs befektetéssel, a felmerülő akadályok, kudarcok ellenére magasabb kitartással, rugalmasabb stressz-kezeléssel és nagyobb teljesítményekkel. Az egyéni és a közösségi hatékonyság-elvárások szorosan összefüggnek és hatással vannak egymásra.

Bandura (2001) a szociálkognitív elmélet keretén belül értelmezve úgy véli, hogy a személyes hatékonyság a kollektív hatékonyság alapját képezi, mely társas konstrukcióként jön létre. A csoport tagjainak mindkettővel kapcsolatban vannak elvárásai, azaz hogyan lehet valaki személyes szinten hatékony az adott csoportban, illetve a csoportja hogyan működhet hatékonyan. Mindemellett a kollektív hatékonyság is hatással van az személyes szinten megélt hatékonyságra.

A közösségi hatékonyság, kontroll vagy ágencia elméletei legtöbbször kiemelik a kulturális különbségeket, melyek hatással vannak a csoportokkal szembeni elvárásokra, a csoportok ágensként való észlelésére. Az individualisztikus és a kollektivista társadalmak közti különbségeket sok vizsgálat tárgyalja: pl. nem mindegy, hogy egyes tevékenységek kimenetelét a személyhez (individualista megközelítés) vagy a csoporthoz kötik (kollektivista) az észlelők (Yamaguchi, 2003). Továbbá megállapítják (Bandura, 2001), hogy az emberek akkor érzik magukat a leghatékonyabbnak, akkor érik el a legnagyobb személyes hatékonyságot és produktivitást, ha a saját irányultságukkal azonos kultúrában tevékenykedhetnek (azaz például az individualista személyiség az individualisztikus társadalmi struktúrában).

A szociális percepcióval foglalkozó elméletek sorába illeszkedik az *implicit ágencia elmélet* (*implicit theories of agency*, Morris és mtsai. 2001), mely megfogalmazza, hogy a cselekvőt – egyes személyeket vagy csoportokat – intencionális és autonóm entitásként értelmezzük. Abelson és munkatársai (1998) a csoport aktivitása mögött feltételezett célvezérelt törekvést az entitativitás (közös sors) jelenségével összekapcsoltan vizsgálják. Tanulmányukban amellet érvelnek, hogy a csoport szinkronizált viselkedése központi szervezettségre, tervezésre engedi következtetni a csoport észlelőjét, és minél nagyobb a csoport aktivitása, annál erősebb az entitativitása is. Továbbá a csoport-identitás szimbólumai vagy a csoport terveiről, a múlt teljesítményeiről való nyilvános megemlékezések szintén

hozzájárulnak az entitativitáshoz. Ezen események azt közvetítik ugyanis, hogy a csoport aktívan törekszik céljai felé és képes teljesíteni és befejezni azokat.

Hamilton egy összefoglaló cikkében (2007) kifejti, hogy az ágencia csoport-percepciójának két megközelítése létezik a szakirodalomban: egyik az ágenciát mint hatékony cselekvés képességét kezeli, a másik pedig a mentális állapotok szerepét hangsúlyozza. Spencer–Rogers és munkatársai (2007) által végzett vizsgálatokban például a csoport-ágencia percepcióját az alábbi itemek alapján mérik: képes hatni másokra; képes teljesíteni céljait; képes kollektíven cselekedni; képes történéseket, illetve eredményeket létrehozni. Kashima (2005) viszont az ágencia percepcióját kilenc itemmel méri, mivel bevonja a mentális állapotokat (hiteket, vágyakat, szándékokat) is, ami feltételezése szerint a csoport-ágencia alapját képezi.

A szociálpszichológiai megközelítése az ágenciának kiemeli, hogy egy csoportot is képesek vagyunk cselekvő ágensként észlelni, mint aminek tervei és céljai vannak s ennek érdekében képes összehangoltan cselekedni. Továbbá kiemelik, hogy a közös célok, a közös cselekvés a csoportidentitás erősítését szolgálják.

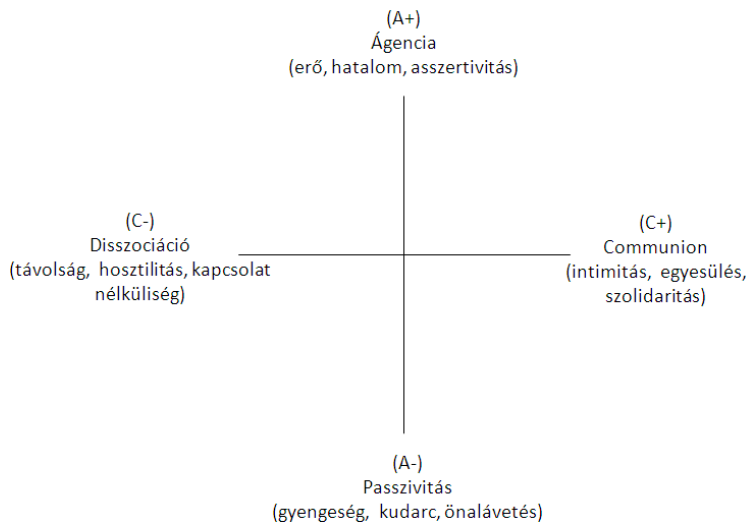
2.3.Cselekvések, ágencia megjelenése és mérése a narratívumok szintjén

2.3.1.Az ágencia és az intimitás¹ univerzális élményei

A személyiségnek, interperszonális viselkedésnek – és így a narratívumok tematikáinak is – két alapvető dimenziójaként írja le több szerző az ágenciát és az intimitást (Bakan, 1966 nyomán; Wiggins 1991; Fournier, 2002; McAdams, 2001; Abele, Rupperecht, Wojciszke, 2008). Wiggins (1991) kifejti, hogy sok elméletalkotó ugyan ettől eltérő elnevezéssel illeti, de alapján ugyanezen jelenségkörökről írnak, s ez csak alátámasztja fundamentális és univerzális jellegüket. Míg Freud a munkára és szeretetre való képességként nevezi ezt a két élménykört Wiggins szerint, addig Adler fölényre törekvésnek és szociális érdeklődésnek, Erikson pedig autonómiának és ösbizalomnak. Leary elméletében az interperszonális magatartás két fő dimenziója a dominancia és a szeretet (domináns-önalávető; jóindulatú-gyűlölködő). McAdams munkája kezdetén (1985) a hatalom („*power*”) és az affiliáció motivációjában ragadta meg a két jelenséget, majd ő is átvette Bakan kifejezéseit.

¹ Eredeti megfogalmazásban: Agency and Communion. Ez utóbbi bensőséges kapcsolatot, lelki közösségvállalást jelöl, a továbbiakban intimitásként utalok rá.

Wiggins összefoglalója alapján tehát az ágensia oly módon értelmeződik, mint ami megnyilvánul a szelf-fejlődés, autonómia, dominancia esetleg negatív pólusában a passzivitás, önálávetés területén. Az intimitás (ábrán: *communion*) pedig az intim kapcsolatok ápolásában, szolidaritásban, egy nagyobb egységhez való tartozás érzésében, vagy pedig az elidegenedésben, konfliktusokban, ellenségeskedésben, a másokhoz való közeledésben vagy távolodásban jelenik meg. (Ld. 1. ábra)

1.ábra: Az ágensia és az intimitás szerkezeti reprezentációja (Wiggins, 1991: 91)

Wiggins a nyelvhasználattal foglalkozó kutatásokban is nyomára bukkan e két alapvető, humán élménykörnek. Brown és Gilman (1960) a névmásválasztás mögött meghúzódó társas viszonyokat tanulmányozta, és azt találta, hogy megvannak a hatalom, azaz az alá- és fölérendelés névmásai illetve a szolidaritás, azaz az egyenlőség nyelvi kifejezései a névmások területén. Mint Brown (1965, in: Wiggins, 1991) munkásságának összegzéseként megjegyzi, ez univerzális jelenség volt az általuk vizsgált nyelvekben. Wiggins további érveket is felsorakoztat e két kategória univerzális volta mellett: több kisebb nyelven íródott személyleírás tanulmányozását (pl. az A'ara Solomon szigeteki nyelven) követően is kirajzolódott a dominancia/önálávetés, és a szolidaritás/konfliktus bipoláris dimenziója. A két dimenzió fundamentális voltát támasztja alá továbbá az is, hogy a meggyőző-domináns illetve alárendelő, továbbá hideg-hosztilis és meleg-barátságos tengely szavai az angol nyelv fejlődéstörténetét tekintve korábban keletkeztek, mint egyéb személyiségdimenziók szavai.

Az ágensianak tehát széleskörű pszichológiai megjelenési formái lehetnek (pl. teherbírás, fejlődés, hatalom, kontroll, dominancia, autonómia, szeparáció és függetlenség), s

ezek általánosan elfogadott és kívánatos témái a nyugati kultúrák élettörténeteinek – jegyzi meg McAdams (2001). Elméletében az ágenciát és az intimitást mint a személyes narratívumok két, egymást kiegészítő élettémáját (tematikus szálakat) vázolja fel. Elgondolása szerint az élettörténetek különböznek abban, hogy melyik témát tartalmazzák túlsúlyban, és ezen egyéni különbségek mérhetőek. Olyan kódolási rendszert dolgozott ki, melyben az identitás egyik fő komponenseként értelmezett élettörténeti epizódok (nukleáris epizódok) négy ágencia- és négy intimitás-téma mentén egy vagy nulla pontot kaphatnak, annak megfelelően, hogy melyik jelenik meg bennük. Tehát a legnagyobb elérhető pontszáma egy epizódnak a négy, a legkisebb nulla témánként.

Az ágencia McAdams (2001) által meghatározott témái a narratívumokban a következők:

1. *önuralom*: az élettörténet azon részei, melyben az elbeszélő eredményesen uralja, kontrollálja vagy tökéletesíti önmagát a hatékony cselekedetek, gondolatok és tapasztalatok által, erősebb és bölcsőbb lesz olyan fontos életeseményekkel megküzdve, mint pl. a válás, vagy haláleset.

2. *státusz/győzelem*: az elbeszélő eléri, hogy státusza vagy presztízse emelkedjék, eléri a célját, felfigyelnek rá, vagy elismerik, győzedelmeskedik. Mivel másokkal szembeni fölényt, vagy mások elismerésének kivívását jelenti ez a kategória, interperszonális vonatkozása is van. Pl. az ügyvéd megnyeri az ügyet, felvételt nyer az egyetemre.

3. *teljesítmény/felelősség*: az elbeszélő sikeres egy feladata, munka vagy cél teljesítésében, felelősséget tanúsít feladatai iránt, büszke, magabiztos. Sikeres abban, hogy (1) jelentős kihívásokkal találkozott vagy fontos akadályt győzött le; (2) nagyfokú felelősséget vállalt másokért, vagy olyan szerepet tölt be, ami ezt megköveteli. Pl. Az első novelláját publikálja az író.

4. *hatás*: az elbeszélő egy nála hatalmasabb erő által erősebbé válik. Ez az erő lehet az Isten, a természet, de lehet más ember is (pl. egy befolyásos tanár, mentor, terapeuta), aki segíteti, vezeti az elbeszélőt. Ide sorolhatók a vallással kapcsolatos élmények spirituális is.

Az intimitás témái lehetnek a következők:

5. *szeretet/barátság*: a szereplő erotikus vonzalmat, szerelmet, szeretetet vagy barátságot érez másik szereplő irányába (az anya-gyerek kapcsolati érzések, tartalmak nem tartoznak ebbe a kategóriába). Ezen kifejezések egy kapcsolat fejlődéséről szólnak, melybe beletartozik olykor annak hanyatlása, vége is.

6. *párbeszéd*: az elbeszélő kölcsönös interakcióban van egy másik szereplővel vagy csoporttal, a beszélgetés önmagáért való, élvezetes, nem pedig hivatalos, tervszerű, vagy információátadó jellegű.

7. *gondoskodás, segítségnyújtás*: személyes beszámoló mások támogatásáról, gondoskodásról, megsegítéséről, törődésről akár fizikai, akár anyagi szociális vagy érzelmi jólétéhez járul hozzá a másoknak.

8. *egység, összetartozás*: az elbeszélő kifejezi a harmónia, összetartozás, szinkronitás, szolidaritás iránti érzékét egy másik csoporttal, társasággal vagy akár az emberiséggel szemben. Pl. családi rendezvényen való részvétel, gratuláció. (McAdams, 2001)

A narratívumok bizonyos témák mentén való osztályozása a gyakorlati pszichológiában, a projektív tesztek elemzése során is bevett módszer. A T.A.T. teszt Murray-féle feldolgozási módja például a történetek főszereplőjének szükségleteit („need”) és a rájuk hatással lévő környezeti befolyásokat („pressz”) azonosítja be megfelelő kritériumok alapján (Komlósi – Kovács, 1981). Az itt szereplő kategóriák közül a dominanciával – mely Winter *power* fogalmából ered –, illetve a McClelland és Atkinson által megfogalmazott teljesítmény-motivációval áll összefüggésben a McAdams által meghatározott ágencia témája. A dominanciát és a teljesítményt ugyanis az ágencia megjelenési formáiként értelmezi.

McAdams és munkatársai (2004) egyik kutatásukban megpróbálták összevetni a vonások és a narratívumok szintjét, a személyiség e két megközelítési lehetőségét. Összevetették a Big Five faktorok eredményeit különböző témájú (pl. az élet csúcspontjáról, mélypontjáról, fordulópontjáról készült) írott beszámolókkal. A személyes narratívumokban jelölték az ágencia és az intimitás témáit, a narratív integritást és az érzelmi tónust is. A tartalomelemzés eredménye azt mutatta, hogy a Big Five barátságosság faktora az intimitás témájával pozitívan korrelált. Ugyanakkor a szerzők elvárásaival ellentétben a lelkiismeretesség faktora nem kapcsolódott következetesen az ágencia témájához. Továbbá azt találták, hogy a narratív komplexitással is kapcsolatban állt mindkét téma, mindegyik az ágencia, mind az intimitás témája gyakrabban fordult elő a magasabb komplexitású narratívákban.

Érdeemes megemlíteni McAdams és munkatársai (McAdams, Bauer, Sakaeda, Anyidoho, Machado, Magrino-Failla, White, Pals, 2006) longitudinális vizsgálatát is, melyben fontos élettörténeti események írásbeli beszámolóit gyűjtötték össze főiskolásoktól, három hónap majd három év múlva ismételve a feladatot. Azt találták, hogy az érzelmi töltés, az ágencia és az intimitás témáinak megjelenítése illetve a narratív komplexitás jelentős időbeli stabilitást mutatott a szövegekben.

E két univerzális humán élménykör – mint az ágens és az intimitás - kategóriái nyomán a személypercepció kutatások is megindultak a nyelvhasználat vizsgálatának segítségével. Abele, Wojciszke és munkatársaik (pl.: Abele, Rupprecht és Wojciszke, 2008; Wojciszke, 1994) alapvető vonásokként értelmezik az ágenciát és az intimitást a szociális észlelés tekintetében. Elgondolásuk szerint fontos szerepet játszanak mindennapi viselkedésünk során a másiktól (akár személyről, akár csoportról való) benyomások kialakításában.

Az ágens és az intimitás élményeit narratívumok segítségével vizsgálják (pl. Abele – Wojciszke, 2007; Wojciszke, 2005; Cislak – Wojciszke, 2008, Abele, Uchronski, Suitner és Wojciszke, 2008), például a két témára jellemző tulajdonságnevek összegyűjtésével, vagy a témákra utaló tartalmak pontozásával. Az ágenciáról alkotott munkadefiníciójuk az individualitás, a magabiztosság illetve a teljesítmény jelenségén alapul; és a személy azon törekvése vonatkozik, hogy független legyen, kontrollt gyakoroljon a környezete felett, fejlessze az énjét. Az ágens személyek – megfogalmazásuk szerint – magas teljesítményre képesek, autonómak, dominánsak. Céljaik elérésében kitartóak, a felmerülő akadályok ellenére is. Szélsőséges esetben akár hataloméhségben illetve agresszív és nyers viselkedésben is manifesztálódhat. Az ágens hiányát pedig az inaktivitás és az apátia jelezheti.

Abele és munkatársai (Abele, Uchronski, Suitner, Wojciszke, 2008) megpróbálták operacionalizálni az ágens és az intimitás témáját a nyelvi kifejezések szintjén. A két témához kötődő vonások, melléknevek megítélését, összegyűjtését végezték el több országban. Egyezést találtak öt országban az alábbi csoportok tekintetében:

- Az ágens hiányát kifejező vonások (6 melléknév) csoportja: bizonytalan, félénk, lusta, kiszolgáltatott, kaotikus.
- Az intimitás hiányát kifejező jelzők csoportja (8 melléknév): egoista, makacs, keményszívű dogmatikus, beképzelt, nagyképű, kompetitív, domináns.
- Az ágens meglétét kifejező szavak (17 db): aktív, határozott, asszertív, független, kitartó, racionális, törekvő, szorgalmas, rátermett, intelligens, kreatív, tehetséges, energikus, magabiztos, ambiciózus, kompetens, önálló.
- Az intimitás témáját kifejező szavak (21 db): barátságos, érzékeny, erkölcsös, önzetlen, meleg, szeretetteljes, gondoskodó, nem rejti el az érzelmeit, törekszik a harmóniára, megbízható, hűséges, becsületos, tisztességes, szimpatikus, barátságos, toleráns, segítőkész, megértő, támogató, udvarias és nyitott.

Voltak természetesen olyan kifejezések is, melyek csak egyes országokban jelentek meg az ágencia vagy az intimitás témájára jellemző vonásként. Az ágencia témájára fókuszálva pár példa erre:

- az ágencia megjelenésére vonatkozóan: perfekcionista (Belgium), ambiciózus (Olaszország, Lengyelország), széles látókörű (Lengyelország);
- az ágencia hiányára utaló melléknevek: önfeláldozó (Belgium), hiszékeny (Olaszország, Németország, Belgium), vulnerábilis (Olaszország, Lengyelország).

A szerzők megjegyezték, hogy olyan szavak kerültek az ágencia és az intimitás hiányát kifejező szavak közé, melyek eredetileg a másik téma jelzőjének tartottak (pl. egoista). Azt gondolják, hogy e két kategória valamennyire negatívan korrelál egymással, hiszen az ágencia az autonómia, az intimitás pedig a függőség hangsúlyozásaként értelmezhető. Így lehetséges, hogy az ágencia 'túlhajtása', azaz az egoizmus megjelenik az intimitás-téma hiányaként értelmezve.

Végül érdemes megemlíteni Cislak és Wojciszke (2008) egyik vizsgálati eredményét. A szerzők azt találták, hogy az ágencia növekedését akkor észleljük a narratívumban megjelenő szereplővel kapcsolatban, ha a személy a saját érdekei mentén cselekszik. Ha más érdekében tesz lépéseket valaki, akkor cselekedetének észlelése és értelmezése az intimitás kategóriáján belül történik. Például ha Ádám a saját autóját ügyesen megjavítja, akkor a szakképzettségére helyeződik a hangsúly Ádám megítélése során (ágencia témája), viszont ha Ádám Béla autóját javítja meg, akkor a segítőkészsége kerül előtérbe (intimitás témája).

2.3.2. Az ágencia és az attribúció-kutatások

Az ágensség az attribúciós elméletekhez is köthető annyiban, hogy ezen elméletek foglalkoznak a cselekvés oki magyarázatával, Heider (1958) elgondolásaiból kiindulva (pl. Jones és Davis, 1965; Kelley, 1967; Weiner és mtsai., 1971; újabban Malle, 1999). Arra már kitértem korábbi fejezetekben, hogy a fejlődéslélektani kutatások korai életkorhoz, a pszichológiai születéshez kötik a saját szelfünk, mint a környezeti változások előidézőjének felismerését. A szociálpszichológián belül megjelenő attribúció-elméletek pedig a cselekvés oki következtetéseit befolyásoló tényezőket körvonalazzák, csoportosítják (pl. diszpozicionális vagy szituatív tényezők).

Az attribúció-kutatás a depresszió kialakulásáról és kezeléséről szóló elméletekkel is összekapcsolódik. Seligman (1972) vizsgálódásai során a kísérleti neurózis és a tanult tehetetlenség jelenségét fedezte fel. A vizsgálat során annak alanya (adott esetben kutya) azt

tanulta meg, hogy a negatív helyzetre saját cselekvései által nincs kihatással, azok számára kontrollálhatatlanok, kimenekülni sem tud a helyzetből. Ekkor tehetetlenséggel, passzivitással reagál. Ez a felfedezés a depressziós lelkiállapot kialakulásának egyik magyarázó modelljévé vált.

Peterson és Seligman (Peterson – Seligman, 1981; Peterson, 1991) egy olyan kognitív személyi változó fogalmát vezette be – a magyarázó vagy attribúciós stílust (*explanatory, attributional style*) – amely arra utal, hogy a személy hogyan magyarázza az őt ért rossz események bekövetkeztét. A depresszív tünetek kutatása során a vizsgálati személyek szövegeit vizsgálva megkülönböztettek depresszív vagy pesszimista stílust (pl.: „kudarcos ember vagyok”), és hatékony, optimista stílust (pl.: „ez a rossz dolog csak most történt így”). Mint Dykema, Bergbower és Doctora (1996) összefoglalója alapján többféle módszerrel mérték az attribúciós stílust: például a vizsgálati személy feladatmegoldásra adott kauzális magyarázatait osztályozták Weiner kategóriáinak segítségével (feladatnehézség, szerencse, képesség, erőfeszítés, azaz a külső-belső és stabil-változó dimenziók mentén adható magyarázatok szerint). Egy másik kísérleti elrendezésben a vizsgálatvezetők által megadott lehetséges variációk közül kellett kiválasztani a vizsgálati személyek által legvalószínűbbnek tartott okot. Végül kérdőíves forma is készült az attribúciós stílus mérésére (*Attributional Style Questionnaire, ASQ*; Peterson, Semmel, Baeyer, Abramson, Metalsky, Seligman, 1982), mely hipotetikus helyzetekbe helyezve a személyt, az események általa valószínűnek tartott okairól kérdezi. Az így nyert elképzelések, magyarázatok sorolhatók be különböző kategóriákba. De vizsgálták az oki magyarázatok természetes megjelenési formáit is interjúk és naplók felhasználásával, azaz valós életesemények segítségével is (Peterson, Schulman, Castellon Seligman, 1992), mely a *Content Analysis of Verbatim Explanations (CAVE – „Barlang”)* elnevezés kapta.

Ezen vizsgálati eljárások során három dimenzió mentén értékelik az oki magyarázatokat egy hétfokú skálán. A külső-belső okok dimenziója arra ad választ, hogy milyen mértékben áll belső vagy külső ok a cselekvés vagy esemény háttérében. Belső ok lehet valamilyen képesség megléte vagy hiánya, személyiségvonás, motiváció, döntés stb., külső oknak pedig különböző környezeti tényezők, más személyek hatása, helyzeti tényezők tekinthetők. A második szempont szerint az észlelt okok időben stabil vagy változó voltát kell megítélni (pl. képesség – stabil, szerencse – változó tényező), végül pedig a harmadik dimenzió szerint az okok általánosságáról illetve specifitásáról kell dönten.

2.3.3. Az ágens kutatása magyar nyelvű szövegekben

Magyar szövegkorpuszon Békés (2008) vizsgálta az ágenciát az igék kézi kódolásával, Atlas.ti program segítségével. Az igéket csoportosította számuk, személyük mentén, illetve aszerint, hogy cselekvést vagy történést fejeznek ki, illetve milyen szerepet töltenek be a mondaton belül (ágens vagy recipiens). Traumaelméleti megközelítésben holokauszt-túlélőkkel készített interjúkat vizsgált. Többek között arra jutott, hogy a túlélők az eseményekről szóló interjúikban ritkán jelennek meg az egyéni cselekvések ágenseként, véghezvivőjeként, inkább csak a cselekvések elszenvedőjeként. Ugyanakkor az „üldözök” egységes, aktív csoportként vannak jelen az eseményekben. Az évtizedekkel későbbi visszaemlékezésekben viszont aktívabbakká válnak maguk az egyes elbeszélők is.

Tudomásunk szerint az ágenciára, aktivitásra jellemző szótár, automatikus tartalomelemzést lehetővé tevő algoritmusok még nem készültek ebben a témakörben. Jelen dolgozat keretei között szeretném bemutatni a kutatócsoportunk erre tett kísérletét, az általunk vizsgálati szituációkban felhasznált szövegelemző szoftver kialakításának lépéseit.

3. Az ágencia kifejezésmódjai és szerepe a narratívumokban

Mint korábban utaltam rá, jelen dolgozatban az ágenciát úgy kezeljük, mint ami különböző szavak, kifejezések implicit jelentése mentén értelmeződik a narrátor és partnere (hallgatóság, olvasóközönség) számára. Ilyen kifejezések az igék, melyek aktív, kevésbé aktív és passzív értelműek is lehetnek, és az explicit intencionális kifejezések. Mivel a dolgozat témája az aktív-passzív kifejezések definiálására, automatizált kigyűjtésére és jelentésrétegeinek kísérletes igazolására terjed ki, így a továbbiakban is igyekszem az ágencia ezen spektrumára fókuszálni.

3.1. A passzívum kifejezésmódjai a magyar nyelvben

A passzív igenem mostoha sorsú a magyar nyelvben: jó példa erre „az -atik, -etik a magyarban nem használtatik” mondás, vagy a „fel van mászva a macska a fára” kifejezések didaktikai célzatú tiltása. Ez viszont még nem jelenti a passzívum teljes hiányát. Az 1991-es megjelenésű *Magyar nyelv könyve* (Adamikné Jászó, 1991) az általános alany használatában, illetve az -ódik, -ődik képzős visszaható igében (kezdődik, húzódik), illetve az ún. terpeszkedő kifejezésekben (mint 'bemutatásra kerül', 'megrendezésre kerül') jelöli meg a szenvedő szerkezet utódját. Ugyanakkor több intranszitiv képzővel ellátott ige is betöltheti a szenvedő szerkezet funkcióját (Bencze, 2006). Ilyen például a módosul-módosít, kerül-kerít (-ul, -ül//-ít); szakad-szakít (-ad, -ed//-ít); halad-halaszt (-ad, -ed// -sz); forog-fordít (-g//-t); csökken-csökken (-an, -en//-t) ige pár tárgyatlan tagja, vagy a műveltő igék -ik képzős párja (fekszik-fektet, folyik-folyat).

A passzív igenembe tartoznak tehát az olyan tevékenységet, cselekvést kifejező igék, melyek nem az alany felől indulnak ki, ő azt pusztán elszenvedi, elviseli, eltűri /mint a fent említett -at(ik), -et(ik); -tat(ik) -tet(ik)/. Az aktív igenembe tartoznak azok az igék, melyek az alany akarata, szándéka, tudatos közreműködése által befolyásolt tevékenységet jelölnek (pl. alkot, véghezvisz). A mediális igék vagy középigék pedig olyan történést, állapotot, állapotváltozást vagy képességet fejeznek ki, melyek nem függenek az alany szándékától, tevékenységétől. A mediális igék alanya tehát valamilyen állapotban van, történik vele valami, elszenved valamit, átél egy állapotváltozást külső vagy belső hatás eredményeként. Ide tartoznak pl. az -ul/-ül, -odik/-edik/-ődik képzős igék (pl. tágul, megépiül, gyarapodik, becsukódik), számos töszó (fagy, leng), illetve a létigék. Az aktivitás-inaktivitás, szándékos-szándéktalan dimenzió mentén a mediális igéket tovább tagolhatjuk medioaktív, mediális és

mediopasszív igékre. A medioaktívak élettelen dolgokat élőként mutatnak be, vagy szokásos tevékenységüket írják le, mint 'megszólal a rádió', 'dobog a szív'. A mediopasszívak pedig a rejtett alanyú *-ódik/-ődik* képzős igék, mint a *kezdődik, halasztódik*. (Keszler, 2000)

A magyar nyelvben az igék besorolása a különböző igenemekbe morfológiai felépítésük (képzők, igekötők), mondatbeli megjelenésük (bővítmények, vonzatok), illetve szemantikai jelentésük alapján történik. Az osztályozás viszont sok esetben nem olyan egyértelmű; nehézségeit megvilágítja az alábbi két példa. Egy ige a szövegkörnyezettől függően lehet mediális és aktív ige is (pl. *húzódik* valakinek a haja, közelebb *húzódik* valakihez). Továbbá bizonyos aktív – passzív transzformáció szolgálatában álló képzők szemantikája megváltozott a nyelv fejlődése során, mint például a *halad – halaszt* igepár esetében. Így lehet, hogy a '*haladok egy munkával*' kifejezésben az ige aktív jelentésű, de '*az autópálya építése halad*' kifejezésben az ige megőrizte a passzívum grammatikai tartalmát (Bencze, 2006).

A fenti példák alapján látható, hogy a magyar nyelv az aktivitás-passzivitás dimenziójának sokrétű és árnyalt ábrázolására képes. A passzivitás kifejezése kevésbé a mondat szerkezetétől, mind inkább különböző képzők meglététől, az igék szemantikájától függ.

3.2. Passzív szerkezet az angol nyelvben

A germán nyelvek (pl. angol, német) esetében a passzivitást általában a szenvedő szerkezet hordozza. Az angol nyelv körében végzett kutatások egyik fő vonala azt vizsgálja, milyen helyzetekben választja a beszélő a passzív igealakot az aktív ellenében, míg a másik a funkcionális különbséget nézi a passzív szerkezetek különböző segédigés formáiban (Budwig, 2001).

Jespersen (1924, in.: Allan, 2009:110) nyelvészeti kutatásaiban az alábbi okokat jelöli meg, melyek a passzív igenem választásához („*passive turn*”) vezethetnek:

1. Az aktor ismeretlen vagy nem megnevezhető. Pl.: *He was killed in the Boer war.* (Megölték a háborúban.)
2. Az aktor a kontextusból magától értetődő, így nem szükséges megnevezni. Pl.: *His memory of these events was lost beyond recovery.* (Ezekről az eseményekről a memóriája menthetetlenül elveszett.)
3. Tapintatból nem említik az aktort, és elkerülik a személyes névmás használatát. Pl.: *Enough has been said here of...* (Elég szó hangzott el arról, hogy..)

4. Érdekesebb a passzív szerkezet alanya, mint az aktív szerkezeté. Pl.: *The house was struck by lightning.* (*A ház villámsújtotta lett.)
5. A passzív szerkezet használata elősegítheti a mondatok, tagmondatok közti kapcsolatot. Pl.: *He rose to speak and was listened to with enthusiasm by the great crowd present.* (*Szólásra emelkedett, és a jelenlévők által lelkesedéssel figyelve volt.)

A passzív igenem elsődleges funkciója az, hogy a mondat nem ágens elemeit alanyi pozícióba emelje, de Van Oosten (1985) kiemeli, hogy a felnőtt angol nyelvhasználók a passzív igealakokkal többször a cselekvés páciensre vonatkoztatott eredményét hangsúlyozzák. Budwig (2001) vizsgálatai szerint a gyerekek is használnak passzív szerkezetet ez előbbi ok, azaz a páciens fókuszba helyezése végett. Továbbá azt az érdekességet is megfigyelte, hogy többször használják azokban az esetekben a passzív igealakot, amikor a cselekvés negatív hatással van a páciensre, mint amikor a hatás pozitív.

Van Oosten (1985) a passzív igealak használatának okait az alábbiak szerint csoportosítja. Szemantikai oknak tekinti, ha a kifejezés nem egy prototipikus ágenst tartalmaz, hanem például általános alanya van (emberek), vagy egy közös cselekedetet mutat be, nem pedig egy egyedi ágensét. Pragmatikus okként nevezi meg azt az esetet, mikor a beszélő például udvariasságból homályban hagyja az ágens kilétét. Diszkurzív okként említi továbbá azt, ha a beszélő a figyelem fókuszát a páciensre akarja fordítani, vagy ha az ágens csak ideiglenesen érdekes a diskurzus szempontjából.

A passzív funkciói a fenti szerzők nyomán az alábbi pontokban foglalható össze (Allan összefoglaló munkája alapján, 2009): perspektívaváltás, detranzitivizáció, topikalizáció, imperszonalizáció. Meg kell azt is jegyezni, hogy a fenti jelenségek kifejezésére széles eszköztára van a nyelvnek, ebből csak az egyik a passzív szerkezet.

A passzív szerkezet használata során az aktív mondatszerkezet páciense kerül alanyi pozícióba. A figyelmi fókusz tehát áttevődik a cselekvés végrehajtójáról az elszenvetőjére. Egy 8–9 éves gyerekekkel végzett vizsgálat során Turner és Rommetveit (1967) a perspektívaváltást képek és kérdések segítségével érte el. Azt találták, hogy a gyerekek gyakrabban használták aktív igealakokat, ha a nekik mutatott képeken elsőként a cselekvő volt látható, vagy pedig a cselekvőre irányuló kérdést tettek fel nekik. Míg ha a cselekvésfüggő elemeket mutatták először a képek segítségével, illetve ezekre fókuszáló kérdéseket tettek fel, akkor megnőtt a passzív igealakok száma. Tehát a gyerekek is hajlamosak passzív szerkezeteket használni, ha páciens kerül a figyelmi fókuszba.

A detranzitivitást, az igék tárgyatlanítását az angolban a passzív szerkezeten kívül középigékkel vagy visszaható igékkel is ki lehet fejezni. A passzív szerkezet használata során kevésbé tranzitívva, szemantikailag pedig statikusabbá válik egy kifejezés.

Topikalizáció során a mondat egyik alkotóelemét áthelyezzük a mondat fókuszába, általában az elejére. A mondatokban témának nevezzük azt a tartalmat, amiről beszélünk, ez a kiindulópontja a mondatnak, azaz a régi információ. Rémának pedig azt a tartalmat tekintjük, ami gondoskodik a kommunikációs erőről. Ez az új információ. Ha a szövegben először a már ismert tartalom van, és utána az új, akkor az olvasó jobban tudja követni, és a szöveg érthetőbbé válik. Ebben az olvasatban a passzív szerkezet szerepe az, hogy összekapcsolja a mondatokat és a tagmondatokat.

Az imperszonalizáció személytelenítő stratégiákat jelent. Ide tartozik az angolban a passzív szerkezet azon formája, amikor az ágenst nem nevezzük meg; továbbá az általános alany használata (pl. valaki, emberek, szerzők); illetve a személyes névmásokon keresztül kifejezett személytelenség (pl.: egy, mi, te, ők). Nyelvészeti szempontból a cselekvő megjelölése szükségtelen, ha az olvasó tisztában van vele (pl. a szöveggörnyezet alapján). Ezen kívül a személytelenítés – így a szenvedő szerkezet használata is – alapvető udvariassági célokat is szolgálhat Brown és Levinson (1987) szerint. A homlokzatvédelem teóriája szerint motiváltak vagyunk a homlokzatfenyegető cselekedetek elkerülésére. Egy udvarias közlésben igyekszünk fenntartani a beszélgetőpartnerünk homlokzatát azzal, hogy elkerüljük a kényszerítés látszatát, és igyekszünk nem korlátozni a címzett cselekvési szabadságát. A homlokzatfenyegetés és homlokzatóvás dimenziója mentén sorba lehet állítani az udvariassági kifejezéseket, méghozzá a homlokzatfenyegetéstől távolodva az alábbi sorrendben: aktív igealakok – passzív igealakok – nominalizáció (Allan, 2009).

Az aktív és passzív igealak közti jelentéskülönbségre Johnson-Laird (1968) ötletes vizsgálata remekül rávilágít. A szerzők színek egyforma elrendezését különböző felirattal látták el (pl.: *'Blue follows Red'* A kéket a piros követi. *'Red is followed by Blue'* *A piros a kék által követett.), illetve fordítva. A vizsgálati személyek egy diagramban ábrázolták az olvasottakat. A szerzők azt feltételezték, hogy a beszínezett terület nagyságát befolyásolja majd, hogy a szín tárgyi vagy alanyi minőségben szerepelt-e a mondatban. Az eredményeik azt mutatták, hogy valóban a legtöbb résztvevő a grammatikai alany területét nagyobbak színezte, mint a tárgy területét. Tehát a *'Blue follows Red'* mondatnál balra kisebb piros, jobbra nagyobb kék szakaszt rajzoltak, míg *'Red is followed by Blue'* megfogalmazásnál nagy piros területet balra, és kisebb kék területet a jobb oldalra.

Az angol nyelvben két lehetőség is van a passzív szerkezet kifejezésére: a 'to be' és a 'to get' ige segítségével képzett alakok. A vizsgálatok egy része azzal foglalkozik, hogy milyen szemantikai különbségek vannak a két kifejezés között. Kutatók szerint (Allan, 2009; Budwig, 2001; Givón-Yang, 1994; Berman-Slobin, 1994) a 'to get' igével képzett szerkezetben – a másikkal ellentétben – a páciens és az ágens között megoszlik a felelősség, az okozó szerep a cselekvés során. A cselekedet pedig sokszor a páciens hátrányára, kárára következik be. Ennek a szerkezetnek a páciens-alanya szemantikailag sokkal aktívabb, szándéktelibb, mint a kanonikus passzív páciens-alanya.

3.3. Passzív szerkezet a német nyelvben

Az általunk tanulmányozott másik – germán nyelvek közé tartozó – nyelv a német. A passzív szerkezet funkcióiról a fent leírtakhoz hasonlóan vélekednek német nyelvészek is (Bohner, 2001): szerepe a páciens kiemelése az aktor háttérbe szorítása mellett. Ezen kívül a német nyelvben is adott a nominalizáció, illetve a távolítás kifejezésének lehetősége. A felelősség elfedéséről is hasonlóan vélekednek a német kutatók. Bár a németben alacsonyabb a passzív szerkezet alkalmazásának aránya, mint az angolban, a funkcionális azonosságok miatt összevethetők a két nyelv vizsgálati eredményei.

Bohner (2001) vizsgálatában nőkkel való erőszakos cselekedetéről szóló videót néztek a kísérleti személyek, majd le kellett írniuk erről való gondolataikat, érzéseiket. Az így keletkezett narratívumokban a mondat egységeket lekódolták (1) a cselekvő személy (a megerőszkolt vagy az elkövető), (2) a cselekedet (erőszak vagy egyéb), illetve (3) a grammatikai igealak (aktív vagy passzív) szempontjai szerint. A főnévi formát is passzívnak kódolták (pl.: 'és aztán az *erőszak* bekövetkezett') a személytelen természete miatt. A mondatok egy részét nem tudták kódolni e szempontok szerint (pl.: „este volt”), így kizárták azokat az elemzésből. Összességében a lekódolt mondat egységek 15%-a passzív és 85%-a aktív volt. Gyakoribbnak találták a passzív igenemet, ha az elkövető cselekedeteit írták le az erőszak során, mint amikor az elkövető más cselekedeteiről vagy az áldozat cselekedeteiről írtak a résztvevők. Továbbá azok, akik több passzív szerkezetet használtak, kevésbé találtak komolynak a helyzetet, és több felelősséget tulajdonítottak az áldozatnak a szintén felvett kérdőívek szerint.

3.4. Az ágencia kifejezőmódjai a narratívumokban

Berman és Slobin (1994) a narratívumok megszerkesztésének képességét vizsgálták különböző életkorok mentén, és különböző anyanyelvűek tekintetében. Szerintük az események megszerkesztése során az alábbi preverbális, kognitív döntések mennek végbe. A beszélő kiválasztja (1) a témát; (2) a kontroll és hatás helyét; (3) az esemény nézőpontját, amely lehet cselekvés, változás vagy állapot; és (4) az ágencia fokát. Egy eseménysort ábrázoló képpel illusztrálták az elméletüket, melyen egy kutya lelök egy méhkast, ezt követően a kutyát megtámadják a méhek. A történet elbeszélése többféleképpen történhet, például az ágencia különböző fokozatai jeleníthetők meg. A szerzők megfogalmazásában magas ágenciafokot képviselnek az angol nyelvben az aktív igék: *“The dog raced away because the bees were chasing him.”* (A kutya elfutott, mert a méhek üldözték.) A közepes fokú ágencia elgondolásuk szerint a passzív szerkezetek birodalma: *“The dog was being chased by the bees.”* (*A kutya üzve volt a méhek által.) Míg az alacsony ágenciát azok a kifejezések képviselik, melyekben az ágens, a cselekvés okozója egyáltalán nem jelenik meg: *“The dog was running away from the bees.”* (A kutya elfutott a méhek elől.) Mint látható ezen példákon keresztül, az angol nyelvben az igék megfelelő szótári alakjának kiválasztása, illetve a kontrolláló, okozó mondatban való elhelyezésének módja befolyásolja az ágencia fokát.

Az ágens háttérbe helyezésének, az ágencia csökkentésének különböző okai lehetnek. Az egyik ezek közül a felelősség csökkentése, mellyel a feminista szerzők is foglalkoztak. Penelope (1990) szerint a passzív forma, különösen az ágens nem jelölő passzív szerkezet azt a diszkurzív funkciót tölti be, hogy elfedi, elhomályosítja az ágenciát az aktor háttérbe helyezésével, a páciens hangsúlyozásával (pl. *‘the woman was raped’*); és bevezeti a félreérthetőséget, a kétértelműséget. Továbbá megfogalmazza – a fent ismertetett nyelvészeti állásponttal egybehangzóan –, hogy az angol nyelvben a *‘to get’* igés passzív szerkezet (*‘the woman got raped’*) különösen alkalmas az áldozat közvetlen felelősségének sejtetésére, hiszen a nő aktív részvételét is odaérthetjük (*‘got herself raped’*).

Számos leíró tanulmány vizsgálja az aktív és a passzív szerkezet (és más nyelvtani vonások) gyakoriságát a szexuális erőszakról szóló angol nyelvű szövegekben. Henley, Miller, and Beazley (1995) egy számítógépes tartalomelemző programmal vizsgáltak újságcikket, és azt találták, hogy az (*raped*) erőszakolt/erőszakolva kifejezés nagyobb gyakorisággal volt passzív (70%), mint aktív (30%) alakban. Továbbá a passzív forma sokkal kevesebbszer társult pozitív igékkel (pl.: megköszön, megbocsát; 27%), mint a semleges igékkel (pl.: érint; 40%), vagy a nem erőszakra utaló, de bűncselekménnyel kapcsolatos

igékkel (pl.: kirabol; 56%). Leggyakrabban a 'gyilkol' igét találták meg passzív alakban (76%). Henley és munkatársai mellett érvelnek, hogy az újságcikkek írói hajlottak a bűncselekményt (nemi erőszakot) elkövetők felelősségének háttérbe helyezésére ennek a finom nyelvi manipulációnak a használatával. Ugyanakkor azt is elismerik, hogy más célokat is szolgálhat ez a nyelvészeti megoldás, mint például az elkövető ismeretlen, vagy tiltott a nevének közzététele.

Lamb (1991, in.: Bohner, 2001) a „nyelvi elkerülés” stratégiáit vizsgálta, és azonosított a passzív szerkezeten kívüli további eszközöket a támadó észlelt felelősségének csökkentésére: nominalizáció („az abúzus folyamata”); a felelősség megosztása és távolítás, mely háttérbe helyezi az ágens kérdését és az erőszak tényét („otthoni veszekedés”). Lamb is kifejezi, csakúgy mint a korábban említett vizsgálat kapcsán Henley és munkatársai, hogy a „nyelvi elkerülés” eszközei jelezhetik az elbeszélő motivációját a nemi erőszakot elkövető férfi felelősségének csökkentésére, de jelezhetik az emocionálisan terhelt témától való távolságtartás szándékát, vagy a tudományosság és elfogulatlanság látszatának szándékát is.

A mondatbeli tematikus szerepek kapcsán is vizsgálták a passzív igenem kommunikációs szerepét a narratívumokban. A közlések során a figyelem középpontjában a tematikus információ áll, a témát pedig gyakran teszik az angolban a mondat elejére, amit sokszor a passzív igealak használatával érnek el. Turnbull (1994) vizsgálatában aktív és passzív igenemet alkalmaztak arra, hogy manipulálják a tematikus személy kilétét ugyanannak az eseménynek a leírásában (pl. „A woman named Susan who is abused by her husband” *A nő, akit Susan-nak hívnak, bántva volt a férje által. „A man named Mike who abuses his wife.” A férfi, akinek Mike a neve, bántalmazta a feleségét.) A vizsgálati személyek, akik szabadon leírhatták a gondolataikat a fenti módon megfogalmazott eseményekről, szignifikánsan többet írtak a tematikus helyen álló személyről és annak felelősségéről a történet során.

3.5.Összefoglalás

Az angol és német nyelvben többféle kutatást végeztek az aktivitás/passzivitás, illetve az ágens nyelvi jegyeinek tekintetében. Duranti (2004) antropológus az ágenciát úgy határozza meg, mint az entitás azon jellegzetességét, hogy van valamennyi fokú kontrollja saját viselkedésén, cselekedetei hatással vannak a világban lévő más entitásokra vagy saját magára, és cselekedetei értékelés tárgyát képezik pl. a cselekvés kimenetele feletti felelősség terminusában. Áttekintve az ágens nyelvi reprezentációjával foglalkozó irodalmakat, és ún. univerzálékat fogalmaz meg a nyelvi struktúrák, a nyelvhasználat területén:

- Minden nyelvben megvannak az ágencia reprezentálásához szükséges módok.
- Az ágencia kódolása lehet különböző: a különböző nyelvekben, de akár egy nyelven belül is különbözőképpen reprezentálódhat.
- Minden nyelvben van módja az ágencia mérséklésének: minden nyelvben van mód arra, hogy moduláljuk a főbb szereplők ágenciáját, illetve minden nyelvben lehetséges az ágens teljes elhagyása is. Nemcsak az aktív és passzív igealakok segítenek az ágencia szintjének modulálásában, a deontikus segédigék (mint kötelező, tilos, megengedett) szintén használhatóak, hiszen cselekedetek lehetőségét és szükségességét fejezik ki egy adott helyzetben (Duranti, 2004).

A passzív szerkezet használatának pszichológiai szempontból releváns funkcióit úgy foglalhatjuk össze, hogy ez az egyik eszköze a nyelvhasználóknak a páciens kiemelésére, az ágens elhomályosítására, ezáltal annak szerepét és felelősségét is háttérbe helyezve az események menetében. Ugyanakkor ez udvariassági célokat is szolgálhat, esetleg a beszélő érzelmi távolságtartását is jelezheti.

A magyar nyelvű narratívumokban előforduló passzív kifejezések funkciójára vonatkozó kutatás az ágencia szempontjából csak elvétve akad. A nemzeti identitás tekintetében László, Ehman és Imre azt találta, hogy a holokausztról a magyar történelem tekintetében beszélve naiv történetmondók általában az ágens megnevezése nélkül (88%-ban) tesznek említést, míg ha az európai történelmi áttekintés során beszélnek a holokausztról, ez az arány csak 36%. A szerzők – a fenti elméletekkel összhangban – a cselekvés felelősségének elhárításával hozzák összefüggésbe, és a csoportidentitás elméleti kereteiben értelmezik ezt az eredményt.

Mint korábban említettem, a magyar nyelv aktív és passzív kifejezéseinek összegyűjtése automatizált tartalomelemzés céljából tudomásom szerint korábban még nem történt meg. Erre a Nooj integrált nyelvelemző környezet interaktív fejlesztési lehetőségei nyitottak utat, amelyről később még részletesen lesz szó. De előbb azt a vizsgálatot szeretném bemutatni, ami az általunk ágencia nyelvi jegyeinek tartott kifejezések (aktív, passzív igenem igéi, explicit intencionális kifejezések) szociális percepcióra gyakorolt hatását vizsgálja.

4. Az ágencia nyelvi jegyeinek személypercepció vizsgálatát manipulált szövegekkel

A továbbiakban több vizsgálatot fogok bemutatni, melyek – a korábban említettek szerint – az ágenciára mint narratív kategóriára fókuszálnak, s annak identitásformáló szerepére próbálnak rávilágítani. Ezen vizsgálatok egy egész kutatócsoport több éves munkájába illeszkednek, és egymás után áttekintve kirajzolják azt a munkafolyamatot, ami az ágenciáról való jelenlegi gondolkodásunkhoz elvezetett. Az itt elsőként bemutatott vizsgálatot Ferenczhalmy Rékával és László Jánossal közösen végeztük, és a személypercepció szociálpszichológiai jelensége felől közelíti meg az ágenciát.

Elméleti kiindulópontként fontos röviden megemlíteni a nyelvhasználat és a szociális világ megkonstruálásának kapcsolatát, a különböző nyelvtani kifejezések, szerkezetek implicit jelentéséről szóló kutatásokat. Grice (1957) a nyelvhasználók körében általánosan alkalmazott társalgási posztulátumokat ír le. Bizonyos maximáknak, elvárásoknak, alapelveknek a tudatában, azok betartása illetve be nem tartása mentén tudunk következtetni a másik mentális állapotaira, szándékaira a kommunikációs folyamatokban, s felfejthetjük, hogy milyen közlés van a mögött, amit a beszélgetőpartnerünk mond. Brown és Levinson (1999) az udvariasság kifejezéseit vizsgálja, mint az énvédelem, beszélgetőpartnerhez való közelítés - távolítás illetve tartózkodás eszközét. Semin és Fiedler (1991) nyelvi kategória modellje („*Linguistic Category Model*”, LCM) pedig az absztrakció szintjét érintő ’nyelvi reprezentációs formákat’ különböztet meg, amik a kommunikáció résztvevőinek világát strukturálják. A modellhez kapcsolódó kísérletekben csoportközi jelenségeket vizsgáltak (Maass, Salvi, Arcuri és Semin, 1989), eredményeik szerint a társadalmilag kívánatos viselkedést hajlamosabbak voltak absztraktabban leírni a vizsgálati személyek a saját csoport tagjainak tekintetében, ezzel is sugallva az eset általános voltát. A negatív esemény ábrázolása viszont inkább konkrét leíró szinten történt, ha a saját csoportról volt szó, ami az eset egyedi voltára utalhat. A külső csoport ábrázolása, nyelvi megjelenítése során viszont pont fordított tendenciát találtak.

A narratívumoknak – jelentésteremtő, csoportformáló szerepe miatt – a szociális percepció kutatásában is különleges szerepe van. Abele, Wojciszke és munkatársaik – mint ahogy korábbi fejezetben említettem – több vizsgálati elrendezésben is kutatják az ágencia és az intimitás kategóriák szociális észlelését (pl.: Abele, Wojciszke, 2007).

Turnbull (1994) pedig a személy tematikus, azaz angol nyelvben a mondat elején való megjelenésének hatásait vizsgálta, kiemelve, hogy a tematikus szerkezet különféle kommunikációs célokat szolgálhat. Mint ahogy korábban említettem, vizsgálatai során azt találta, hogy a mondat elején megjelenő személyre nagyobb figyelem jut, illetve nagyobb felelősséget is társítanak hozzá az események menetében.

A nyelvhasználat személypercepcióra gyakorolt hatását jelenleg az ágencia tekintetében vizsgáljuk meg. Mint a korábbiakban említettem, az ágenciát véleményünk szerint szöveg szintjén főként az igei szerkezetek és az explicit intencionális kifejezések hordozzák. Ezen nyelvi jegyek szövegeli manipulációja révén igyekeztünk megállapítani az ágens személyekhez asszociálódó vonásokat, megküzdéssel kapcsolatos képességeket.

4.1.Kérdésfelvetés

Ferenczhalmy Rékával és László Jánossal végzett kutatásunk során tehát arra kerestünk választ, hogy milyen módon befolyásolják az ágencia növelését és csökkentését szolgáló nyelvi jegyek az elbeszélő szociális percepcióját. Feltételezzük, hogy az általunk e téren manipulált szövegek hatással lesznek az olvasó ítéletére az elbeszélő események felett tanúsított észlelt felelősségének, a kimenet sikerességének kérdésében, a megküzdés és az elbeszélő hatékonyságának tekintetében.

4.2.Az eljárás menete és a vizsgálati személyek

Három témában készítettünk két-két szövegváltozatot, melyek egyikénél az ágencia növelését, a másikonál a csökkentését célzó kifejezéseket használtuk vagy hagytuk el. Azaz készült egy szöveg az aktív igék és intencionális kifejezések segítségével, illetve egy a passzív igei szerkezetekkel és az intencionális kifejezések tagadásával vagy kihagyásával. Az általunk választott három témakör – az alkoholprobléma, munkanélküliség, hajléktalanság – mindegyike személyes krízist, nehézséget elevenít fel. A rövid élettörténeti részletek lezáratlanok; a kimenetel, azaz problémával való megküzdés sikerességének vagy kudarcának kérdése nyitva marad. A két változatnak a szószáma, illetve lehetőségekhez mérten a mondatszerkesztése is megegyezett. (Egy példa látható az 1. táblázatban, a teljes szöveg illetve a kérdőív pedig a Mellékletben.)

1.táblázat: Az ágencia nyelvi jegyei mentén manipulált szövegek egyik változata

	Aktív és intencionális kifejezésekkel	Passzív kifejezésekkel, intencionális kifejezések tagadásával vagy kihagyásával
Szövegek	Akkoriban nagyon sok gondom volt, ki akartam kapcsolni, ezért az alkoholhoz nyúltam .	Abban az időben nagyon sok gondom volt és akkor jött az alkohol.
	Nem akartam gondolkozni, állandóan részegre ittam magam.	Az ivás mindig a részegségig tartott , nem gondolkodtam , és egyre több fogyott .
	Szándékosan kerültem a családomat és a barátaimat,	Egyre kevesebb idő jutott a családomra is,
	mert már állandóan veszekedtünk .	állandósultak a veszekedések.
	Igyekeztem csak a kocsmái cimborákkal lenni.	De a kocsmában akadtak új cimborák.
	Egy alkalommal delíriumig ittam magam, aztán jöttem be ide.	Egy alkalommal delíriumba kerültem , akkor jutottam be ide.
	Beszéltem az orvossal	Tájékoztattott az orvos
	és elhatároztam , hogy elkezdem a kezeléseket.	és elkezdődtek a kezelések.
	Szószám	54

Vizsgálati személyeink a Pécsi Tudományegyetem Műszaki Karának és Bölcsészettudományi Karának nappali és levelező tagozatos hallgatói közül kerültek ki. Pszichológia szakosok nem voltak közöttük, így feltételezhetően elméleti előképzettségük nem volt a témában. A vizsgálatot 64 fővel vettük fel. Hat főt a kérdőívek hiányos kitöltése miatt ki kellett zárni, így az eredmények végső feldolgozásában 58 személy vett részt, 27 férfi és 31 nő. Életkori átlaguk 24, 8 (18 és 46 év közöttiek).

A kérdőívek felvételére kisebb csoportokban került sor. A vizsgálati személyek két, különböző témájú történetet kaptak kézhez, melyek közül az egyik az ágencia növelését, a másik pedig az ágencia csökkentését célzó nyelvi jegyeket tartalmazta. E két változat sorrendjének egyenlő eloszlására ügyeltünk a kérdőívekben. Az instrukció a következő volt: „A vizsgálat során rövid élettörténeti beszámolókat fog olvasni. Arra kérjük, válaszoljon az elbeszélőkre vonatkozó kérdésekre.”

Ezt követően többféle kérdéscsoportra kellett választ adni. Az elsők arra vonatkoztak, hogy milyen esélyt lát arra a vizsgálati személy, hogy az elbeszélő rendezze az életét/abbahagyja az ivást/ munkát kap? Majd az elbeszélő nemét, életkorát kellett megbecsülniük. Ezt követően hétfokú bipoláris skálán kellett megbecsülnie a résztvevőknek, hogy szerintük mennyire jelentett problémát az elbeszélő számára az alkohol / munkanélküliség / hajléktalanság; mennyire tartják valószínűnek, hogy más jövőbeni problémáját jól oldja meg az elbeszélő; mennyire tartják valószínűnek, hogy a történet elbeszélője felelősnek érzi magát a saját sorsáért; végül pedig mennyire tartják maguk a vizsgálati személyek felelősnek az elbeszélőt a saját sorsáért?

Ezt követően tizenhat, az ágencia témakörében fontos, illetve attól független (de a személy társas megítéléséből releváns) melléknévvvel kellett jellemezni az elbeszélőt szintén hétfokú bipoláris skálán: kreatív, önálló, energikus, kiegyensúlyozott, célratörő, érett, nagylelkű, kitartó, tudatos, értékes, rugalmas, megbízható, intelligens, szeretetre méltó, becsületes, sikeres.

Végül Schwarzer és Jerusalem által összeállított – Kopp Mária által magyarra adaptált – tíz ítemes személyes hatékonyság-kérdőívet (*General Self – Efficacy Scale*; Schwarzer, Jerusalem, 1995) használtuk, első szám harmadik személyre átírva az állításokat. Az így összeállított kérdőív egésze látható a mellékletben.

4.3.Eredmények

4.3.1.Összesített eredmények

A szövegek együttes eredményei alapján faktoranalízis elvégezhető a kérdőívben szereplő tulajdonságlistán (KMO mutató = 0,928, Bartlett-teszt szignifikáns: $p < ,001$). Az eredmények szerint két, nagyon megbízható ($\alpha > ,900$) faktort kaptunk: mint a 2. számú táblázatban látható, az első az ágenciához asszociálódó tulajdonságokat gyűjti össze, a másodikban pedig a szociabilitással, moralitással kapcsolatos jelzők találhatók.

2. táblázat: A tulajdonságlista faktoranalízise

Faktorok	Tulajdonságlista		Megbízhatóság
1.Ágencia	energikus, célratörő, tudatos, önálló, kitartó, rugalmas, érett, kiegyensúlyozott, kreatív, megbízható, sikeres, (intelligens)	Var=45,275%	$\alpha = ,960$
2.Szociabilitás, moralitás	szeretetre méltó, értékes, nagylelkű, becsületes, intelligens, (megbízható, sikeres, kreatív)	Var=26,254%	$\alpha = ,914$

Mindhárom témájú szöveg együttes eredményei alapján (3. táblázat) a vizsgálati személyek nagyobb esélyt látnak arra, hogy az elbeszélő megoldja a jelenlegi problémáját ($p = ,032$), illetve más jövőbeni problémáját ($p = ,002$), ha a szövegekben aktív és intencionális kifejezések szerepelnek. Továbbá tendenciaszerűen ($p = ,052$) nagyobb Schwarzer-Jerusalem kérdőívben mért szelf-hatékonyság értéket tulajdonítanak a vizsgálati személyek ugyanezen szövegek elbeszélőjének. A vizsgálati személyek válaszai alapján az aktív és intencionális kifejezéseket használó elbeszélő szignifikánsan ($p = ,001$) felelősebbnek érzi magát a saját

sorsa alakulásáért, mint a passzív kifejezéseket alkalmazó, intencionálisakat kerülő narrátor. Ugyanez a különbség viszont nem jelentkezik a vizsgálati személyek saját ítéletében ($p=.826$) a két csoport felelősségére vonatkozóan.

Az első tulajdonság-faktort, azaz az ágenciával asszociálódó tulajdonságokat szignifikánsan inkább ítélték azon elbeszélőknek, akiknél az általunk ágencia mértékét fokozó nyelvi jegyeket olvasták, mint azoknak, akiknél az ágencia csökkentését célzó kifejezésekkel találkoztak. A második faktor tulajdonságai, a szociabilitás illetve moralitás jelzőire ennyire nem született egyértelmű különbség, de tendenciaként értelmezhető ($p=.088$) különbséggel inkább ítélik ezeket a jelzőket is a magasabb ágenciafokú szövegek narrátorának.

3. táblázat: A három téma összesített eredményei a két szövegtípusnál

Állítás	Szöveg magas ágenciával (szórás)	Szöveg alacsony ágenciával (szórás)	t-próba	p
Mekkora esélyt lát arra, hogy az elbeszélő rendezze az életét?	55 (25,77)	45,17 (22,96)	2,169	.032*
Ön szerint mennyire jelentett problémát az elbeszélő számára az ...?	5,59 (1,427)	5,28 (1,641)	1,087	.279
Mennyire tartja valószínűnek, hogy más jövőbeni problémáját jól oldja meg az elbeszélő?	4,57 (1,634)	3,64 (1,518)	3,179	.002**
Mennyire tartja valószínűnek, hogy a történet elbeszélője felelősnek érzi magát a saját sorsáért?	4,83 (1,769)	3,74 (1,639)	3,431	.001**
Mennyire tartja Ön felelősnek az elbeszélőt a saját sorsáért?	5,19 (1,811)	5,26 (1,540)	-0,221	.826
Szelf-hatékonyság itemei (Schwarzer-Jerusalem)	22,965 (7,92)	20,36 (6,21)	1,968	.052
Tulajdonságok 1. faktor – Ágencia	46,19 (19,22)	37,53 (14,7)	2,722	.008**
Tulajdonságok 2. faktor – Szociabilitás-moralitás	31,74 (10,23)	28,6 (9,39)	1,720	.088

*szignifikáns $p<.05$, **szignifikáns, $p<.01$

4.3.2. Eredmények az egyes témák alapján

Ha külön is megnézzük az egyes szövegek eredményeit (4. táblázat), akkor találhatunk eltéréseket. Az alkoholproblémát bemutató szövegrészlet önmagában is hozza a fent felsorolt eredményeket. Az aktív és intencionális kifejezéseket használó elbeszélő esetében szignifikánsan nagyobb esélyét látják annak, hogy megoldja a jelenlegi problémáját ($p=.002$) és tendenciaszerűen nagyobb arra, hogy más jövőbeni problémáját ($p=.085$) megoldja. Emellett hatékonyabbnak ítélik ($p=.049$), és úgy tartják, nagyobb felelősséget érez a saját sorsa alakulása iránt ($p=.046$), de itt sem található szignifikáns eredmény a vizsgálati személyek felelősségítéletében. Az ágenciához kapcsolódó jelzőket – azaz az első faktor

tulajdonságait – is szignifikánsan jobban kapcsolják az aktív és intencionális kifejezéseket használó narrátorhoz. A másik faktorban viszont nincs különbség.

4. táblázat: Eredmények az egyes szövegek esetében

Szövegek:	Alkoholizmus			Munkanélküliség			Hajléktalanság		
	„M”	„A”	p	„M”	„A”	p	„M”	„A”	p
esély	68	49	.002**	65,26	58,89	.372	31,5	29,0	.743
probléma	5,75	5,35	.379	5,32	4,72	.311	5,68	5,70	.972
más jövőbeni problémája	4,40	3,55	.085	5,79	4,44	.002**	3,53	3,00	.249
felelősnek érzi magát	5,25	4,25	.046*	4,37	3,72	.304	4,84	3,25	.004*
tartja Ön felelősnek	6,00	6,05	.973	3,58	3,83	.672	5,95	5,75	.570
Szelf-hatékonyság	21,35	18,1	.049*	31,73	26,0	.001**	15,89	17,55	.193
Ágencia- tul. Első Faktor	40,55	31,1	.025*	66,57	51,83	.001**	31,73	31,1	.845
Szociabilitás-moralitás - Második Faktor	29,9	25,55	1,33	39,36	36,11	.231	26,05	24,90	.656

*szignifikáns $p < .05$, **szignifikáns, $p < .01$

„M” Szövegek magas ágenciával, „A” Szövegek alacsony ágenciával

A munkanélküliségről szóló szövegrészletben szignifikáns különbséget kaptunk a jövőbeni problémára utaló kérdésben ($p = .002$), a szelfhatékonyság teszt kérdéseiben ($p = .001$) és az ágenciához kapcsolódó tulajdonságfaktorban ($p = .001$) az aktív és az intencionális igéket használó narrátor javára. Más kérdések nem mutatnak szignifikáns különbséget.

A hajléktalanságról szóló szövegrészleteknél szignifikánsan ($p = .004$) inkább gondolják felelősebbnek saját sorsáért az aktív és intencionális kifejezéseket használó narrátort, mint a passzívakat használót. A vizsgálati személyek által ítélt felelősség kérdése itt sem hoz szignifikáns eredményt. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy ahol szignifikáns különbség nem található az egyes szövegeknél, azon esetben is az összesített eredményeknek megfelelő irányban tapasztalhatók az eltérések a két szövegtípus között.

4.4. Megvitatás

Az általunk manipulált kifejezések befolyásolták a vizsgálati személyek elbeszélőről alkotott ítéleteit. Az ágencia növelését célzó nyelvi jegyek, azaz az aktív és intencionális kifejezések hozzájárultak ahhoz, hogy az elbeszélőt energikusabbnak, hatékonyabbnak és céltudatosabbnak lássák. A fejlődéslélektani érettség jegyei is inkább asszociálódnak ezekhez a nyelvi jegyekhez (hatékonysággal, érettséggel és felelősséggel kapcsolatos ítéletek). Ugyanakkor nemcsak az ágencia vonzáskörzetébe tartozó tulajdonságokra voltak hatással az általunk manipulált kifejezések, hanem – bár sokkal kisebb intenzitással és egyértelműséggel

– a szociabilitás és moralitás jelzőire is, mint pl. szeretetreméltóság, értékesség, becsületesség. Ezen tulajdonságokat is tendenciaszerűen inkább ítélték az ágencia nyelvi jegyeivel rendelkező szövegek elbeszélőinek. Ez az eredmény arra is utal, hogy társadalmilag kedvezőbb lehet a megítélése a magasabb ágenciával rendelkező személyeknek bizonyos helyzetekben. A problémamegoldás terén is hatékonyabbnak látják az ágencia nyelvi jegyeit használó személyeket, s nemcsak a jelenlegi, hanem más problémák tekintetében is. Úgy tűnik, hogy a nyelvhasználat a személyiség egészére és jövőbeni viselkedésre vonatkozó következtetések alapjául szolgál.

A korábban említett ágencia és az intimitás témájára vonatkozó vonások nemzetközi vizsgálatában (Abele és munkatársai 2008) kapott, ágenciát kifejező vonások részben fedik az itt fokozott ágenciával megjelenő elbeszélőhöz társított mellékneveket: energikus, önálló, kitartó, kreatív, intelligens. Ugyanakkor az öt ország által az intimitás témájához sorolt 'megbízható' melléknevet is a magasabb ágenciájú narrátorhoz társították a vizsgálati személyek.

Mivel az ágencia a szándékos, aktív cselekvésre vonatkozik, ezért a felelősséggel szoros kapcsolatban van. Jelen vizsgálati eredmények is azt mutatják, hogy nagyobb felelősséget tulajdonítanak azon elbeszélőnek, aki az ágencia fokozására szolgáló nyelvi jegyeket alkalmazza, mint aki az ágencia csökkentését célzó kifejezéseket. A passzív igék, illetve az explicit intencionális kifejezések hiánya tehát inkább keltik egy saját sorsáért felelősséget nem vállaló, a körülmények által sodortatott személy képzetét.

Ugyanakkor a vizsgálati személyek felelősségre vonatkozó véleménye nem hozott semmilyen szignifikáns eredményt, tehát az, hogy ők mennyire tartják felelősnek az adott elbeszélőt, nem függött a manipulált nyelvi változóktól. Ezen válaszok, illetve az egyes történetek közti különbségek arra utalnak, hogy a vizsgálati személyek elképzelései, az adott jelenségről alkotott előzetes sémái is befolyásolhatták az eredmények alakulását. Erre példa Turnbull már korábban említett vizsgálata is (Turnbull, 1994), aki a tematikus struktúra szociális percepcióra való hatását vizsgálta. Bár a korábban említett – a családon belüli erőszak témáját felhasználó – példa értékelhető következtetéseket hozott a tematikus személyre vonatkozóan (azaz nagyobb felelősséggel terhelték a közlés elején álló személyt), úgy találta, hogy az áldozat kárhoztatásának jelensége illetve sémája befolyásolta az eredményeit. Mindezen megfontolásból fontosnak tartottuk, hogy az egyes eseményeknél megjelenő eltérő eredmények magyarázatára egy utóvizsgálatot szervezzünk.

4.4. Utóvizsgálat

4.5.1. A vizsgálati elrendezés és a vizsgálati személyek

E vizsgálat során egy rövid, pár kérdésből álló kérdőívet kaptak a résztvevők, az alkoholfüggőség, hajléktalanság és munkanélküliség témakörével kapcsolatban. Célunk az volt, hogy körvonalazzuk ezen helyzetekkel kapcsolatos sémákat. A vizsgálati személyeket hasonló közegekből választottuk, mint a manipulált szöveges vizsgálat esetén. Mind a 19 résztvevő a Pécsi Tudományegyetem Műszaki Karának illetve a Bölcsészettudományi Karának a hallgatója volt; a 9 férfi és 10 nő átlagéletkora 24,6 volt (18 és 40 közöttiek). Ebben a vizsgálatban sem vettek részt pszichológia szakos hallgatók.

A fenti témákkal kapcsolatban (alkoholizmus, munkanélküliség, hajléktalanság) – minden előzetes instrukció vagy a személyre (azaz alkoholista, munkanélküli vagy hajléktalanra) utaló adat nélkül – olyan kérdésekre kellett válaszolniuk a résztvevőknek, hogy mekkora – százalékban kifejezett – esélyét látják annak, hogy ilyen helyzetbe kerüljön valaki. Továbbá mekkora személyes felelősséget ítélnék a helyzetük kialakulásában az adott személynek. Ezen kívül volt lehetőségük a résztvevőknek arra is, hogy pár sor erejéig szabadon kifejtsék a saját véleményüket az adott jelenséggel kapcsolatban.

4.5.2. Eredmények

Az eredmények értékelése során szignifikánsan ($p < 0,05$) kisebb esélyét látják a vizsgálatban résztvevők a hajléktalanság problémájának megoldására, mint az alkoholfüggőség és a munkanélküliség esetében. Továbbá szignifikánsan ($p < 0,05$) felelősebbnek ítélnék a saját sorsáért egy alkoholfüggő személyt, mint egy munkanélkülit vagy egy hajléktalant.

A személyes véleményekből is az rajzolódik ki, hogy az alkoholprobléma hívja elő leginkább az egyéni teljesítmény, akaraterő képzetét. A munkanélküliség esetében többször említik az időtényezőt, azaz hogy sok idő és kitartás kell az eredményhez. Végül a hajléktalanságot ítélik a legreménytelenebb s így legkevésbé megváltoztatható állapotnak, ami mögött feltételezhetően egy komplexebb problémacsoport húzódik meg (válás, munkanélküliség, esetleg alkoholizmus).

4.5.3. Összegzés

Mivel a történetek közül az alkoholfüggőség esetéhez asszociálódik a leginkább a személyes felelősség, illetve ezt a helyzetet tekintik leginkább a vizsgálati személyek az akaraterő szempontjából kihívásnak, így nem meglepő, hogy ezen szövegrészeket olvasásakor hatott leginkább az ágens növelését és csökkentését célzó kifejezések manipulálása az elbeszélő megítélésekor.

A munkanélküliség esetében pedig a manipulált szöveges vizsgálat egyik érdekes adatát kell újra megvizsgálnunk. Az utótesztben a kifejtős kérdéskorban ugyanis a vizsgálati személyek (azaz főiskolai, egyetemi hallgatók) véleményeiből úgy tűnik, hogy az álláskeresés egy általános jelenség ma Magyarországon, és a résztvevők számára nagyobb személyes érintettségű téma, továbbá kevésbé „rossz döntések” következményeként értelmeződik, mint az alkoholizmus és a hajléktalanság. Ezzel összefügg az a korábbi eredményünk, hogy a munkanélküliség esetében – összevetve a másik két témával – szignifikánsan kisebb felelősséget tulajdonítanak a helyzet kialakulásáért mind az ágens növelését mind a csökkentését célzó szövegrészeket elbeszélőjének. Ez az erőteljes séma befolyásolhatta a felelősséget érintő kérdéseket a manipulált szövegek esetében, és így lehet, hogy nem – vagy nem csak – a szövegtényezők hatása érezhető az eredményeken.

A hajléktalanság megoldására látják a legkisebb esélyt az utóvizsgálatban résztvevők, illetve ha a manipulált szöveges vizsgálatok esélykérdéseinek válaszait megnézzük, ott is szignifikánsan kisebb százalékokat adnak, mint a másik két témánál mind az aktív mind a passzív szövegtípusok esetében. Ennél a szövegrészletnél tehát a hajléktalanságról alkotott séma, a „reménytelen helyzet” sémája, felülírhatta a szövegek kifejezései által közvetített képet az esélyekre vonatkozóan. Továbbá az utóvizsgálat során jelzett komplex háttértényezők, illetve többféle környezeti és személyiségbeli kiváltó ok szerepet játszhatott abban, hogy az ágenciával asszociálódó tulajdonságok (első faktor) a másik két témával ellentétben nem hozott szignifikáns különbséget. A válaszok alapján ugyanis elképzelhető, hogy a „hajléktalanságról” szóló elképzelések diverzebbek az „alkoholista” sémájánál. Míg ez utóbbi kialakulását az akaraterőhöz és a problémák elöl való meneküléshez kötik általában, a hajléktalanságot többféle – külső és belső – esemény következményeként jelölik meg.

Úgy tűnik, hogy az aktív igék illetve az intencionális igék megjelenése nyelvi szinten aktívabbnak, felelősség-teljesebbnek, hatékonyabbnak tünteti fel a szereplőt, befolyásolja a percepciót. Ugyanakkor ezek ítéletbeli következménye függ a helyzet megítélésétől is (pl.

aktív vagy passzív viselkedést várnak-e el a szereplőtől abban az adott helyzetben?) A válaszokra tehát az általunk manipulált változón kívül a helyzeti séma is hatással volt.

4.6.Véggövetkeztetések

Mint ahogy az elméleti áttekintésből kitűnik, az ágencia összefüggésben áll a hatékonysággal, a problémamegoldásra irányuló cselekvéssel, illetve a felelősség felvállalásával. A szociális percepció vizsgálata során úgy tűnik, az ágencia növelésének illetve mérséklésének nyelvi jegyeit alkalmazó elbeszélőt valóban értéklik is ezen dimenziók mentén az észlelők. Ez igazolja azon álláspontunkat is, hogy az ágencia egy narratív kategória, ami a – jelen esetben – személyes de akár a csoport-narratívumoknak is fontos eleme, implicit közléseket tartalmazva az elbeszélőre vagy a csoportra vonatkozóan.

Továbbá az eredmények alapján érdemes azt megfontolni, hogy az ágencia nyelvi jegyeként számon tartott aktivitásszint (aktív és passzív igék és kifejezések) a szöveg szintjén feltehetően kevésbé temperamentumvonásként értelmeződnek a szociális észlelés során, hanem mint egyfajta cselekvéses hozzáállás az egyén és a környezet viszonyában.

Jelen dolgozat célja ezen aktivitásszint narratívumbeli szerepének vizsgálata, így a következőkben bemutatom az ezt lehetővé tevő automatizált algoritmus működési elvét és fejlesztésének módját.

5. Az elemző eszköz

5.1. A NooJ szoftver újdonsága a tartalomelemzésben

A tudományos pszichológia régóta használ tartalomelemző programokat a kvalitatív eredmények érdekében (összefoglaló mű a módszerről: Ehmann, 2002), ezek új generációját képviseli a morfo-szintaktikai elemzésre is képes NooJ nyelvi fejlesztő környezet² (Silberztein, 2003). Újdonsága abban áll, hogy nemcsak puszta szólistákat, hanem a szavak nyelvtani környezetét is kezelni tudja. Az eszköz fejlesztését egy pécsi és budapesti központú Narratív Kutatócsoport³ végzi, különböző modulok mentén.

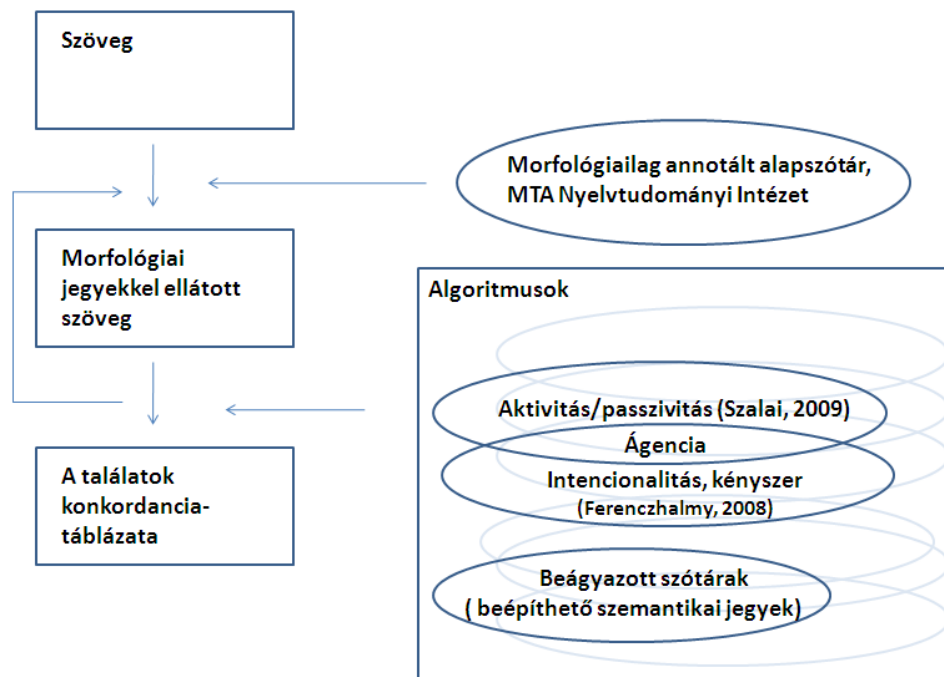
A NooJ mint eszköz fejlesztését az MTA Nyelvtudományi Intézetével közösen végezzük. Többek között segítségükkel történt a szövegek előkészítése, mely a szavak annotálását jelenti. Ennek során a program megtanul egyes szavakhoz megfelelő nyelvtani kategóriákat, tulajdonságokat rendelni (pl. történt: történik, V+indef+3+past+sg). Akár további szemantikai jegyeket rendelhetünk a kifejezésekhez, pl. minden személyt jelentő főnévhez felvesszük az 'ember' kategóriát (orvos, N+Case=sg+Ember=ember). A szoftver interaktív felületén olyan algoritmusok fejleszthetők, melyek a különböző pszichológiai relevanciával rendelkező szavakat, kifejezéseket, szintaktikai mintázatokat ezen nyelvtani (adott esetben akár szemantikai) tulajdonságok mentén megtalálják és címkézik. Nemcsak puszta szólisták beazonosításáról van tehát szó, hiszen az ún. gráfok, lokális nyelvtanok segítségével nyelvtani szerkezetek, szókapcsolatok kigyűjtése is lehetséges. A program által így lehetővé válik, hogy adott esetben akár ugyanazon szótári szó eltérő jelentésárnyalatú szóalakjait is különböző kimenettel lássa el a megfelelő szövegek környezet beazonosítása alapján (pl.: segítségért *fordul* valaki valakihez; rosszra *fordul* a sorsa valakinek). A NooJ működésmechanizmusa az alábbi, 2. számú ábrán látható.

A szoftver fejlesztését, az algoritmusok kiépítését különböző modulok mentén végezzük, melyek egy-egy pszichológiai jelenség narratív jegyeinek a feltérképezését célozzák: pl. értékelés (Bigazzi, Csertő, 2006), érzelem (Fülöp, 2010), idő (Ehmann és munkatársai, 2006), intencionalitás, kényszer (Ferenczhalmy és munkatársai, 2006), kognitív modul (Vincze, 2009), közelítés-távolítás (Pohárnok, 2006), perspektíva modul (Pólya,

² A NooJ program és kezelési útmutatója ingyenesen letölthető a <http://www.nooj4nlp.net/pages/nooj.html> címről

³ A Narratív Kutatócsoport honlapja: <http://narrativpszichologia.pte.hu>

Vincze, Fülöp, Ferenczhalmy, 2007), szereplő funkciók (Péley és munkatársai, 2005), tagadás (Hargitai és munkatársai, 2005).

2.ábra: A NooJ működési mechanizmusa

5.2. Az aktivitás-passzivitás modul⁴

Mint fenn látható, a magyarban kevésbé az igei szerkezet hordozza az aktivitás-passzivitás értelmét (mint pl. a germán nyelvek esetében), inkább az igék implicit jelentése. Ezek összegyűjtése érdekében jött létre az aktivitás-passzivitás modul. A szótár összeállításához a Magyar Nyelvtudományi Intézet Korpusznyelvészeti Osztálya által rendelkezésünkre bocsátott 10ezer leggyakoribb ige gyűjteményét használtuk fel. Öt független (nem nyelvész végzettségű, de anyanyelvű) bíráló segítségével osztályoztuk ezen igéket két igekategória mentén.

Aktívnak azon igéket tekintettük, amik ágense cselekvőképes, saját akaratából cselekszik, annak is tulajdonítva a történéseket - azaz belső kontrollos; cselekedeteivel hatással van környezetére (pl.: elér valamit, ad valakinek valamit, elfoglal valamit).

Passzív igékhez tartoznak az állapotváltozás, történés igéi. Azon történések sorolhatók ide, amik a személyen kívül álló okokból - mint fizikai körülmények, transzcendens –

⁴ A modul kialakításának lépései: Szalai-László, 2006; Szalai-László, 2007

következnek be, illetve változnak meg (pl.: valami kialakul, előfordul, valaki valamilyen helyzetbe kerül). A nyelvérzékre támaszkodó, implicit jelentés mentén való osztályozás természetesen a nyelvészeti ismeretek alapján is következetesnek bizonyult. Az általunk passzívnak nevezett kategóriába kerültek a passzív igenem igéi, illetve a passzívum utódjának nevezett igék, kifejezések (az *-ódik*, *-ódik* képzős visszaható igék, terpeszkedő kifejezések). Továbbá ide soroltuk a középigék nagy részét is (pl. az *-ul/-ül*, *-odik/-edik/-ödik* képzős igék).

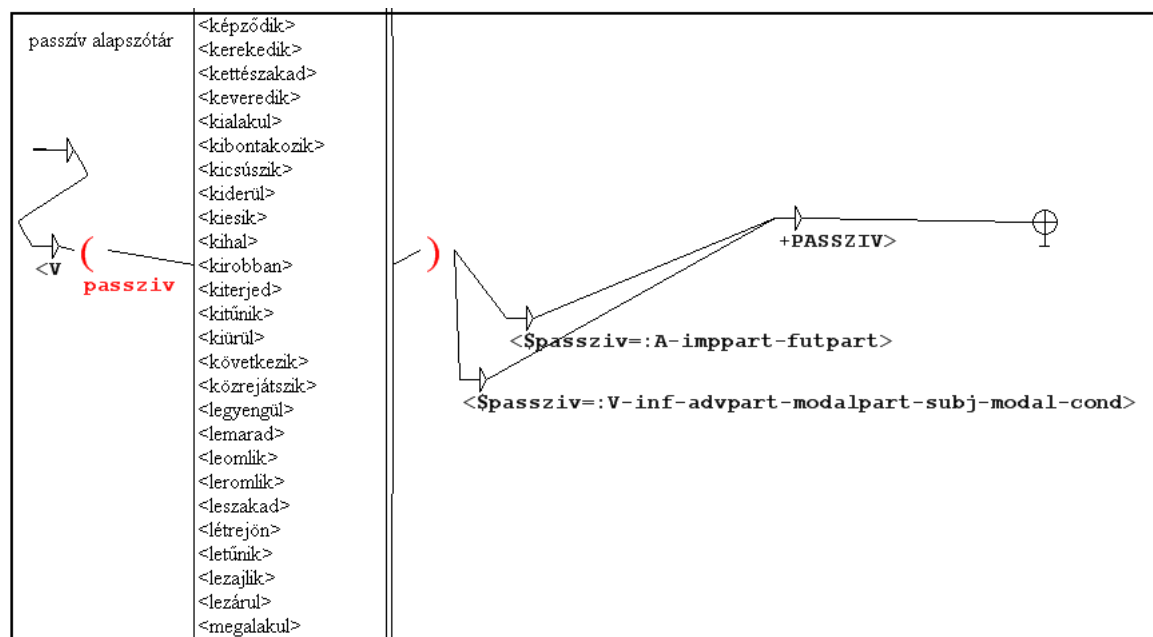
Ugyanakkor nehézségeket jelentett azon igék besorolása, melyek szövegkörnyezetüktől függően tartoznak aktív vagy mediális igenembe (pl. *húzódik*), illetve a medioaktív igék is problémásak voltak /hiszen esetünkben nem mindegy, hogy a rádió szólal meg (medioaktív), vagy Géza szólal meg a rádióban (aktív)/. Ezekben a kétes helyzetekben többféle megoldással is élhattünk: A szövegbázisunkban gyakran előforduló igék esetében a szövegkörnyezet segítségével lokális nyelvtanokat készítettünk, melyek nagy biztonsággal sorolják be a megfelelő kategóriába. Az ige szövegbázisunkban való kis számú előfordulása esetén kihagytuk a bizonytalan igéket, esetleg besoroltuk abba a kategóriába, amelyben az esetek túlnyomó részében tartozik (így kockáztatva pár téves találatot, de nyerve nagy számú helyeset).

Az igék egy bizonyos részét viszont eleve kizártuk a csoportosításból: pl. a mentális (hisz, gondol, remél) és az érzelmeket kifejező (szeret, kedvel) igék többségét, melyek ugyan aktív belső tevékenységet jelölnek, viszont nem a külvilág megváltoztatására irányulnak. /A beszédaktusok (pl.: *ígér*; Austin, 1990) kivételével, melyek az aktív alszótár részei lettek./ Nem kerültek csoportosításra továbbá a létigék, segédigék, illetve az olyan igék, melyeket általában a környezetünk eseményeinek leírására alkalmazunk (pl. hangutánzás igéi), vagy természeti állapotokra és azok változásaira vonatkoznak (pl. *eszteledik*). Végül kimaradtak a „fiziológiai” igék, amik a szervezet folyamatait jelenítik meg (pl.: *remeg*, *kiizzad*).

Mint azt fentebb látható volt, a statikusabb, passzívabb elbeszélés szolgálatában áll a nominalizáció, azaz főnevesítés is: pl. a reggeli készülődést leírhatom egyetlenegy ige nélkül is („reggel felkelek, aztán lefürdöm, megreggelizem, majd elindulok dolgozni” helyett) „felkelés után van a fürdés, reggeli, majd indulás”. Továbbá az igék használatát különböző igenevekkel is ki lehet váltani, mely szintén befolyásolja a szöveg dinamikáját: pl. az ablakot kitarva nézett szerte széjjel, vagy az ablakot kitarva és nézett szerte széjjel. Jelen kutatás részét viszont nem képezik ezek a nyelvtani megoldások. Jelenlétükre itt csupán az aktív igék szövegszázalékos előfordulási adataiból lehet következtetni.

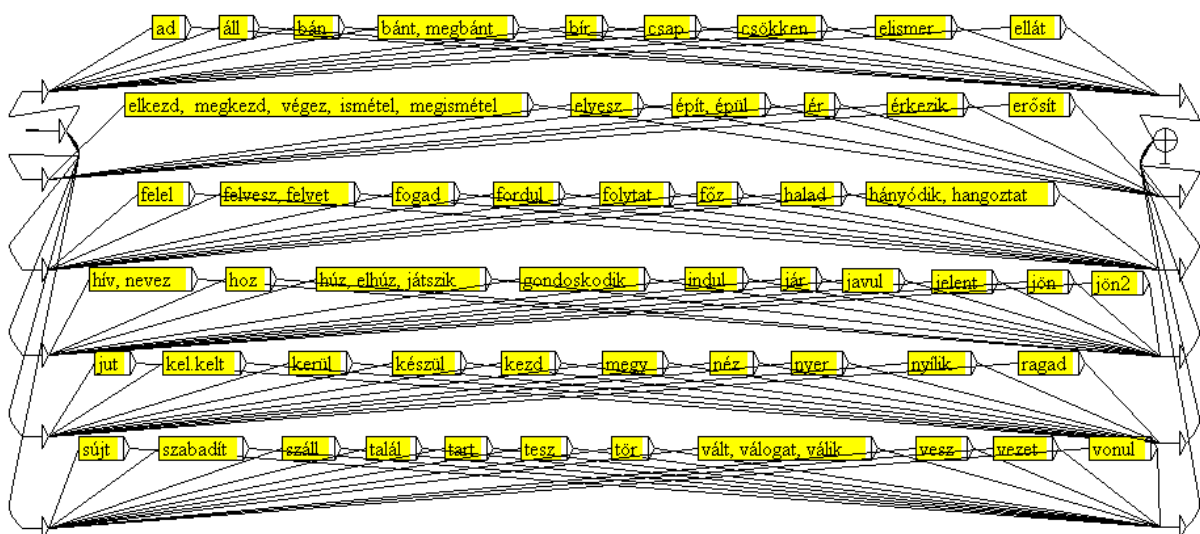
Maga a szótár három alrészből áll: az aktív és a passzív alapszótárból, illetve a szövegkörnyezettől függően változó jelentésű gyakran előforduló igék lokális nyelvtanaiból.

Az aktív (n=983) és a passzív alapszótár (n=195) képviseli az algoritmusok egyik típusát (pl. 3. ábra), mely igék felsorolásából áll, szintaktikai megkötések nélkül. Az igék különböző személyraggal ellátott változatait is képesek a megfelelő kimenettel ellátni (az ábrán például a PASSZIV szemantikai jeggyel), ugyanakkor kizárnak bizonyos képzős változatokat (főnévi, melléknévi, határozói igenév; felszólító, feltételes módú igealak).

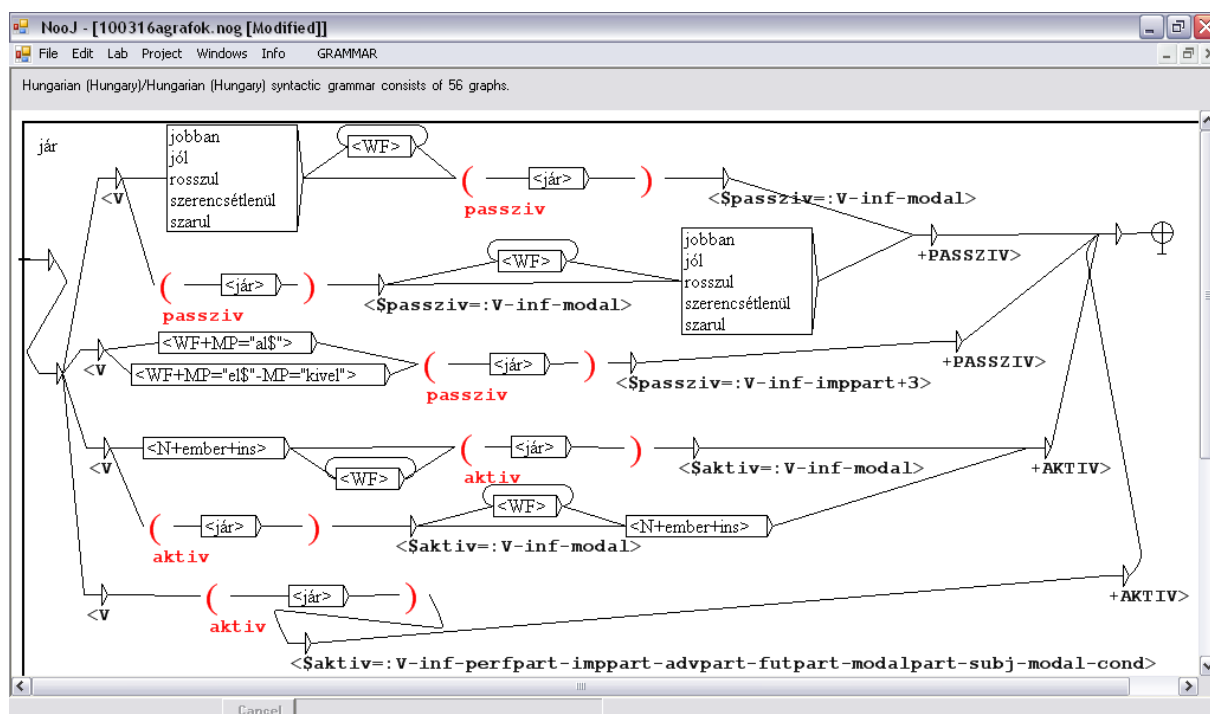

3.ábra: a passzív alapszótár egy részlete

A másik típusú algoritmusok gyűjtőgráfja látható a 4. ábrán, összesen 64 ige, kifejezés lokális nyelvtanát foglalja magában.

4.ábra: Az aktív—passzív algoritmusok gyűjtőgráfja

5.ábra: A 'jár' ige kereső-algortmusa

Az 5. ábrán látható az egyik nagy gyakoriságú ige ('jár') lokális nyelvtana, a kimeneteknek megfelelő kitételek megkötésével. Az ige különböző személyragos formáit - kizárva a különböző igeneveket, illetve a felszólító és feltételes igemódokat - aktívként azonosítja az alsó szál. (Pl. „Pestre *jártam* általános iskolába.”)

A lokális nyelvtanok összeállításánál azt is figyelembe kell venni, hogy az igék lehetnek a magyar nyelvben gyakran előforduló idiomatikus kifejezések tagjai. Így ha a 'jár' ige előtt vagy után a 'jobban', 'jól', 'rosszul', 'szerencsétlenül', 'szarul' kifejezések állnak egy mondaton belül – még ha köztük nem meghatározott számú egyéb szó is áll (WF) – akkor már nem aktívként, hanem passzívként azonosítja a kifejezést a felső szál (Pl. „*Jobban* ugyan nem *jártam* vele, de...”).

A 'jár' ige ugyancsak passzív értelemmel bír „a munka sok stresszel jár” vagy „a házasság kompromisszumokkal jár” kifejezések részeként. Ha ezt kifejezést a vonzat nyelvtani megkötésével keresnénk (találja meg a -val -vel ragos főneveket), azt sok esetben összekeverné a „jár valakivel” társhatározójával. Így a megkötés morféma szinten történik, és a parancs a következő: találjon meg minden olyan jár igét, mely egy -el vagy -al végű kifejezést követ, kivéve a 'kivel'- re végződő szavakat. Tehát kiemeli a 'stresszel jár', de elveti a 'valakivel jár' kifejezést, mint passzív találatot. Másik megkötés alapján pedig

aktívként azonosítja a jár igét, ha a – szótár szintjén korábban 'ember' gyűjtőnévvel annotált – személy mint társhatározó áll mellette a mondatban. Mivel a szálak hierarchikusan működnek, így az ige minden egyes előfordulása csak egy kimenetelt kaphat. Nyilván ez a nyelvtan nem kategorizálja a jár ige összes előfordulási lehetőségét, de az általunk vizsgált szövegekben leggyakrabban előfordulókkal megbirkózik.

A fenti ábrákon látható, hogy a szálak végén egy általunk meghatározott szemantikai jegy rendelhető az adott kifejezéshez (jelen esetben AKTIV és PASSZIV). Az alább látható konkordanciatáblázat (6. ábra) nyerhető ki a NooJ programban futtatott szövegekből:

Before	Seq.	After
é késszólóan, franciául és angolul	adta/<V+AKTIV>	elő a magyarságra mért igazságtalan
Drasche-Lázár Alfréd államtitkár	látta el/<V+AKTIV>	kézigyével az okmányt. Az előbb
gyar centrumokat. Ma hazátlanná	tettek/<V+AKTIV>	véreink közül sok millió hű
béke delegáció 1920 január 6-án	érkezett/<V+AKTIV>	Párizsba, a „nagy öreg”, gróf
millió embert. A más országokhoz	került/<V+PASSZIV>	területek lakosságának több mint 3
anon kastélyban 1920 június 4-én	került/<V+PASSZIV>	sor a számunkra szomorú aktusra
ímmel jutalmazta. Kezdetől fogva	megindult a Trianon miatti bűnbakkeresés/<V+PASSZIV>	: mindenért elsősorban a forradalma
rsailles-i Nagy-Trianon palotában	került/<V+PASSZIV>	sor. A történelmi Magyarország (H
ökcent. Mintegy 3,3 millió magyar	került/<V+PASSZIV>	a szomszédos államokhoz, s e
bségi jogaikat a békeszerződések	elismerték/<V+AKTIV>	ugyan, de a gyakorlatban e
a Tiszántúlt, a szerbek 1921-ben	vonultak/<V+AKTIV>	ki Pécsről.) A magyar békeszerző
anoni békében erre kísérletet sem	tettek/<V+AKTIV>	. A békekonferencia a legtöbb kérd
szomorú aktusra 1920 június 4-én	került/<V+PASSZIV>	sor a versailles-i királyi
európai országból a térség egyik	kisállamává vált/<V+PASSZIV>	. Romániához került egész Erdély a
gyik kisállamává vált. Romániához	került/<V+PASSZIV>	egész Erdély a Székelyfölddel együ
lió magyar idegen fennhatóság alá	került/<V+PASSZIV>	. A szomszéd államokhoz csatolt ma
elvre, hanem a győztesek erejére	épült/<V+PASSZIV>	. 12_ALTISK_TRIANON_MUJ

6.ábra: A találatok konkordancia-táblázata

Az algoritmusok által ily módon kigyűjtött és számszerűsített nyelvi jegyek kvantitatív feldolgozása több módon is lehetséges. Egyrészt számolhatunk az aktív és passzív igeik szövegszázalékával, másrészt pedig megnézhetjük az aktív és passzív találatok egymáshoz való viszonyát. A szövegszázalékos adat rávilágít arra, hogy egyes szövegekben egymáshoz képest mennyi aktív (vagy passzív) kifejezést használ az elbeszélő⁵. Ha az aktív és passzív találatok arányát nézzük, akkor viszont ezek egymáshoz való viszonyát figyelhetjük meg. Minél nagyobb ez az arányszám, azaz minél több aktív kifejezést használ az elbeszélő a passzívok rovására, annál nagyobb fokban jeleníti meg az események alanyát hatékony

⁵ A szövegszázalékos adatokra azért is van szükség, mert – főként rövid szövegek esetén – előfordul, hogy az aktív vagy passzív találat eredménye nulla, és ebben az esetben nem lehet elvégezni az osztás műveletét.

cselekvőként a történetek menetében, annál jobban tanúskodik elbeszélése a környezetére befolyással bíró aktív ágensről. Illetve minél kisebb ez a ráta, azaz minél több passzív kifejezéssel él az elbeszélő egy helyzetben az aktív kifejezések rovására, annál jobban hangsúlyozza a passzivitást, cselekvésképtelenséget egy adott helyzetben. Legjobban akkor, mikor ez az arányszám 1 alatt van, azaz az elbeszélő több passzív kifejezést használ, mint aktívat. Ez ugyanis a ritkán fordul elő a magyar nyelvben.

Az aktív és passzív kifejezések arányának kiszámításakor abból az elméleti megfontolásból indultunk ki, hogy az aktív és passzív igei kifejezések az elbeszélő – kommunikációs célokat szolgáló – választás eredményei (Jespersen, 1924). A továbbiakban ezt az arányszámot *aktivitásszint*nek nevezzük.

Fontos szempont volt az igék felosztásában az ige száma és személye. A személyes narratívumok elemzésében ugyanis érdemes volt elkülöníteni az E/1 személyű, azaz az elbeszélő én-re vonatkozó igéket, a T/1 személyű, azaz az elbeszélő én mással vagy másokkal közösséget vállaló igei kifejezéseit. Végül egy csoportot képezhettek az E/3 és a T/3 személyű igék és kifejezések, melyekkel az elbeszélő által a narratívumában megjelenített „mások” cselekvéseit hivatottak kifejezni. Az E/2 és T/2 személyű kifejezések elenyésző mennyiségben találhatók a személyes narratívumokban, így kezelésük jelen helyzetben nem szükséges. Ezen elkülönítést a NooJ program segítségével automatizált módon meg lehet tenni. Nagyobb nehézséget jelentettek a csoportra vonatkozó narratívumok, mint pl. történelmi dokumentumok vagy történelmi visszaemlékezések, melyekben két csoport (saját nemzet és más nemzetek) megkülönböztetését volt érdemes megtenni. Jelen helyzetben ez kézi kiválogatással történt.

Mint láthatjuk, a módszernek vannak hiányosságai (a téves találatok, kihagyott szavak, a kézi kódolást igénylő finomítások), de fontos kiemelni, hogy további fejlesztések állnak előttünk. A fejlesztések jelenleg két irányban is zajlanak a Kutatócsoport munkájában. Az egyik irány a NooJ beépített alapszótárának egyértelműsítése, mely pontosabb keresési feltételekkel segítené elő a találati arány javulását. A másik irány pedig a mondatrészek beazonosításával segítené elő a modul működését.

6. Az aktivitás-passzivitás modul reliabilitás- és validitás-vizsgálata

Miután bemutattam az aktivitás-passzivitás igei kifejezéseinek automatizált kigyűjtésére létrejött modult, ennek vizsgálati hatékonyságát szeretném körbejárni ebben a fejezetben. A következőkben különböző témájú személyes narratívumok vizsgálata mentén szeretném a modul megbízhatóságát és érvényességét igazolni, mielőtt speciálisabb témák elemzéséhez venném igénybe. Ehhez az eszköz találati pontosságát ellenőriztem, illetve a szövegben kimutatott igeszázalékokat és mérőszámokat vettem össze különböző kérdőívek eredményeivel.

6.1. A vizsgálatban résztvevők és a vizsgálati eljárás

Mint említettem, az itt bemutatott vizsgálatok egy kutatócsoport munkájába illeszkednek, így a modul ellenőrzéséhez rendelkezésemre állt egy korábban, László és munkatársai közreműködésével végzett vizsgálat (László, Ehmann, Hargitai, Péley, Pohárnok, Pólya, Túri, Kis, Naszódi, Prószéky, 2004) anyaga. Ez a komplex és több szakembert mozgósító vizsgálati elrendezés azt a célt szolgálta, hogy a kutatócsoport ellenőrizze az általuk akkor alkalmazott tartalomelemző program (a MorphoLogic Kft. Lin-Tag programja) keretében fejlesztett modulokat. (Összefoglaló ld. László, 2005.)

Az általuk felvett narratív interjúk, a több teszt segítségével összeállított kérdőív, valamint a Tematikus Appercepciók Teszt bizonyos képeire nyert szövegek képezték e vizsgálat alapját. A vizsgálatot három helyszínen készítették: Budapesten, Pécsen és Szegeden. 83 fő vett részt benne, közülük 50 nő és 33 férfi. Életkoruk átlaga 34,65 (d=15). Korosztály tekintetében a minta megoszlása az alábbi: 54 fő 18-45 év közötti és 29 fő 45 év feletti.

Jelen vizsgálati elrendezésben az alábbi kérdőíveket hasznosítottam:

- **Koherenciaérzék skála** (Antonovsky, 1987; Balajti és mtsai, 2006), mely az egészségpszichológia elméleti keretében az élet eseményeinek értelmezhetőségét, jelentésteliségét, kezelhetőségét, illetve a kihívásokkal szemben tanúsított reakciókészséget nézi.
- **Big Five Questionnaire** (BFQ; Rózsa, Nagy és Kő, 1997) a személyiség vonás jellegű megközelítése, a szelf-szabályozás témakörében az Érzelmi Stabilitás faktor két alszáláját az **Érzelmi és az Impulzivitás Kontrollt** használtuk fel. Az emocionális kontroll alatt a szorongás és az érzelmek, az impulzuskontroll alatt pedig az irritabilitás és a düh szabályozása értendő.

- **Beck Depresszió Kérdőív** rövidített változata (BDQ; Kopp és Skrabski, 1990; 1992), a depresszió tünetegyüttesének szűrésére alkalmas, úgymint kilátástalanság, önvádolás, az örömképesség hiánya, szociális visszahúzóds, döntésképtelenség, koncentrációs nehézségek, munkaképtelenség, fiziológiai tünetek.

A **Tematikus Appercepciós Teszt** 8 képét is felhasználták a vizsgálat során. A projektív teszt során az implicit felszólító jellegű képek segítségével lehet a vizsgálati személyek által szabadon szerkesztett történeteket nyerni. Az itt felhasznált képek a következők: 1, 3BM, 4, 6BM, 7GF, 12M, 13B, 18BM. A képek felszólító jellege a narratív interjúk során nyert élményekhez illeszkedik (pl.: teljesítmény, autonómia, krízis, kapcsolati konfliktus, veszteség, önalávetés, magány, támogatás). A képek alapján született történeteket a Murray féle kódolási rendszerrel (Komlósi – Kovács, 1981) elemezte két független kódoló (klinikai pszichológus). Ez a feldolgozási módszer a történetben megjelenített főhős szükségleteit és a rá hatással lévő környezeti benyomásokat pontozza előre meghatározott szempontrendszer mentén: pl. szükségletek: önalávetés, teljesítmény, agresszió, dominancia, passzivitás, környezeti erők: affiliáció, kényszer, elutasítás, veszteség stb.

A vizsgálati személyekkel narratív interjú készült, melyben bizonyos előre meghatározott témára kérdezett rá a vizsgálatvezető a félig strukturált élettörténeti interjú természetes menetébe illeszkedő módon. Az így nyert, s jelen helyzetben felhasznált rövid élettörténeti részletek a következők:

- **sikertörténet:** egy teljesítményéről, sikerélményéről mesél a narrátor;
- **veszteségtörténet:** az elbeszélő valamilyen veszteséget élt át;
- **jó kapcsolati élmény:** a vizsgálati személy egy jó kapcsolatáról mesél el egy történetet;
- **rossz kapcsolati élmény:** a vizsgálati személy egy rossz kapcsolatáról mesél egy történetet.

Ezen rövid élettörténeti események több mint 62ezer szót ölelnek fel, egy-egy történet átlagos hossza kb. 190 szó. A NooJ integrált nyelvelemző környezetben az aktivitás-passzivitás modul segítségével a szövegből kiszűrtük az elbeszélőre és más szereplőkre vonatkozó igéket.

6.2.A vizsgálat célja

A vizsgálat során az aktivitás jellegzetes mintázatait szeretnénk feltárni különböző témájú narratívumok segítségével, mely következtetni engedne az egyes élménytípusok ágenciával való összefüggéseire. Továbbá a tesztapparátus segítségével összevethetjük egymással a normál populáción belül a tesztek által kiegyensúlyozottnak tartott személyeket (melyhez szükséges autonómia, hatékonyság, megfelelő önérvényesítés képessége, megfelelő kontrollfunkciók gyakorlása stb.) és az azok által a problémákra kevésbé reakciókész, elégedettség és örömképesség csökkenését mutató személyeket. Feltételezésünk szerint különbséget fogunk találni az ágencia egyik mutatójának tartott aktivitásszintben. Továbbá a vizsgálat során lehetőségünk van a TAT projektív teszt történeteiben megjelenő ágencia és az élettörténeti elbeszélésekben megjelenő aktivitásszint összevetésére.

6.3.Eredmények a modul megbízhatóságának tekintetében

Az aktivitás-passzivitás algoritmusok megbízhatóságát a szövegekből kiválasztott 10ezer szó hosszúságú részleten ellenőriztem, azaz összevettem a kézi illetve az automatikus kódolás eredményeit. Az 5. táblázat összefoglalja a helyes illetve téves találatok számát, a kihagyott kifejezéseket, mindezt a kézi kódolással kapott helyes találatokhoz viszonyítva. Látható, hogy az aktív kifejezések algoritmusai 87%-os, míg a passzív algoritmusok 71%-os eredménnyel működnek.

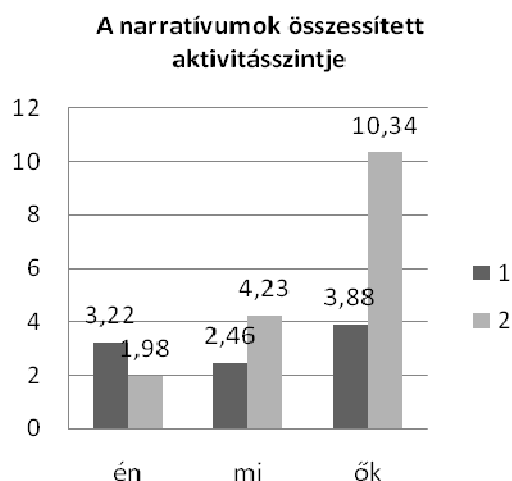
5. táblázat: Az aktív-passzív algoritmusok találati arányai

	A NooJ algoritmussal való kódolás eredménye			Kézi kódolás eredménye
	Helyes találat	Téves találat	Kihagyás	
Aktív	602 87,75%	32 4,66%	84 12,24%	686 100%
Passzív	106 71,62%	3 2%	42 28,37	148 100%
Össz	708 84,89%	35 4,19%	126 15,1%	834 100%

6.4. Eredmények a modul érvényességének tekintetében

6.4.1. A kérdőív-eredmények összefüggése az aktivitásszintekkel

A személypercepció vizsgálat segítségével bebizonyosodott, hogy az általunk ágens fokozásának illetve csökkentésének tartott nyelvi jegyek valóban befolyásolják a problémamegoldásról, felelősségről, céltudatosságról és hatékonyságról alkotott véleményünket. Ugyanakkor az önállóság, érettség vagy kiegyensúlyozottság is a magasabb fokú ágenciához kapcsolódott az észlelők számára. Ebből kiindulva összehasonlítottuk a koherencia-érzék skála, a depresszió kérdőív és az érzelmi stabilitás skála szélső értékeit ezen a normál populációból vett mintán, azaz a koherencia-érzék, az érzelmi stabilitás skála, illetve a megfordított depresszió skála összesített pontszámainak alsó és felső quartilisét vetettük össze. A 7. ábrán látható eredmények mutatják az igék alanya (az elbeszélő *én*, *mi* vagy *más* szereplők) tekintetében kapott különbségeket az összes általunk vizsgált narratívum összesített aktivitásszintjeinek tekintetében a két csoport között. Az elbeszélői énről vonatkozó aktivitásszint tekintetében a felső quartilisben szignifikánsan ($p=.023$) magasabb az aktivitásszint, mint az alsó quartilisben. A *mi*-re vonatkozó igék tekintetében pont ellentétes irányt kapunk, de nincs szignifikáns különbség az összesített eredményekben. (Ha viszont kizárólag a rossz élményekről szóló narratívumokat nézzük, akkor szignifikánsan ($p=.016$) magasabb aktivitásszintet kapunk az alsó quartilis irányába.) A szövegben megjelenített más szereplők aktivitásszintjénél szintén található szignifikáns eltérés ($p=.032$) az alsó quartilisben lévők javára.

7. ábra: A tesztek felső (1) és alsó (2) quartilisébe eső személyek elbeszéléseinek aktivitás-szintje közti különbségek

Azon személyek, akik kezelhetőbbnek élik meg az életükben adódó nehéz helyzeteket, jobban kontrollálják saját negatív impulzusaikat és érzelmeiket, és kevésbé mutatják a depresszióval együtt járó örömképesség és bizonytalanságérzés tüneteit, ők magasabb aktivitásszinttel mutatják be magukat a különböző élmények során. Ez a magasabb hatékonyságélmény, problémákkal szembeni magasabb fokú válaszkészség és felelősségvállalás jeleként értelmezhető. Ugyanakkor azon személyek, akik a – normál populáción belül – több depresszív tünetet vallanak magukénak, kisebb fokú elégedettséggel élik meg a világban betöltött helyüket és kisebb fokú kontrollal rendelkeznek belső szorongásaik, érzelmeik és impulzusaik felett, magasabb aktivitásszinttel jelenítik meg a rossz élmények elbeszélése során a – T/1 személyű – közös élményeket, mely a megosztott felelősségre utalhat. Továbbá magasabb aktivitásszinttel mutatnak be másokat a különböző témájú narratívumaikban, melyből arra lehet következtetni, hogy sokkal több szerepet tulajdonítanak az életük alakulásában más embereknek, vagy többször jelenítik meg őket – talán mintegy mintául vagy ellenpontosításul – önmaguk helyett, mint a magasabb pontszámot elérő vizsgálati személyek.

Az általunk felhasznált tesztekét külön-külön is összevetettük a narratívumok aktivitásszintjeivel, mely nem hozott számottevő eredményt. Érdekes kiemelni viszont azt az egy korrelációt, melyet a depresszió skála értéke és a veszteségélményekről szóló narratívumok elbeszélőre vonatkozó aktivitásszintje között kaptunk. Ugyanis e kettő között negatív korrelációt áll fenn ($r=-.307$, $p=.006$), tehát minél kevesebb depressziós tünetet mond magáénak a vizsgálati személy, annál magasabb aktivitásszinttel jeleníti meg magát élete egy szabadon választott veszteségélményének elbeszélése során. (A depresszióskála kizárólag e témájú történet aktivitásszintjével korrelált.) Mivel a reaktív depresszió kialakulása köthető egy nehéz életesemény, veszteség élményére adott válaszként, így logikusnak tűnik, hogy az mutat a normál populáción belül több depresszív tünetet, aki egy veszteségélmény során kevésbé hatékonyan, a történések által elsodorhatóbbnak mutatja be magát.

Érdekes eredmény található az érzelem és impulzuskontroll teszt eredményeinek tekintetében is. Míg a pszichopatológiai kórképek között vannak, amik az aktivitásszint csökkenésével járnak – a depresszió ugyanis lelassulásban, általános energiahányban is megmutatkozik – vannak olyanok is, amik a fokozódását eredményezik, például a mániás epizód. Ilyen esetekben gondolatrohanás tapasztalható, a cselekvések intenzitása fokozódik, az érzelem és impulzuskontroll lazán működik, vagy nem működik, ugyanis minden impulzusát kifejezi vagy szavak vagy cselekvések szintjén. Ugyanakkor a vizsgálat során az érzelmi stabilitás kontroll-skálái nem mutatnak semmilyen összefüggést a magasabb aktivitás-

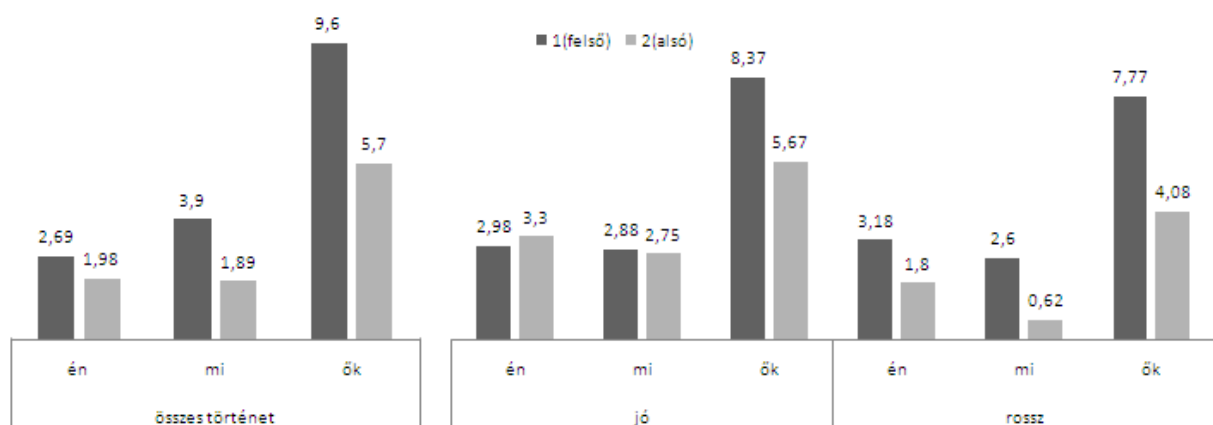
szinttel, sőt, az összes narratívumot tekintve – ugyan nem szignifikánsan ($p=.088$) – de több E/1 személyű aktív igét használtak a magasabb kontrollal rendelkezők.

Olyan belső folyamatok szabályozása, mint például az érzelem, értelmezhető a célvezérelt viselkedés zavartalanságának biztosítása mentén is (tanult leleményesség; Rosenbaum, Ben-Ari, 1985). Azt gondolom – mint ahogy utaltam már rá az ágensia manipulált szövegekkel való szociális percepció vizsgálatánál –, hogy ezen igék használata kevésbé a vonás szintű energetizáltsággal függ össze, mint inkább az élet dolgainak illetve a környezet eseményeinek strukturálásával, illetve a problémamegoldásban megmutatkozó cselekvésszinttel, saját cselekedeteink feletti felelősségvállalással.

6.4.2.A T.A.T. teszt eredményei és az aktivitásszintek összefüggései

A tartalomelemzési kategóriák illetve a T.A.T. teszt történeteinek összevetésére korábban is volt példa. McAdams (1985), a teljesítményt és a dominanciát az ágensia két megjelenési formájaként értelmezve, vizsgálatai során arra jutott, hogy ezen motivációk megjelenése a T.A.T. tesztképekre adott történetekben megbízhatóan jelzik az ágensia témájának megjelenését az élettörténetekben is. Továbbá amellet érvel, hogy a történetészövés szabályai hasonlóak a valós életesemények és a fiktív elbeszélések megszerkesztése között.

Az itt bemutatott módszer megbízhatóságának bizonyítására összevetettük a vizsgálatban szereplő T.A.T. képekre kapott történetekben megjelenő dominancia és teljesítmény pontszámokat a narratív interjú szövegeinek aktivitásszintjével. A dominancia és teljesítmény motivációk összesített pontszámainak alsó és felső quartilisábe eső vizsgálati személyek aktivitásszintjei láthatók az alábbi, 8. ábrán.

8. ábra: A TAT történetek pontszámai (dominancia, teljesítmény) alapján elkülönített alsó és felső quartilis vizsgálati személyeinek aktivitásszintjei az élettörténeti szövegekben

A 8. ábra első diagramjában az összes általunk vizsgált történetben; a másodikban csak a jó élmények, végül pedig csak a rossz élmények történeteiben található aktivitásszintek szerepelnek. Természetesen fontos külön ábrázolni az E/1 személyre, a T/1 személyre illetve más szereplőkre (E/3, T/3) vonatkozó igék alapján számolt aktivitásszinteket.

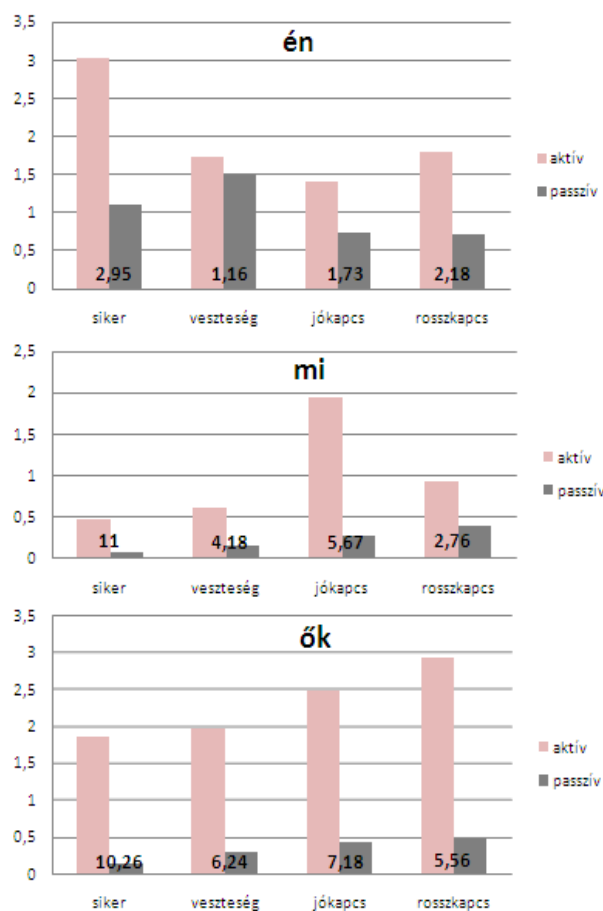
Ha a történetek összesített eredményeit nézzük, akkor mind az *én*-re, a *mi*-re és *másokra* vonatkozó kifejezések esetében magasabb aktivitásszintet kapunk a felső quartilisben, azaz a TAT projektív tesztben több dominancia- és teljesítmény-pontszámot elért személyek esetében. Az eltérések viszont nem szignifikánsak, egyedül a T/1 személyű igék esetében kaptunk tendenciaszerű különbséget ($p=.058$). Érdekes megfigyelni viszont a jó és rossz történetek közti különbségeket: a rossz élményekről szóló történetekben a T/1 személyű ($p=.001$) és *másokra* vonatkozó kifejezések ($p=.024$) esetében is kaptunk szignifikáns különbséget a felső quartilis javára. Bár az E/1 személyű igéknél is magasabb aktivitásszinttel jelennek meg a felső quartilisben szereplő személyek, ez a különbség nem szignifikáns.

McAdams eredményeivel tehát nem teljesen egyezők az eredményeink; a magasabb ágencia-témájú történeteket mesélő vizsgálati személyek nem egyértelműen mutatnak magasabb ágenciára utaló magasabb aktivitásszintet jelen vizsgálati elrendezésben. Ugyanis az elvárásunkkal ellentétben pont az elbeszélő én perspektívájában nem jön ki szignifikáns különbség. Úgy tűnik, hogy a negatív élmények elbeszélése inkább mutat összefüggést a TAT teszt kapcsán elmondott történetekkel. Ez abból a szempontból tűnik logikusnak (bár nem teljesen ad magyarázatot a jelenségre), hogy a projektív tesztből jelen vizsgálatban felhasznált képek felszólító jellegüket tekintve szintén negatívumokról, főként személyes krízishelyzetekről szóló történeteket hívnak.

6.4.3. Az egyes élmények közti különbségek az aktivitás-passzivitás tekintetében

Mint látható a 9. ábrán, az elbeszélő *én* tekintetében legmagasabb értékeket az aktív ige százalék és az aktivitásszint tekintetében a siker narratívája képviseli, a többi történettől szignifikánsan eltérően ($p \leq 0,01$). Az aktivitásszint tekintetében ez a szignifikáns eltérés ($p=.004$) megmutatkozik a jó és a rossz kapcsolati élmény között is, a negatív élmény javára. Ugyanakkor a veszteségről illetve a kapcsolatokról szóló narratívumok az aktivitásszint és az aktív ige százalék tekintetében nem, de a passzív igék szempontjából mutat szignifikáns különbséget ($p < .01$) a veszteség irányába.

A jó kapcsolati történet közös élményének (T/1, *mi*) aktív ige százalékban szignifikánsan ($p \leq 0,001$) nagyobb, mint a siker és a veszteségtörténet, aktivitásszintjében pedig a veszteség és a rossz kapcsolati történetet haladja meg ($p \leq 0,01$). Továbbá a kapcsolati történetekben szignifikánsan ($p < 0,05$) több T/1 személyű, illetve *mi*-re vonatkozó passzív ige fordul elő, mint a siker vagy a veszteségtörténetben. Más személyek (E/3, T/3) megjelenítésére pedig szignifikánsan ($p < 0,05$) több igt használnak az elbeszélők a kapcsolati történetek esetében a témából fakadóan érthető módon.

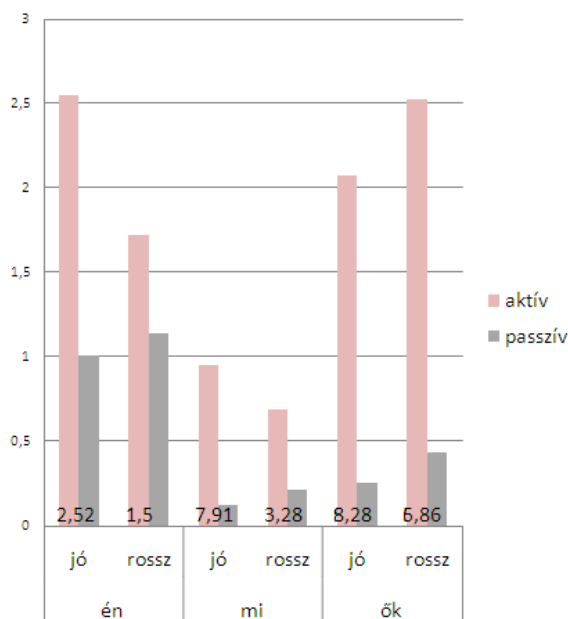
9. ábra: Az aktív és passzív igeik százalékos előfordulása (a diagramm oszlopai), illetve ezek hányadosa, azaz az aktivitásszint (az oszlopokon feltüntetett szám) a különböző témájú történeteknél, mint siker, veszteség, jó kapcsolati élmény és rosszkapcsolati élmény; az *én*-re, *mi*-re és *másokra* vonatkozó kifejezésekre lebontva

Úgy tűnik, hogy mindegyik élménynek jellegzetes mintázata van az igeik szempontjából. Abele, Rupperecht és Wojciszke (2008) is rámutat arra, hogy siker és kudarc indukálása kísérleti helyzetben kihatott a kérdőívvel mért ágencia szintjére, tehát szituatív feltételek valamennyire hatással voltak rá. Ennek megfelelően mi is azt találtuk, hogy a személy által kontrollált, saját teljesítményhez kötődő eseménynél megnő az aktív igeik százalékos előfordulása a szövegben, míg a passzív igeiké lecsökken, a személy által kontrollálhatatlan esemény értékeihez képest (veszteségélmény). A sikerélmény, mely az egyéni teljesítményről szól, kimagaslóan sok E/1 személyű aktív igt használ, és az

aktivitásszintjében is kitűnik a többi élmény közül. Továbbá egy kontrollálhatatlan eseménynél (veszteségnél) megnő a passzív igék és lecsökken az aktív igék száma. Fontos kiemelni továbbá, hogy a veszteségtörténetek alacsonyabb aktivitásszinttel való elbeszélése együtt járt több depresszív tünet tesztbeli megjelenítésével (magasabb Beck depresszióskálapontszám), amely az elbeszélő veszteségeivel szembeni kiszolgáltatottságát jeleníti meg.

A kapcsolati élmények esetében viszont kevésbé az elbeszélői énrre vonatkozó igék eloszlása a döntő, kevésbé ezek határozzák meg az élmények egyediségét, mint inkább az elbeszélői többes szám (*mi*), ugyanis a jó közös élmények elbeszélésekor használják a legtöbb T/1 személyű igét, illetve a jó kapcsolati élményeknél magasabb aktivitásszinttel jelenik meg az elbeszélői többes szám a rossz kapcsolati élményeknél.

Érdekes összehasonlítást végezni a jó és a rossz élményminőségek között, ennek eredménye a 10. ábrán látható. Mind a pozitív, mind a negatív élményeken belül található elbeszélői *én*-re, a *mi*-re, és *más szereplők*re vonatkozó igék számát összevetettük egymással, melyek mindegyike szignifikánsan ($p < 0.05$) eltér a másiktól mind az aktív mind a passzív kifejezések tekintetében az ábrán látható módon.

10. ábra Az aktív és a passzív kifejezések szövegszázalékos eloszlása (a diagramm oszlopai) a jó és a rossz élmények tekintetében (az oszlopokon az aktivitásszint, azaz az aktív és passzív igék hányadosának feltüntetésével)

Továbbá jó és rossz élmények között is szignifikáns különbség található az E/1 személyű, aktív kifejezések tekintetében, azaz több aktív ige segítségével mutatja be magát az elbeszélő a jó események során ($p = .000$). Itt a passzívok tekintetében viszont nem található szignifikáns különbség. A T/1 személyű kifejezéseknél szignifikánsan több aktív található a jó történetekben, mint a rosszakban ($p = .027$). A passzívok tekintetében talán tendenciának

nevezhető értéket kaptunk ($p=.094$). Mások leírásához szignifikánsan ($p=.029$) több aktív kifejezést használnak a vizsgálati személyek a rossz élményekben, és szignifikánsan több passzív kifejezés is található a rossz történetekben ($p=.033$).

Az aktivitásszintek között szignifikáns különbség ($p<.01$) található az elbeszélői én és elbeszélői többes szám tekintetében a jó élmények javára. Ugyanakkor megfigyelhető az a mintázat, hogy az elbeszélői énré és többes számra vonatkozó kifejezések esetén a jó élményekben több aktív és kevesebb passzív kifejezéssel él az elbeszélő, mint a negatív élményekben (bár a passzív kifejezéseknél nem szignifikánsak a különbségek, de az aktivitásszintben megmutatókozó eltérések megerősítik ezt a tendenciát). Más szereplők esetében viszont a rossz élményeknél található a több aktív és több passzív ige is, tehát összességében több igét alkalmaznak más szereplők bemutatására, mint a jó eseményeknél.

A jó eseményekben tehát magasabb aktivitásszinttel, magasabb hatékonysággal jelenítjük meg magunkat, és a T/1 személyű perspektíva is erőteljesebben jelenik meg, mely jelen esetben nemcsak a felelősség megosztását jelöli, hanem a kapcsolati élmények közösségvállalásáról is szól. Ugyanakkor más személyek perspektívája gyakrabban jelenik meg rossz eseményeknél (hiszen több igét használnak hozzá), de az aktivitásszintjük kisebb, mint a jó élmények esetében. Ez feltehetően azt jelenti, hogy bár többet beszélnek más személyekről a rossz eseményekben, és jellemzően az elbeszélő saját aktivitásszintjénél magasabbal mutatják be őket, az ő perspektívájukat is igyekeznek megmutatni a negatív események menetében. Továbbá sok vizsgálati személy választott a rossz események főszereplőjéül másik személyt, egy számára fontos személyt, és mutatott be egy vele történt rossz eseményt, mely az elbeszélő életére is hatással volt (pl. a feleség betegsége, férj adóssága). A fókusz áthelyezése a saját személyről más személyre a negatív események menetében a téma hártásaként, énvédő mechanizmusként is értelmezhető.

6.4.4. Nemi és életkori eltérések

Carol Gilligan (1993) az erkölcsi fejlődést taglalva – Piaget, Inhelder és Kohlberg elméletei nyomán – kiegészíti azokat két ellentétes ideológiai megközelítéssel; a maskulin és feminim jellegűvel. Míg az előbbi a jogon és igazságon, azaz elvont eszméken alapul, az utóbbi az interperszonális kapcsolatok, az egymással való törődés szükségén. McAdams (2001) szerint e különbség a hatalom és az intimitás motivációiban, tematikus szálakon keresztül érhető tetten a narratívumokban. McAdams és munkatársai egy kutatásukban (2004) azt találták, hogy a nők több közösség-témát használtak, különösen a *párbeszéd* kategóriában. Az ágensia a

maszkulinitáshoz asszociálódik nemi sztereotípiák szerint, de bizonyos kutatások azt találták, hogy ez a kapcsolat egyre gyengül (Wood, Eagly, 2002; Abele, Rupperecht, Wojciszke, 2008) a társadalmi szerepek változásával. Abele és munkatársai (2008) szintén emellett érvelnek, ugyanis nem találtak női és férfi vizsgálati személyeik közt különbséget.

Jelen vizsgálatban szintén nem találtunk ilyen irányú különbséget az elbeszélői én szempontjából (pl. a teljesítmény vagy a kapcsolati élmények aktivitásszintje nem mutatott az elbeszélőre vonatkozó különbséget nem tekintetében). Ugyanakkor különbséget kaptunk a jó történetek T/1 személyű kifejezéseire vonatkozó aktivitásszintjében ($p=.039$) a férfiak irányába, és a rossz történetek más személyekre vonatkozó aktivitásszintjében a nők irányába ($p=.040$). Tehát a jó élmények esetében a férfiak a T/1 személyű közös élményekben magasabb aktivitásszinttel, hatékonysággal jelenítik meg magukat a nőknél. A nők viszont a rossz eseményekben magasabb aktivitásszinttel mutatnak be más szereplőket a férfiaknál, azaz a környezetükben szereplőket magasabb hatékonysággal rendelkező cselekvőként észlelik.

Az eredményeket áttekintettük korosztályok szempontjából is. Azt találtuk, hogy a fiatalabb korosztály szignifikánsan ($p=.016$) több aktív, és tendenciózusan ($p=.080$) több passzív igét használ a T/1 személyű élmények leírására az összes narratívumban együtt nézve, és a *mi-re* vonatkozó kifejezésekből számolt aktivitásszint is szignifikánsan ($p=.015$) magasabb a fiataloknál. Azaz nemcsak hogy több ige segítségével, azaz feltehetően többször jelenítik meg ezt az élménytípust, de szignifikánsan erőteljesebbnek és hatékonyabbnak is élik meg a közös cselekvést, mint az idősebb korosztály.

Továbbá szignifikáns eltérést találtunk az Antonovsky koherencia-érzék skálán is ($p=.007$) az idősebb korosztály javára. Jobban megvizsgálva ezt az eltérést azt találtuk, hogy csak a női vizsgálati személyekre vonatkozik. Méghozzá oly módon, hogy a fiatalabb korosztályban a nők szignifikánsan kisebb koherencia-érzék pontszámmal rendelkeznek, mint a férfiak. (Ez a mintázat nem jelenik meg az idősebb korosztályban, vagy külön a férfi vizsgálati személyeknél.)

Összevetettük a fiatal nők csoportjában a koherencia-érzék skála alsó és felső quartilisét, és azt találtuk, hogy a tesztben alacsonyabb pontszámot elért fiatal nők szignifikánsan kisebb aktivitásszinttel ($p=.045$) jelenítik meg a T/1 személyű igék lefedte élményeket, mindamelllett hogy sem az aktív sem a passzív igeszámban nincs szignifikáns eltérés. Ok-okozati viszonyt ez az eredmény nem jelent feltétlenül, de az elmondható, hogy a nők esetében a világban elfoglalt helyük iránti alacsonyabb elégedettség, az életesemények kisebb kezelhetősége, egy kisebb hatékonysággal megélt közösségi élménnyel jár együtt.

6.5. Az eredmények összefoglalása és továbbgondolása

Jelen eredmények további vizsgálódást tennének szükségessé. Ebben a vizsgálati elrendezésben ugyanis nem álltak rendelkezésünkre az ágencia további jellemzőit vagy megjelenési formáit mérő személyiségtesztek (pl. hatékonyság, energetizáltság mint vonás), melyek tisztázhatják a narratívumok aktivitásszintjének jelentésrétegeit. Annyi viszont az eddigiek alapján is látszik, hogy a NooJ integrált nyelvelemző környezetben fejlesztett eszköz érzékeny élménytípusok különbözőségeinek megjelenítésére, azok árnyalására. Továbbá úgy tűnik, személyiség szerveződésben való különbözőségekre, pszichés állapotokra való utalásokat is tartalmazhatnak az aktivitás-passzivitás szövegbeli mintázatai.

7.A személyes ágencia nyomában – aktivitásszint személyes narratívumokban

A módszer tesztelését követően szeretnék bemutatni két további kutatást, melyek során a narratívumok nyelvi jegyei mentén vizsgáltuk a személyes identitást és a csoportidentitást. A két egymástól nagymértékben eltérő és a maga nemében speciális téma – látássérültség, magyar nemzeti identitás – vizsgálata több célt is szolgál. Két olyan jelenség vizsgálatáról van szó, melyek esetében az aktuális identitásállapotot jól rögzíti a narratívum, és talán az eddigi vizsgálati módszereiket (pl. kérdőívek) árnyaló, azokat kiegészítő lehetőségeket kínál a kutatásukra.

A következő vizsgálatok során nemcsak a jelenségek újszerű megközelítését, hanem a megközelítés segítségével kapott eredményeket hangsúlyozzuk, hanem már ismert jelenségek szövegbeli megjelenésével igazoljuk a módszer hitelességét. Azt gondoljuk, hogy ha két egymástól ilyen távol eső jelenségkör, mint a – személyes és csoportidentitás képviselőiben – a látássérült identitás és a magyar nemzeti identitás vizsgálata értelmezhető és jelentésteli eredményeket hoz, az az általunk alkalmazott módszer hasznosságát igazolja.

Az első speciális témakör, amit ezúttal a narratív pszichológia eszköztárával kívánunk vizsgálni, az a látássérült identitás⁶. A látássérüléssel kapcsolatban kevés számú vizsgálat áll a rendelkezésünkre, főként magyar nyelven. Bár a gyógypedagógiának nagy hagyományai vannak Magyarországon, a rehabilitáció fiatal kezdeményezésnek számít. A látássérültekkel foglalkozó intézmények sora az utóbbi években növekedett rehabilitációs, oktatási vagy érdekvédelmi tevékenységet végző alapítványok, egyesületek létrejöttével. Ugyanakkor a jelen kutatás háttéréként feltétlenül érdemes elmondani, hogy a látássérültek ellátása a vakok számára létrehozott szegregált intézménnyel vette kezdetét, melyben több generáció során tanultak és nevelkedtek a nemlátó gyerekek (akárcsak a kutatásban résztvevő személyek), sokszor hat éves koruktól kollégiumi ellátásban. Integrált intézménybe csak az általános iskolát követően vagy akkor sem kerültek. Később a gyengénlátók részére is létesült szegregált általános iskola, bár ők nagyobb eséllyel vettek részt a hagyományos általános iskolák munkájában, integráltan.⁷

⁶ A témában eddig megjelent cikkek: Szalai-Ferenczhalmy-Hargitai-Révész-László (2010), Szalai-Ferenczhalmy-Hargitai-Révész-László (2011)

⁷ A látássérülés pedagógiai vonatkozásainak ismertetése a terjedelem miatt nem lehet célja a dolgozatnak, de a fogalmak tisztázása miatt mindenképpen szükséges elmondani, hogy itt integrált oktatás gyűjtőnéven nevezek olyasmit is, ami nem egyenértékű a mai integrációs törekvésekkel, hiszen azon szükségszerűség hívta életre, hogy nem állt rendelkezésre más alternatíva akár a diagnosztizálási problémák, akár az akkori iskolaviszonyok miatt.

A fogyatékoság illetve a rehabilitáció megítélése sokat változott napjainkig. Korábbi elképzelések alapján fogyatékosnak lenni egyet jelentett a kiszolgáltatottsággal, passzív szerepkörrel, melyet a rehabilitációban is megmutatózó új szemlélet igyekszik egy „aktív, önálló, önrendelkező” emberképre váltani (Dávid, Gadó és Csákvári, 2008:7). A gyógypedagógiai pszichológia és a rehabilitáció szempontjából is fontos kérdés, hogy milyen tapasztalatok segíthetik hozzá a látássérülteket ahhoz, hogy hatékony ágensként képviselhesék magukat egy „éplátóknak” berendezett világban.

Az önálló életvezetésünk során számtalan feladatot látunk el, melyek – többé-kevésbé, bár inkább kevésbé tudatos módon – hozzájárulnak az önértékelésünk, személyes hatékonyságunk és autonómia-érzetünk megalapozásához. Ilyen például a háztartási feladatok, munkahelyi tevékenységek, hivatalos ügyek intézése, a szociális interakciók gyakorlása, vagy akár a közlekedés kivitelezése. Ugyanakkor a fogyatékkal élők számára mindezen apró hétköznapi feladatok nagy kihívásnak számítanak, ha hiányoznak hozzá a megfelelő személyes vagy környezeti feltételek. (Például a közlekedéshez feltétlenül szükséges személyes feltétel egy látássérült számára, hogy megtanulja használni a fehér botot, ha a látásteljesítménye már nem elegendő az utcán való tájékozódáshoz. Az önálló közlekedéséhez viszont szükséges környezeti feltétel lehet, hogy a köztérek és hivatalok megfelelően akadálymentesítettek legyenek, vagy hogy a család ne akadályozza, hanem támogassa a segédeszköz használatában.)

A közvélemény keveset tud a fogyatékosok mindennapjairól, s főleg keveset arról, hogy látássérültek nemcsak a nemlátók tekinthetők. A gyengénlátók, aliglátók rendelkeznek látásmaradvánnyal, ezért sokszor első látásra fel sem tűnik a fogyatékoságuk. Dávid és munkatársai (2008) felhívták a figyelmet a gyengénlátók megszgyehelyzetére: bár több esetben támaszkodhatnak a látásukra, több konfliktusba is kerülhetnek miatta. Van, hogy a közeli ismerősök, családtagok számára is nehézséget okoz annak eldöntése, hogy mikor van szükség a segítségükre, és mikor nincs. Egy idegen pedig sokszor értetlenül, olykor ellenségesen vagy félreértelmezve fogadja, ha például egy – látszólag jól látó, segédeszköz nélkül közlekedő – személy nekiütközik az utcán. A gyengénlátók nem tartoznak sem a vak sem a látó kategóriába, viszont számukra is fontos a stabil identitás kialakítása, mely nem fedeli el a valós képességeiket, de nem is túlozza azokat.

A születésük óta látássérült emberek vaksági krízisével kevesebbet foglalkozik a szakirodalom, mint a szerzett fogyatékosággal való megküzdéssel, mely általában a gyászhoz hasonló folyamatok mentén értelmeződik (pl. Czenéné, 1999). Ugyanakkor a születetten fogyatékkal élők esetében is beszélni kell a látássérülés feldolgozásáról. Úgy gondoljuk, hogy

ez a feldolgozási folyamat az identitás természetes kríziseihez kötötten, az Erikson által leírt életszakaszonkénti krízisek részeként zajlik, újabb és újabb megoldandó problémák és életvezetési nehézségek keresztüztüze helyezve a látássérültséget. Így a különböző életkorokban a személyiség egy újabb aspektusából kell megélnie és felvállalnia a saját identitása részeként a látássérültséget⁸.

Mivel a született látássérült személyek identitását is ismétlődően megoldandó krízisek, újra és újra felvállalt identitáselemek összességéként lehet elképzelni, egy látóktól eltérő fejlődésmentet feltételezhetünk. A gyógypedagógiai pszichológia ide vonatkozó szakirodalma megfogalmaz bizonyos jellegzetességeket a látássérültek személyiségével kapcsolatosan. Illyés és munkatársai (1978) kiemelik, hogy mások a vakok és a gyengénlátók mind egymáshoz, mind a látókéhoz viszonyított észlelési módjai. Máshogy viszonyulnak a külvilághoz, ezáltal mások lesznek megismerési módjaik; végül a világról szerzett tapasztalataik, egész világképük is különböző lesz. Eltérő érzékelésük alapján más jellegű, más tartalmú képzeteket, fogalmakat alakítanak ki, továbbá állapotuktól függően a látókétól eltérő érzelmi és akarati elemek mobilizálódnak, így az egész személyiség-struktúrában döntő különbségeket feltételez a vakság állapota. Bár természetesen a másság sok szempontból a nevelés következménye is.

Méhes (1990) szerint a vak gyerekekre általában jellemző a fokozott érzékenység, a paranoid és szubjektív típusú gondolkodás, a hibák projiciálása és a csökkentértékűség-érzés. Sokszor tapasztalhatók náluk a bizalmatlanság különböző árnyalatai, valamint az elvonulásra való hajlam, de olykor az indokolatlannak látszó agresszivitás és antiszociális magatartás is. E jelenségcsoportot a látási fogyatékoság neurotizáló hatásának tartja.

Pálhegyi (1996) Lewin mezőelmélete segítségével megfogalmaz egy sérültségből fakadó frusztrációs alaphelyzetet, a frusztrációs börtönszituáció jelenségét. E jelenség azon alapul, hogy az akadály (barrier) nem a cél és a személy között helyezkedik el, nem a célt, hanem magát a személyt veszi körül. Így az akadály a leendő célok felé is elzárja a személy útját, azaz a frusztráció magából a sérülésből származik. A sérülés így implicálja a frusztrációs börtönszituáció kialakulását, még ha nem is szükségszerűen mindenkinél. Maga a feszültség önagresszióban is megjelenhet, önértékelési válságként – lefojtottan, robbanásra készen. Arra készítette a személyt, hogy kimenjen a mezőből, esetleg elbagatellizálással vagy meneküléssel az irrealitás, a fantáziák, a téveszmék világába.

⁸ Makádi Zsófia klinikai szakpszichológus és Németh Orsolya, Németh Zsuzsanna pszichológus kollégák is alátámasztják ezt a felfogást.

Az eltérő fejlődésmenet tényében, illetve ennek jellemző vonásaiban egységesnek tűnnek a szakirodalmak. Ugyanakkor – mint ahogy korábban említettem –, a látássérült identitás vizsgálata továbbra is hiánypótlónak számítana. A vizsgálódás során érdemes elkerülni a látó identitással való összevetést, azaz az ép-sérült dichotómiában való gondolkodást. Ezt már a gyógypedagógia mai modern felfogása is elvetette (ld.: Lányiné – Takács, 2004; Garai, 2004), és igyekszik nem a hiányok mentén értelmezni a fogyatékos személyiséget, hanem egy eltérő fejlődési utat feltérképezni annak sajátosságaival együtt. A narratív pszichológia pedig eszközt kínál arra, hogy a látássérültek perspektívájából történjen az identitásállapot bizonyos szempontok – jelen esetben az ágencia – szerinti vizsgálata.

7.1.A vizsgálat kérdésfelvetése

Jelen vizsgálat annak körvonalazására irányult, hogy a szövegben található aktív és passzív igék, illetve az ezekből számolt aktivitásszintek alapján a látássérüléssel kapcsolatban milyen ágencia-élménye van a vizsgálatban résztvevő személyeknek? Továbbá milyen mértékben jelenik meg hatékony, célvezérelt cselekvéseket végrehajtó ágensként az elbeszélő a különböző témájú narratívumokban? Esetleg találunk-e különbséget a látássérült és a kontrollszemélyek szövegeinek aktivitás-passzivitás mintázatában?

7.2.Vizsgálati személyek

A tesztapparátus és az interjú felvétele 36 fővel történt meg. Négy fő nem felelt meg a csoportosítás feltételeinek, ezért jelen vizsgálatba 16 gyengénlátó és 16 vak személyt vontunk be⁹, akik születetten vagy kora kisgyermekkor óta látássérültek (ld: 6. táblázat). A gyengénlátó csoportba 9 férfi és 7 nő került, életkori átlaguk 40,43 év (d=11,47). Egy fő kivételével integrált oktatásban részesültek. Közlekedés során általában segédeszközt nem használnak, 2 fő kivételével. A vak csoportban 5 férfi és 11 nő vett részt, életkoruk átlaga 33,18 (d=7,47). Mind a szegregált, mind az integrált oktatásról vannak tapasztalataik, de az általános iskolát mindannyian szegregált intézményben kezdték meg, írni és olvasni Braille-ben tanultak. Fehér bot vagy vakvezető kutya segítségével közlekednek három résztvevő kivételével (de ők is tanultak bottal közlekedni). A vizsgálatban továbbá részt vett egy 32 fős,

⁹ Jelen esetben vaknak főként a 0,1 alatti, gyengénlátónak a 0,1 és 0,3 közötti vízussal rendelkező személyeket tekintettük. Ugyanakkor a vizsgálati csoportok kialakításában szerepet játszottak más szempontok is (pl. látásmaradvány kihasználtsága).

korban és nemből illesztett kontrollcsoport is, az előző fejezetben bemutatott, László és munkatársai (2004) által végzett kutatásból.

6. táblázat: A vizsgálatban résztvevő látássérült személyek

csoport	ksz	nem	életkor	funkcionális látás-maradvány	iskola	közlekedés	fehér bot-használat	romló	munka
gyengénlátók, aliglátók	1	ffi	34	X	szegregált	önálló			X
	2	nő	50	X	integrált	kísérettel			
	3	ffi	40	X	integrált	önálló			X
	4	ffi	21	X	integrált	önálló			
	5	ffi	38	X	integrált	kísérettel	X	X	
	6	nő	59	X	integrált	önálló			X
	7	ffi	45	X	integrált	önálló			X
	8	nő	28	X	integrált	önálló			X
	9	nő	49	X	integrált	önálló			X
	10	ffi	51	X	integrált	önálló			X
	11	nő	52	X	integrált	önálló			X
	12	nő	31	X	integrált	önálló			X
	13	ffi	54	X	integrált	önálló			X
	14	nő	35	X	integrált	önálló	X	X	
	15	ffi	23	X	integrált	önálló			
	16	ffi	37	X	integrált	önálló			X
vakok	17	nő	34		szegregált	önálló	X		X
	18	ffi	28		szegregált	önálló	X		
	19	nő	36		szegregált	kísérettel	X		X
	20	nő	35	X	szegregált	önálló	X		
	21	nő	18		szegregált	önálló	X		
	22	ffi	32		szegregált	önálló	X		X
	23	nő	40		szegregált	önálló	X		X
	24	ffi	49	X	szegregált	önálló			X
	25	nő	25		szegregált	önálló	X		
	26	ffi	30	X	szegregált	önálló			
	27	nő	27		szegregált	önálló	X		X
	28	nő	42	X	szegregált	önálló			X
	29	nő	35		szegregált	önálló	X		X
	30	nő	28		szegregált	önálló	X		X
	31	nő	40	X	szegregált	önálló	X		X
	32	ffi	32		szegregált	önálló	X		X

7.3.Módszer

A kontrollcsoport tagjaival – mint ahogy a korábbi fejezetben bemutatam – különböző témák mentén félig strukturált interjú készült, melyekből jelenleg a büszkeség, a veszteség, a jó és a rossz kapcsolati élmény történeteit használtuk fel. A vizsgálatban résztvevőknek az instrukció szerint a fenti témákról kellett az életükből egy szabadon választott történetet elmesélni. A látássérültek esetében a fenti eseményeket kiegészítettük további témákkal is, melyekre a vizsgálatvezető az élettörténeti interjú természetes menetébe illeszkedő módon tért ki. A így kapott rövid élettörténeti események témái a következők (mint látható két új témát vezetünk be a kontrollcsoportként felhasznált vizsgálati elrendezéshez képest):

- **mindennapok:** a vizsgálati személyek beszámolnak arról, hogyan telnek/ hogyan töltik a hétköznapjaikat általában
- **sikertörténet:** egy teljesítményéről, sikerélményéről mesél a narrátor
- **veszteségtörténet:** az elbeszélő valamilyen veszteséget élt át
- **jó kapcsolati élmény:** a vizsgálati személy egy jó kapcsolatáról mesél el egy történetet
- **rossz kapcsolati élmény:** a vizsgálati személy egy rossz kapcsolatáról mesél egy történetet
- **látássérültségről szóló személyes narratívumok:** a vizsgálati személy befejezéseként bármilyen látássérüléssel kapcsolatos élményt megfogalmazhatott, kötetlenül beszélhetett a látássérültséggel való együttéléseiről

Az íly módon nyert szövegek átlagos hossza: kb 180 szó. A NooJ szoftver segítségével narratív szövegelemzésnek vetettük alá, és a fent leírt módon az aktív és passzív igék szövegszázalékos előfordulását, illetve aktivitásszintre jellemző arányszámokat számoltunk.

Az interjúkon kívül különböző tesztek felvételére is sor került. A látássérült csoport az alábbi testtapparátussal találkozott:

- **Saját fogyatékoságra irányuló attitűd mérő skála** (GHAS, Buijk, 1986, ford.: Prónay 1990), alskáláia következők:
 - o acceptance (A): a fogyatékoság elfogadásának mértéke
 - o independence (Hi): a segítségtől való függés/függetlenség, milyen mértékben frusztrálja a segítségre utaltság
 - o social consequence (So): társadalmi konzekvenciák, milyen módon vélekedik a sérült személy az iránta tanúsított társadalmi attitűdről
 - o bottom (Bo): a pszichikus szubsztrátum, amely a személy kedvező emocionális diszpozíciójára utal fogyatékoságával való együttélést illetően; minél magasabb a skála értéke, annál kedvezőbb a személy saját fogyatékoságára irányuló érzelmi elfogadása
- **Koherencia-érzék skála** (SOC-13, Antonovsky, 1993, ford.: Balajti et. al., 2006), az élet eseményeinek értelmezhetőségét, jelentéstartóságát, kezelhetőségét, illetve a kihívásokkal szemben tanúsított reakciókészséget nézi.
- **NEO-PI-R** (Costa, McCrae, 1992) egyes skálái az Extraverzió faktorból:
 - o asszertivitás, határozottság (EAS) a dominancia, magabiztosság, szociális fölény mérésére

- o energikusság (EAC) magas pontszáma a gyors tempót, aktivitást, az elfoglaltság fontosságát jelzi, míg az alacsony pontszám a lassúbb tempójú életvitelt jelenti

- o izgalomkeresés (EEX) az izgalom- és ingerkeresést, a monotonitás tűrését méri

Nyitottság a tapasztalatra faktorból:

- o tevékenység-kezdemenyezés (OAC) hajlandóság a különböző tevékenységek elvégzésére, új helyzetek megismerésére

Lelkiismeretesség faktorból:

- o kompetencia (CCO) alkalmasság, hatékonyság, tapasztaltság mérésére
- o teljesítményigény (CAS) a célok elérésére való törekvés mértéke
- o önfegyelem (CSD) a tevékenység végzésében megmutatkozó fegyelmezetttség, önmotiválás a munka elvégzésére (Juhász, 2002).

- **Személyes hatékonyság** kérdőív (*General Self-Efficacy Scale*; Schwarzer, Jerusalem, 1981/1995, ford.: Kopp és munkatársai, 1993) arra vonatkozó hitünk és elvárásaink, hogy tudjuk kezelni az életünkben bekövetkezett nehéz helyzeteket.

A kontrollcsoporttal felvett tesztapparátusból (László és munkatársai, 2004) jelen helyzetben a Koherencia-érzék tesztet használtuk fel.

7.4.Eredmények

7.4.1.A tesztek eredményei

Az SPSS programcsomag segítségével összevetettük a vizsgálatban részt vevő csoportok pszichológiai tesztjeit (Spearman féle korreláció). A kontrollcsoport és a látássérültek csoportjai között nem találtunk szignifikáns különbséget a koherencia-érzék eredmények tekintetében. Pozitív korrelációt kaptunk ($p < 0,05$) a látássérültek összesített csoportjában a személyes hatékonyság értékei, a koherencia-érzés és a fogyatékossgal való együttélés tekintetében kedvező emocionális diszpozíció között (GHAS Bo skálája). Továbbá a személyes hatékonyság skála pozitívan korrelált az összes általunk használt NEO-PI-R skálával: kompetencia ($r=0,641$, $p < 0,01$), az asszertivitás ($r=0,569$, $p < 0,01$), az energikusság ($r=0,422$, $p < 0,05$), a kezdeményezés ($r=0,468$, $p < 0,01$), a teljesítményigény ($r=0,570$, $p < 0,01$), izgalomkeresés ($r=0,392$, $p < 0,05$), önfegyelem ($r=0,383$, $p < 0,05$).

7.4.2.A narratív szövegek aktivitás-szintje és a tesztek közti összefüggések

A látássérültek összesített csoportjában aktivitás-szinteket számoltunk a különböző témájú személyes narratívumokban az algoritmusok találatai alapján, majd ezt összevetettük a különböző személyiségtesztek eredményeivel. A mindennapokról szóló beszámolók aktivitás-szintje pozitívan korrelált az önfegyelem NEO-PI-R skálával ($r=0,442$, $p<0,05$). Azaz minél nagyobb volt a hétköznapiok elmesélése során az elbeszélő aktivitásszintje, annál inkább árulkodik a teszteredménye arról, hogy kitartóan motiválni tudja önmagát egy munka elvégzésére, illetve képes arra, hogy egy feladatot annak esetleges negatív jellemzői ellenére elkezdjen és véghez is vigyen. Az életvezetés mindennapi helyzeteiről magas aktivitásszinttel beszélő személyek tehát kevésbé adják fel a tevékenységeiket, és kevésbé lépnek ki egy feladathelyzetből.

A koherencia-érzék eredmények a látássérültek összesített csoportjában korrelálnak a különböző témájú történetek elbeszélőre vonatkozó aktivitás-szintjével, míg a kontrollcsoportnál ilyen korreláció nem található. A várakozásunkkal pont ellentétes tendencia figyelhető meg, ugyanis a jó élmények (sikertörténet $r=-0,378$, $p<0,05$; jó kapcsolati történet $r=-0,433$, $p<0,05$) elbeszélőjére vonatkozó aktivitás-szinttel ($r=-0,473$, $p<0,01$) negatívan korrelált a koherencia-érzék. Az a személy, aki a teszt alapján az életét jelentéstelienek, a vele való történéseket pedig kezelhetőnek érzi, illetve az életében adódó kihívásokat válaszkészen fogadja, a pozitív életeseményekben kisebb aktivitásszinttel jeleníti meg magát. Aki pedig kevésbé elégedett az életében elfoglalt helyével, magasabb aktivitásszinttel ábrázolja magát ugyanezen események elmesélése során. Ezen eredmények alapján úgy tűnik, van egyfajta ellensúlyozási igény a látássérülteknél a pozitív életeseményekben való önbemutató során.

A rossz események aktivitásszintje és a koherencia-érzék teszt értéke között várhatnánk egyenes arányú kapcsolatot a fentiek alapján. Az eredmények azt mutatják, hogy a koherencia-érzék pontszámok valóban pozitívan korrelálnak a negatív eseményekben (a veszteségélmény illetve a rossz kapcsolat történetében) található aktivitás-szinttel, de nem az E/1 személyű elbeszélőre, hanem a T/1 személyű kifejezésekre vonatkozó aktivitás-szinttel. (Rossz események összességében $r=0,448$, $p=0,01$; veszteségélmény $r=0,379$, $p<0,05$; rossz kapcsolati élmény $r=0,370$, $p<0,05$.) Az a vizsgálati személy, aki a koherencia-érzék teszt alapján az életének eseményeit jelentéstelienek érzi, a felmerülő problémahelyzetekkel – úgy érzi – meg tud birkózni, a negatív eseményekben magasabb aktivitás-szinttel ábrázolja magát a – T/1 személyben megfogalmazott – 'mi-élmények' részeként.

A rossz eseményeket részletesebben megvizsgálva látható, hogy a veszteség-élmények elbeszélése során a T/1 személyű kifejezésekkel megjelenített 'mi-élmények' aktivitásszintje nemcsak a koherencia-érzék skálával korrelál pozitívan, hanem a személyes hatékonyság skála értékeivel ($r=0,417$, $p<0,05$) és az GHAS tesztnek azon alskáláival is, amik a fogyatékoság elfogadását, kedvezőbb megélését mérik (A: $r=0,439$, $p<0,05$; Bo: $r=0,398$, $p<0,05$). Tehát akik jobban elfogadják a világban betöltött helyüket, saját fogyatékoságukat, illetve hatékonyabbnak élik meg magukat egy problémahelyzetben, ők aktívabbként mutatják be magukat a többes szám első személyű kifejezések által a veszteség-élmény elbeszélése során. Ezen eredmények alapján úgy tűnik, a társas támogatás megélése, a felelősség megoszthatósága a negatív élmények során fontos szempont a látássérültek életben elfoglalt helyének elfogadásában.

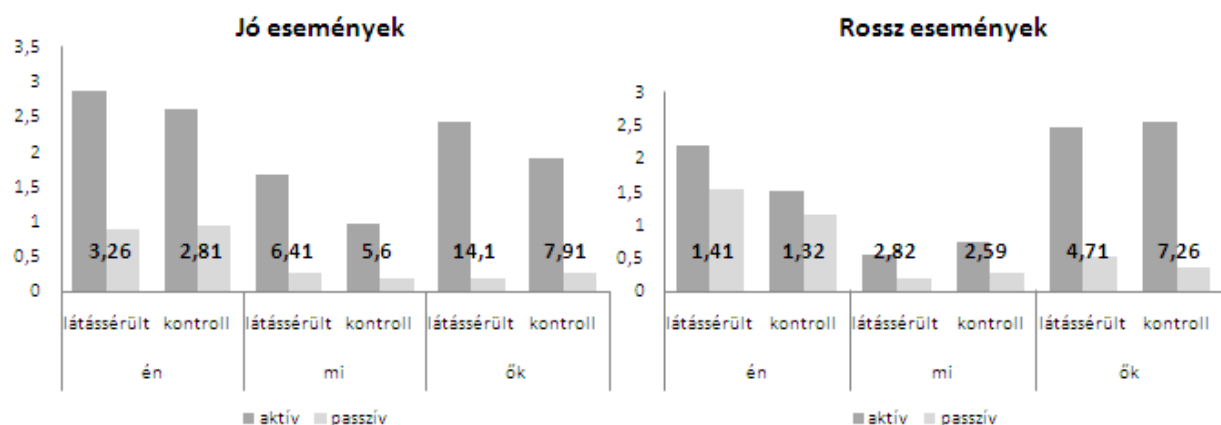
A látássérülésről szóló énelbeszélések tekintetében van egy érdekes eredmény. Az energetizáltság NEO-PI-R skála eredményeinek alsó és felső quartilisébe tartozó személyek szignifikáns különbséget mutatnak (T-próba alapján) a látássérültségről szóló énelbeszélések aktivitás-szintje tekintetében: a magasabb quartilisban levő, magasabb energetizáltságot mutató személyek ebben a narratívumban magasabb aktivitásszinttel jelenítik meg magukat, míg az alacsonyabb quartilisben lévő személyek szignifikánsan alacsonyabban ($p=.05$). Az energetizáltság skála által mért elfoglaltság szükségessége, gyors tempó illetve aktivitás a látássérültek identitásának egyik fontos eleme. Hiszen az önellátás/kiszolgálás problematikája gyakran felmerül a fogyatékosokkal való bánásmódban, illetve a fogyatékosok önértékelésének szempontjából. Sok tevékenység (pl. házimunkák) látássérülteként szimultán helyett csak szukcesszíven, vagy több ellenőrzéssel végezhető el, több időt igénybe véve. Így a cselekvések véghezvitele, illetve a véghezvitelének időtartama sokszor fontos témája a látássérültek önbemutatásának. Nem véletlen, hogy a látássérültségről szóló narratívumokban valamilyen formában megjelenik az energetizáltság szempontja, ráadásul a hatékonysággal, függetlenséggel asszociálódott aktivitás-szinttel összefüggésben.

A látássérültek életvezetéséről gyűjtött adatok közül fontos a munkaerőpiacon való elhelyezkedés kérdése. Erre a változóra is futtatunk le T-próbát, és az eredmények azt mutatják, hogy akinek volt munkája az interjú pillanatában, annál tendenciaszerűen nagyobb kompetenciaérzetet ($p=.06$) és szignifikánsan nagyobb teljesítményigényt ($p\leq.01$) lehetett mérni, illetve a rossz események során szignifikánsan ($p=.040$) magasabb aktivitás-szinttel jelenítette meg magát az elbeszélések során. Bár maga a próba az ok-okozati összefüggésről nem árulkodik, annyi elmondható, hogy a munkával rendelkezők erőteljesebben törekednek kitűzött céljaik felé, tervszerűbbek, életvezetésükben határozottabbak, életeseményeik

irányításában kompetensebbnek élik meg magukat, probléma-helyzetben hatékonyabb ágensként lépnek fel a megoldás irányába. Feltehetően kölcsönös kapcsolatban áll ez a két tényező: minél szorgalmasabb és céltudatosabb valaki, annál valószínűbb, hogy megőrzi a munkáját vagy egyáltalán munkához jut, és minél több munkatapasztalata van, annál valószínűbb, hogy szocializálódik a munka világára.

7.4.3.A látássérült és a kontrollcsoport közti különbségek, a két látássérült csoport eltérései

A látássérült csoport illetve a kontrollcsoport eredményeit az SPSS programban T-próbák segítségével hasonlítottuk össze. A koherencia-érzék pontszámaiban nem volt szignifikáns eltérés a látássérült csoport és kontrollcsoport között, sem pedig a két látássérült csoport között. A különböző témájú narratívumok tekintetében viszont találtunk különbségeket. Összevetettük a látássérült és a kontrollcsoport élettörténeti narratívumainak (siker-, veszteség-, jó illetve rossz kapcsolati élmény történetének) összesített eredményeit, és azt találtuk, hogy a látássérültek szignifikánsan ($p=.000$) több E/1 személyű aktív igét használtak, mint a kontrollcsoport tagjai jelen vizsgálatban. Továbbá a jó élmények elbeszélése során szignifikánsan ($p=.026$) több T/1 személyű aktív igét használtak a látássérültek. Az algoritmusok aktív és passzív találati alapján számolt aktivitás-szintek tekintetében viszont nem kaptunk szignifikáns különbséget a két csoport között (ld.: 11 ábra).

11.ábra: A jó és a rossz események aktív és passzív kifejezéseinek szövegszázalékos előfordulása a látássérült és kontroll-csoportban (az arányszám, azaz az aktivitásszint feltüntetésével)

Mint ahogy a 11. ábrán látható, mind a látássérült, mind a kontrollcsoport esetében eltérés van a pozitív és a negatív élményminőségekben található igealakok között. A kontrollcsoportban T-próbák alapján a jó eseményekben szignifikánsan magasabb ($p \leq 0,01$) az elbeszélőre

vonatkozó E/1 személyű igék aktivitásszintje és a T/1 személyű kifejezések által megjelenített élmények aktivitásszintje, mint a rossz élményekben. A más szereplőkre vonatkozó kifejezések (E/3, T/3) nem mutatnak ilyen eltérést.

Ez a különbség a látássérültek csoportjában is megmutatkozik, a látássérültek csoportjának adataira kevert szempontú variancia-analízist is végeztünk több szempontra (az élmények valenciája és a két látássérült csoport), hogy a csoportváltozóról is információt kapjunk. A jó és a rossz élmények között szignifikáns különbséget ($p=.001$) kaptunk az elbeszélőre vonatkozó E/1 személyű kifejezések esetében, de a csoportváltozóval nem volt interakcióban; azaz a pozitív történetekben magasabb aktivitásszinttel jelenítik meg magukat a látássérültek, de e tekintetben nincs szignifikáns különbség a gyengénlátók és a vakok között. A T/1 személyű kifejezések aktivitás-szintje esetében is van különbség a jó és rossz tematikájú narratívumok között ($p=.000$) a pozitív események javára, és ez a különbség a csoportokkal is interakciót mutat ($p=.038$). Azaz a jó történeteknél nagyobb aktivitás-szinttel jelennek meg a gyengénlátók a T/1 személyű kifejezések tekintetében, mint a vakok. A történeteket egyesével megvizsgálva, a sikertörténet T-próbája mutat szignifikáns különbséget a gyengénlátók javára a T/1 személyben megfogalmazott 'mi-élmények' tekintetében ($p=.019$).

7.4.4.A külvilág: más szereplők megjelenítése a narratívumokban

A két látássérült csoport között – az általuk felvett tesztekben – csak az GHAS kérdőív egyes – a külvilág és a látássérült személy közti kapcsolatot vizsgáló – alsókálák tekintetében találtunk különbséget. A gyengénlátó csoportot szignifikánsan nagyobb mértékben frusztrálja a segítségre utaltság (Hi: $p=.001$), illetve szignifikánsan negatívabbnak ítélik meg a társadalom sérültekhez való hozzáállását (So: $p=.007$).

Az összesített eredmények tekintetében (12. ábra) elmondható, hogy a gyengénlátóknál jelennek meg magasabb aktivitásszinttel a külvilág szereplői az összes történetet alapul véve, bár ez a különbség nem statisztikailag szignifikáns. Ezek alapján azt mondhatnánk, hogy a gyengénlátók erősebb ágenseknek élik meg a külvilág szereplőit, akik segítségétől frusztrálva érzik magukat, és negatív hozzáállásukat tapasztalják a mindennapok sok szituációjában.

Itt érdemes megjegyezni, hogy a rövid élettörténeti elbeszélésekben megjelenített szereplők főként éplátók, illetve nagyon kevés esetben neveznek meg látássérült ismerőst,

barátot vagy családtagot a gyengénlátó illetve vak narrátorok. Ezért nem tartottuk szükségesnek különválasztani az itt „külvilágként” nevezett csoportot.

12. ábra: A látássérültek összes élet-történeti szövegében az elbeszélő által megjelenített egyéb szereplőkre vonatkozó aktív és passzív kifejezések szöveg-százalékos előfordulása, az ezekből számolt arányszám, azaz aktivitás-szint feltüntetésével az oszlopok mellett

Szükségesnek tartottuk az eredmények részletesebb elemzését, és a két GHAS alskálán elért pontszámok alsó és felső quartilisébe eső vizsgálati személyek adatait összehasonlítottuk egymással. A T-próba érdekes eredményre vezetett a két látássérült csoportban (ld. 13. ábra). Azon gyengénlátók, akik kevésbé tapasztalják a negatív társadalmi attitűdöt, és kisebb frusztrációt élnek át a segítségre-szorultság kapcsán (alsó quartilis), tendenciaszerűen ($p=.07$) nagyobb aktivitás-szinttel ábrázolnak másokat. Míg a vakok esetében pont fordítva, azoknál jelennek meg magasabb aktivitás-szinttel ($p=.04$) más személyek a narratívumokban, akik támadóbbnak élik meg a társadalmat a fogyatékosok irányába és jobban frusztrálva érzik magukat a segítségre utaltság miatt (felső quartilis). Ugyanakkor az aktív és passzív igék számában nincs különbség a két csoport között, tehát ez a különbség pusztán az aktív és passzív igék egymáshoz viszonyított arányában mutatkozik meg.

13. ábra: A történetekben szereplő más személyekre (E/3, T/3) vonatkozó kifejezések alapján számolt aktivitás-szintjek az GHAS teszt két alskálájának (Hi, So) alsó és felső quartilisébe eső vizsgálati személyeknél, elkülönítve a két látássérült csoportban

Jelen vizsgálati helyzetben a gyengénlátók összességében – bár nem szignifikánsan – magasabb aktivitásszinttel jelenítik meg a külvilág személyeit, és hozzáállásukat – statisztikailag szignifikáns mértékben – negatívabbnak élik meg a nemlátóknál. Ugyanakkor a fenti eredmény értelmezhető egyfajta ellentételezési igényként is: akik a leginkább negatívabbnak élik meg mások hozzáállását, vagy frusztrálódnak a segítségüktől, inkább kisebb ágenciára utaló aktivitás-szinttel ábrázolják azt. Viszont azon vak személyek, akik erőteljes, náluk jóval hatékonyabb ágensként észlelik a külvilág szereplőit, támadónak is élik meg őket, és az ő segítségüktől jobban frusztrálva érzik magukat, mint azon nemlátók, akik a külvilág szereplőire saját aktivitásszintjükhez közelebbi ágensként tekintenek.

7.5. Az eredmények megvitatása

A narratív pszichológiai tartalomelemzés módszerével nyert aktív és passzív igék szövegszázaléka, illetve ezek hányadosa, az aktivitásszint korrelációkat mutattak a felvett tesztekkel, ami annak érvényességét támasztja alá. A mindennapokról szóló énelbeszélések az önfegyelem skálával állnak összefüggésben, a látássérüléssel kapcsolatos narratívumok pedig az energikussággal. Azon vizsgálati személyek, akik a tesztek alapján tevékenységek elvégzésére, befejezésére motiváltabbak, nagyobb aktivitás-szinttel jelennek meg a mindennapok elbeszélésében. A hétköznapi tevékenységek fegyelmezett strukturálására és elvégzésére utal tehát az elbeszélő aktivitásszintje. Továbbá akik energikusabbnak mutatják be magukat a tesztekben, igénylik az állandó elfoglaltságot, aktív életvitelt, ők a látássérülésről való narratívumokban is magasabb aktivitás-szinttel jelennek meg. Az aktív, önálló életvitel kialakítása látássérülteként, a hétköznapiok kisebb vagy nagyobb kihívásainak megoldására való törekvés, a tevékeny életmód pedig fontos eleme az identitásnak.

A koherencia-érzék értékei többféle korrelációt is mutatnak a látássérültek narratívumainak aktivitás-értékeivel. Ugyanakkor a koherencia-érzék ezen korrelációi a kontrollcsoportnál nem megfigyelhetők, ezért feltételezhetően a látássérültekre jellemző mintázatot mutatnak. Úgy tűnik, egy ellentételezési igény jelenik meg a jó események tárgyalásakor a látássérülteknél, nevezetesen valaki minél kevésbé mondja az életét jelentéstelienek, minél kevésbé érzi magát válaszkésznek az életében adódó nehézségek tekintetében, annál magasabb aktivitásszinttel mutatja be magát jó élmények elbeszélése során. Illetve minél kisebb mértékű a saját fogyatékosságának elfogadása, annál magasabb az aktivitásszintje az elbeszélői ének a sikerekről szóló történetekben. Ha az életben elfoglalt helye kisebb elégedettséget okozott a vizsgálati személynek, magasabb aktivitásszinttel

igyekezett magát láttatni a jó események során, azaz jobban kiemelte a saját felelősségét, szerepét ezen életesemények elérésében, mint aki kiegyensúlyozottabban tekintett az életben betöltött szerepére. Ugyanakkor a rossz élettörténeti eseményekben a T/1 személyű kifejezések, azaz a közös élmények aktivitásszintje mutatott pozitív összefüggést az élet kezelhetőségével. Ezek szerint a rossz élmények során a felelősséget megosztva, társas támogatást magáénak tudva képes magasabb aktivitásszintű, hatékonyabb ágensként feltűnni az elbeszélő.

Jelen vizsgálat is azt mutatja – csakúgy mint az előző fejezetben bemutatott normál populáció vizsgálata –, hogy az ágenciára utaló aktivitásszintet szituatív feltételek befolyásolják. A jó élmények esetében magasabb aktivitásszinttel jelenítik meg magukat mindegyik csoportban, mint a rossz élményekben. Ez egybevág Abele, Rupprecht és Wojciszke (2008) eredményeivel, akik egy feladatmegoldás kapcsán nézték a résztvevők ágencia-szintjét kérdőív segítségével, s azt találták, hogy az ágencia mértéke siker-élmény esetében nőtt, kudarcos feladatot követően pedig csökkent.

A gyengénlátók és a vakok alcsoportja között is találtunk különbséget a vizsgálat során: a gyengénlátók negatívabbnak látják a társadalom fogyatékosokhoz való viszonyát, mint a vak résztvevők, továbbá jobban frusztrálódnak a segítségre utaltság esetén. További különbség, hogy a gyengénlátóknál az egyéni teljesítmény vagy sikerélmény bemutatása során jobban hangsúlyozódik egy közös perspektíva (a T/1 személyű kifejezésekkel megfogalmazott aktív élmények), ami tompítja annak személyes eredményességét, illetve a társakkal megélt közös élményeket állítja az önértékelés, a személyes sikeresség fókuszába. Bár sok további kérdést felvetnek ezek a különbségek a két látássérült csoport között, az eredmények alapján elmondható, hogy a külvilággal ambivalensebb viszony rajzolódik ki a gyengénlátóknál mint a vakoknál.

Bár az ágencia jelensége összefüggésbe hozható több, gyakorlati szempontból is releváns témakörrel (például megküzdés), az eredmények e mentén való értelmezése túlmutat a jelen dolgozat keretein. Viszont minden további kutatás hiánypótlónak számítana a gyógypedagógiai pszichológia területén.

8. Az aktivitás mint a csoport ágenciájának egyik mutatója

Az utolsóként bemutatott vizsgálat a szociális identitás egy speciális esetét, a nemzeti identitást próbálja meg jobban megvizsgálni az ágencia narratív kategóriájának tükrében.¹⁰ Feltételezésünk szerint a korábban bemutatott aktivitás-passzivitás algoritmusok az ágencia egyik mutatójaként nemcsak a személyes identitás, de a szociális identitás vizsgálatában is hasznosnak bizonyulhatnak.

Mint az ágenciáról szóló fejezetben röviden bemutattam, a csoportágencia tetten érhető abban, ahogy a csoport hatással van a környezetére, esetleg más csoportokra; ahogy céljai érdekében tervszerű cselekvéseket visz véghez; illetve kollektíven cselekszik (Spencer–Rogers és munkatársai, 2007; Bandura, 2001). A csoport magáról alkotott történeteiben pedig nyomon követhető, hogy a – jelen esetben történelmi – események menetében mennyire jeleníti meg önmagát cselekvések végrehajtójaként esetleg más cselekvő akaratának elszenvedőjeként. Mielőtt rátérnék a vizsgálat bemutatására, érdemes áttekinteni, hogyan keletkeznek ezek a történetek a csoportról, és miként értelmeződik a történelem posztmodern hatásra.

8.1. A csoport-identitás és a történelem-történetek kapcsolata

Mint ahogy a bevezetőben említettem, azt a folyamatot, ahogy a csoporttagok interakciójában egy korábban ismeretlen cselekedet, jelenség vagy tárgy, ismerőssé, jelentéssel bíró reprezentációvá, a csoport társadalmi valóságának részévé válik, szociális reprezentációnak nevezzük. Maga a kommunikáció a közege ezen reprezentációk megformálásának és átadásának. A közös reprezentációk a tárgyi és a szociális világban való eligazodást szolgálhatják, megosztható és értelmezhető élményeket eredményezhetnek a csoport tagjai számára. Mindezek pedig a csoportidentitás kialakulásához és fenntartásához elengedhetetlenek.

A csoportban megosztott kiemelkedően fontos történetek sokszor szólnak a csoport múltjáról, az emlékezetre méltónak ítélt múltbeli eseményekről. Az emlékezet szociális jellegének kérdését először Halbwachs vetette fel (Feichtinger, 2002). E szerint az emlékezetünk nem individuális, mivel minden tapasztalatunk a többiekkel való interakcióban formálódik. Halbwachs elgondolása szerint a múlt a jelen alapján konstruálódik újra. Nem az

¹⁰ Korábbi publikációk a témában: Szalai-Ferenczhalmy-Fülöp-Vincze-László, 2009; Szalai-László, 2010

a múlt, ami tetten érhető az egyedi emlékezésben; a szociális reprezentációk azok, melyek a múltat megalkotják – így a kollektív emlékezet a múlt rekonstrukciója. A múlt képe összhangban van az egyén jelenének szükségleteivel, biztosítva ezáltal az egyén identitását. Az emlékezet az, ami összekapcsolja az embereket, az emlékezetnek így kollektív funkciója van. Egy társadalom pedig azokra az eseményekre emlékszik kollektíven, amelyek leginkább hatással voltak a tagok életére. Halbwachs megkülönböztet történelmi és önéletrajzi emlékezetet. Az előbbi emlékművek, ünnepek, feljegyzések, képek alapján érhető tetten, ezek által az eseményekre – nem személyesen, hanem – indirekt módon emlékszünk. Ha a múltat ezeken a szimbólumokon keresztül nem élesztenénk újra, elveszne. Az utóbbi pedig személyes jelenlétet feltételez, a résztvevők közti kötelékek megszilárdítására szolgál.

Assmann (1999) szerint az emlékezés kultúrája teszi folytonossá a csoport identitását. Megkülönböztet kommunikatív és kulturális emlékezetet (*communicative and cultural memory*). A kulturális emlékezet főként szövegekben jelenik meg az írásbeli kultúrákban. Ezen narratívumok – akár történészek akár írók által létrehozott narratívumok – kifejezik, hordozzák, továbbörökítik a csoport identitását, közvetítik a csoport által elfogadott identitásmintákat.

A kommunikatív emlékezet a közelmúlt és a jelen emlékeit őrzi, melyek a kortársak által vagy közvetlenül elérhetőek (kb. 80 év távlatában). Ugyanakkor a kommunikatív emlékezet a terepe olykor a kollektív emlékezet átdolgozásának is, illetve a történelem szociális reprezentációjának. E reprezentációk narratív formáit László (2005) néphistóriának (Folk-narratives) nevezi. Ezeknek a közös történetek megosztása a csoportban szintén kapcsolatban áll a szociális identitással, hozzájárul annak kialakításához, fenntartásához.

Liu és munkatársai (1999) a történelmet a saját csoport megteremtésének történeteként értelmezik, melynek tudása a csoporttagság érzését jelenti. A saját csoport ontogenezise során a csoport létrehozza saját történelmi szelf-narratíváját (mint ahogy az egyén az egyéni életútját magában foglaló és értelmező szelf-narratívumát). Ez nemcsak tényeket tartalmaz a jelenbeli önértelmezést szolgálva, de útmutatóként is szolgál a csoporttagok irányában elvárt és elfogadott viselkedéseket tekintve. Ezen reprezentációk az események fontosságát vagy jelentésüket tekintve nem szükségszerűen egységesek a társadalom tagjai között. Moscovici (2002) egységes, versengő és illeszkedő reprezentációkat nevez meg aszerint, hogy a társadalom egésze mennyire osztozik rajtuk. Természetesen a hegemóniára inkább a régmúlt eseményei tarthatnak számot, semmint a közelmúltéi.

Történelmi tudásunk ezek szerint szintén értelmezhető a narrativitás szabályai szerint, azaz a történelem maga tekinthető szociális konstrukció eredményének. White (1997) szerint

a történész által alkotott narratívumban azon események kapnak helyet, amiket emlékezetre méltóknak tart, illetve amiket koherenssé tud tenni. White „cselekményesítésnek” nevezi azt a mozzanatot, ahogy a történészek a puszta tényeket – egyeseket elnyomva másokat kiemelve – cselekményszerkezetek részeivé teszik.

A jelen és a múlt dinamikus kölcsönhatásban van, amennyiben a múltbeli tapasztalatok befolyásolják a jelen csoportközi viszonyait, illetve a jelenkori értelmezések, újraértelmezések hatással lehetnek a múltról való gondolkodásunkra (ld.: Roccas és mtsai, 2006). Időbe telik, míg egységes reprezentáció alakul ki az érzelmileg telített élményekről. A nemzeti traumák esetében (Nadler, 2002) akár három generációnyi időt is szükséges.

Mint az előző elméletek mutatják, a történelmi szövegeket kezelhetjük olyan narratívumokként, melyek segítségével tanulmányozhatjuk a bennük rögzített és megőrzött, az általuk közvetített nemzeti identitást. A történelmi elbeszélések – mint például az iskolai tankönyvek történelmi elbeszélései – tehát nemcsak egyszerűen információkat, történelmi tényeket rögzítenek és továbbítanak, hanem a csoportidentitás jellemzőire, elfogadott viselkedésformákra, adott társadalomban megjelenő lelkiállapotokra, az eseményekhez való viszonyulásokra adnak mintát.

László és munkatársai (2002) által tanulmányozott szövegekben például azt találták, hogy amikor a magyar diákok a holokausztról, mint negatív magyar történelmi eseményről beszéltek, nemigen használtak ágenset a mondatban, illetve ha használtak, akkor is főként németeket jelöltek meg a cselekedetek alanyaként. Az ágens elhagyása e negatív események feletti felelősség elhárításaként is értelmezhető.

8.2.A vizsgálat anyaga

Jelen vizsgálatba kétféle szövegtörzset vontunk be: Egyrészt felhasználtuk a ’hivatalos történetírást’ képviselő történelemkönyveket. Ezen jelenleg is használatban lévő általános és középiskolai tankönyvek különböző kiadóktól származtak (úgy mint Apáczai Kiadó, Dinasztia Tankönyvkiadó, Konsept-H Könyvkiadó, Korona Kiadó, Mozaik Kiadó, Nemzeti Tankönyvkiadó, Pedellus Tankönyvkiadó stb.). A magyar történelem főbb eseményeit (ld.: 6. táblázat) tartalmazó szövegrészeket Ehmann Bea gyűjtötte ki, és rendezte össze a szövegelemzés számára. Az így nyert adatbázis megközelítőleg százötvenezer szót tartalmaz.

Másrészt felhasználtunk néphistóriai szövegeket, melyek egy 500 fős – életkor, iskolázottság és etnikai hovatartozás mentén – rétegzett mintával készült vizsgálatból származnak.

A résztvevőket a vizsgálatvezetők – többek között – arra kérték, hogy írásban válaszoljanak a következő kérdésekre:

- Melyik volt az a magyar történelmi esemény vagy korszak ami a legjobb volt, vagy amire a legbüszkébb a vizsgálati személy? (pozitív esemény)
- Melyik volt az a magyar történelmi esemény vagy korszak, ami a legrosszabb volt, a legrosszabbat tette az országgal, vagy egyáltalán nem kellett volna megtörténnie? (negatív esemény) (László, 2005:190)

A naiv elbeszélőktől így nyert rövid, történelmi tárgyú elbeszélések megközelítőleg hatvannégyezer szót tartalmaznak.

A néphistóriai szövegek illetve a válogatott tankönyvi részletek az alábbi témákat tartalmazták (ld. 6. táblázat).

6.táblázat: Az általunk felhasznált szövegrészletek történelmi témái

A vizsgált történelmi események		
Pozitív	Negatív	Pozitív és negatív
Honfoglalás	Tatárjárás	Török harcok
Államalapítás és Szent István	Trianoni békeszerződés	Habsburg uralom
Rendszerváltás, 1989	II. világháború	1956-os szabadságharc
	Holokauszt	

A szövegeket címkéztük aszerint, hogy a magyarság számára pozitív vagy negatív tartalmú eseményekről szólnak – illetve a korábban bemutatott vizsgálatban résztvevők pozitívnak vagy negatívnak ítélték azokat –, ügyelve arra, hogy egyes időszakoknak (mint pl. a Habsburg uralom, török hódoltság és harcok) mindkét vonatkozása megtalálható. Majd ezeket a szövegeket a NooJ integrált nyelvelemző környezetbe emeltük, és lefuttattuk az aktivitás-passzivitás gráfokat.

A korábban bemutatott, algoritmusokkal végzett munkánktól eltérően itt szükség volt kézi kódolásra is. A személyes elbeszélésekben az igék száma és személye elegendő megkötés az elbeszélőre (E/3) és más személyekre (E/3, T/3) vonatkozó szövegrészletek elkülönítésére. Viszont a történelmi eseményekről szóló elbeszéléseknél ez kevésbé alkalmazható, hiszen az elbeszélő nem használ mindig T/1 személyű kifejezéseket a magyarságra vonatkozó részekben. Sőt, a magyar nyelv sokszor ki sem fejezi nyíltan a cselekvés alanyát. Mivel a program még nem képes a mondatrészek beazonosítására, alany-állítmány egyeztetésére illetve a rejtett alanyok felismerésére – mint ahogy az elemző

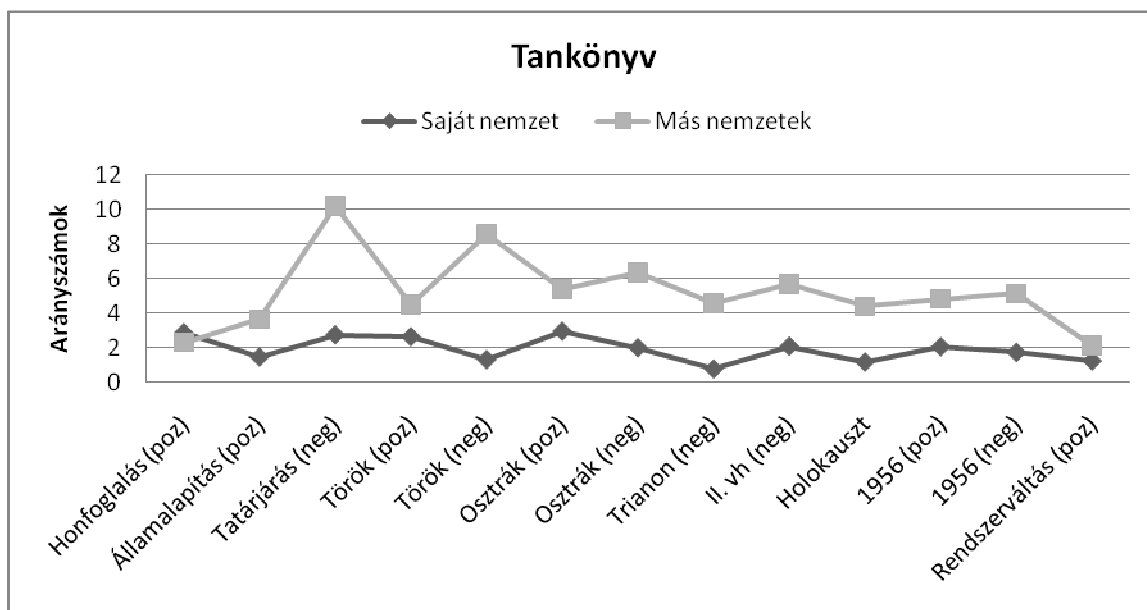
eszközzel szóló fejezetben volt róla szó –, ezért ezek elkülönítése manuális úton zajlott. Tehát kézi kódolással különítettük el, hogy az egyes aktív illetve passzív kifejezések saját nemzetéhez (in-group) illetve más nemzetekhez (out-group) tartoztak-e.

8.3.A vizsgálat kérdéskérdése

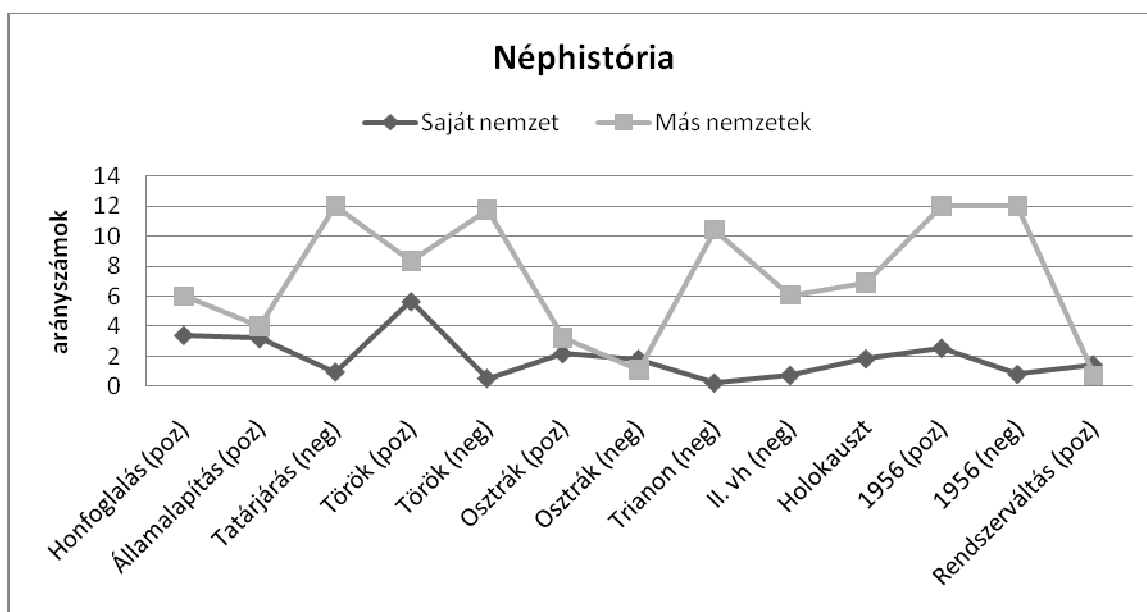
A szövegek elemzése során megfigyeltük, hogy milyen mértékben jelennek meg a magyarok (in-group) a történelmi szövegekben aktív cselekvőként illetve az események passzív elszenvőjeként? Továbbá mely eseményekben jelennek meg a magyarok aktívként, s melyekben passzívként? Mindkét kérdést feltettük más nemzetek tekintetében is: azaz milyen mértékben jelennek meg az out-group tagjai a történelmi szövegekben aktív cselekvőként illetve az események passzív elszenvőjeként a magyarokhoz viszonyítva, illetve mely eseményekben jelennek meg az out-group tagjai aktívként illetve passzívként?

8.4.Eredmények

Az adatokra az SPSS programcsomag segítségével kevert szempontú variancia-analízist végeztünk három szempontra (a csoportok, az események valenciája és a szövegek származása). A saját és külső csoport között szignifikáns különbséget kaptunk mind az aktív ($p=.000$), passzív ($p=.000$) igék esetében, mind az arányszámok ($p=.006$) tekintetében. Összességében több aktív és passzív igét használnak a szerzők és az elbeszélők a saját csoport történetének bemutatásához, mint más nemzetekről szóló szövegekhez. Ugyanakkor az aktív-passzív arányszámok összességében mind a történelemkönyvek, mind a néphistóriák pozitív és negatív eseteiben magasabbnak bizonyultak. Azaz más nemzeteket sokkal inkább aktív kifejezések segítségével jelenítik meg a történelmi szövegek, mint passzívvval.

14. ábra: A tankönyvi részletekben megjelenő aktivitásszintek a saját nemzetre és más nemzetekre vonatkoztatva

15. ábra: A néphistóriában megjelenő aktivitásszintek a saját nemzetre és más nemzetekre vonatkoztatva

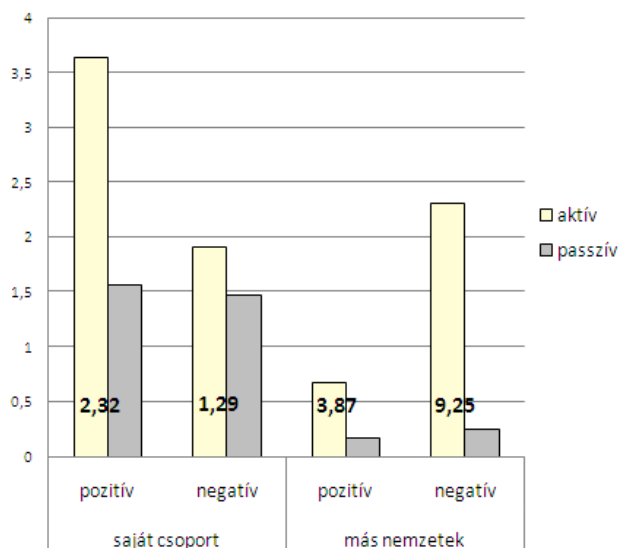
Az aktív igék tekintetében interakcióban van a saját-külső csoport és a szövegtípusok, azaz a szövegtípusok hatással vannak ($p=.010$) a saját és külső csoport szövegeinek aktív igéire. Aktív igék tekintetében az általános és a középiskolai tankönyvek között nincs szignifikáns különbség, csakúgy mint a tankönyvek és a néphistória más nemzetekről szóló szövegeiben. Viszont a néphistóriában szignifikánsan kevesebb a magyarságról szóló szövegrészeinek aktív

igeszám. Passzív igéknél, illetve az arányszámok tekintetében viszont ezt az interakciót, illetve szignifikáns különbséget nem találtuk meg.

Az aktív ($p=.000$) igék és az arányszámok ($p=.051$) tekintetében találtunk interakciót a saját-külső csoport és a pozitív-negatív események között. Az alábbi ábrán láthatók a pozitív és negatív eseményeket elbeszélő, tankönyvi és néphistóriai szövegeket is felölelő részletek aktív és passzív igei kifejezésinek száma szövegszázalékban kimutatva. Az aktív és passzív oszloppárokra szerepel a belőlük számolható arányszám is. Szignifikánsan több aktív igt használnak a magyarság megjelenítésénél a pozitív eseményekben, mint a negatív eseményekben ($p=.000$), míg más nemzetek elbeszélésében pont fordítva: szignifikánsan több aktív ige található a negatív események leírásában, mint a pozitívakéban ($p=.008$). Bár interakció a passzív igék esetében a saját-külső csoport és a pozitív negatív események tekintetében nem volt, annyi elmondható, hogy a passzív igékből szignifikánsan ($p=.000$) több található a saját, mint a külső csoport elbeszéléseiben.

Hármas interakciót (a saját-külső csoport, pozitív-negatív események és szövegtípusok tekintetében) sem az aktív sem a passzív igék tekintetében nem találtunk.

Igék használata a pozitív és negatív eseményeknél

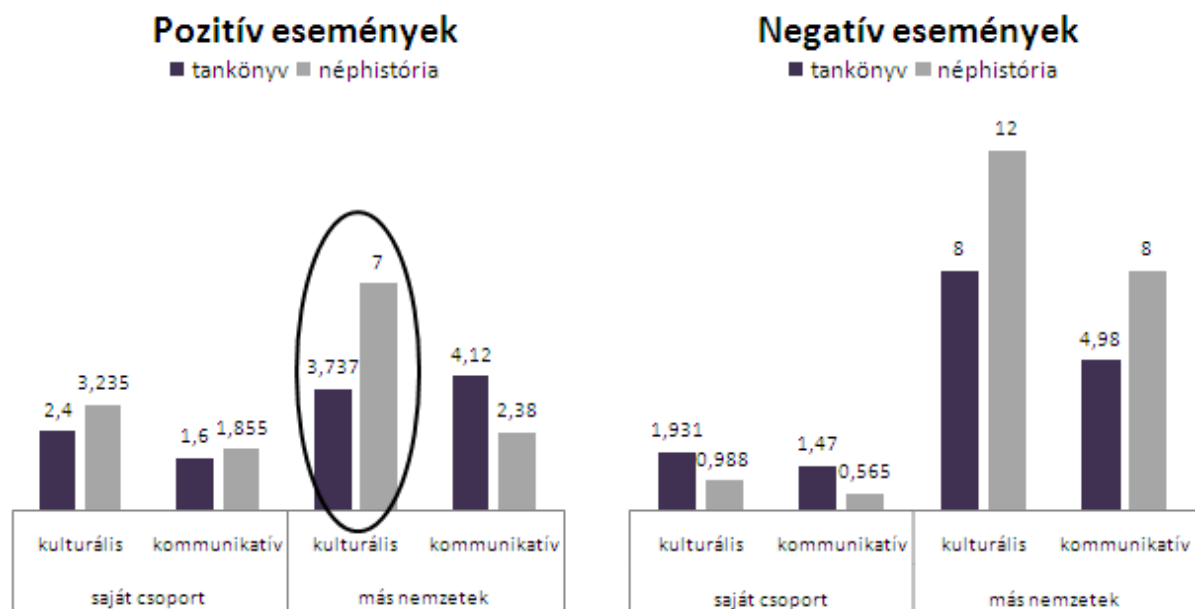
16. ábra: Az aktív és passzív igék szövegszázalékos előfordulása a pozitív és negatív eseményekben, a saját és más nemzet megkülönböztetésével, és az aktivitásszint feltüntetésével

Amennyiben megnézzük az egyes történelmi eseményeket, észrevesszük, hogy az aktív passzív arányszámok 1 alatti értéket mutatnak a Trianoni békeszerződésről szóló tankönyvi szövegrészletekben, illetve a naív elbeszélők szövegeiben, azaz a néphistóriában ezen kívül még több negatív eseménynél is: a tatárjárás, a török hódoltság, a második

világháború és az 1956-os forradalom leverésének elbeszéléseiben. Ezen negatív események leírásában tehát több passzív igei kifejezés található, mint amennyi aktív. A hétköznapi emberek történelemlről szóló reprezentáció tehát több eseményt, általában a nálunk nagyobb hatalmaknak való kiszolgáltatottságot hordozzák.

Érdeemes áttekinteni a kulturális és a kommunikatív emlékezet eseményei közti különbségeket vagy hasonlóságokat is. Az aktív-passzív arányszámokat tartalmazó alábbi ábrán észrevehető az a tendencia, hogy a néphistóriában kiéleződik a tankönyvben is meglévő ellentét, azaz a saját csoport aktivitás-szintje a pozitív eseményeknél még nagyobb, a negatívnál még kisebb mint a tankönyvben. Más nemzeteknél pedig pont fordítva, a pozitív eseményeknél még kisebb az aktivitás-szintjük, negatívnál pedig még nagyobb. E mintázat egy esetben törik meg, más nemzetek pozitív kulturális emlékezeti eseményeinél. Ott nem jelenik meg a naív történetmondók „túlzása”, azaz nem kevésbé cselekvőnek jelenítik meg más nemzeteket a pozitív eseményekben. A régmúlt eseményeiben a naív történetmondók elbeszélésében jobban hangsúlyozzák más nemzetek aktivitását, cselekvőképességét, mint a történelemlkönyvekben.

További érdekes eredmény, hogy a pozitív események közül a rendszerváltásnak a legkisebb az aktivitás-szintje a történelemlkönyvekben és a néphistóriában is, azaz majdnem annyi passzív kifejezést használnak mint amennyi aktív.

17. ábra: A saját nemzet és más nemzetek tankönyvben és a néphistóriában megjelenő aktivitásszintjei, kulturális és kommunikatív emlékezet szerint megkülönböztetve

8.5. Az eredmények megvitatása

A szociális identitásról szóló elméletek (Brewer, 1979; Tajfel és Turner 1986) kiemelik, hogy a saját csoport és a külső csoport közti különbségtétel fontos eleme a csoporthoz való tartozás érzésének, akárcsak a saját csoport előnyben részesítése, pozitívabb értékelése a külső csoporttal szemben. Továbbá a kollektív önbecsülés megőrzése érdekében hajlanak arra a nemzeti csoportok, hogy a negatív eseményeket minimalizálják, míg a pozitívumokat maximalizálják a saját történelmüket tekintve (Hilton, Erb, McDermott és Molian 1996, Liu, Wilson, McClure és Higgins, 1999). Ezzel egybehangzóak a pozitív és negatív események tekintetében kapott eredményeink, amennyiben a magyarokat a számunkra pozitív eseményekben aktívabbnak mutatja be, más nemzeteket kevésbé, míg a negatív eseményeknél pont fordítva. A magasabb aktivitás-szint, illetve az ebben megmutatkozó erőteljesebb cselekvőképesség a szereplő akarati tevékenységére is utal. Azaz a pozitív események inkább a magyarok szándéka szerint kivitelezett és megvalósított cselekedetként jelennek meg mind a történelemkönyvekben mind a néphistóriai elbeszélésekben. Míg a negatív események során inkább tűnnek fel a magyarok a körülményekkel sodródó, azt passzívan elszenvedő népnek. Ráadásul e mellett a más nemzetek magas aktivitásszintje (főként a számunkra negatív események során) a nekik való kiszolgáltatottságot mutatja.

A Trianoni békeszerződés eseményénél mindkét szövegtörzset több passzív igét tartalmaz, mint aktívát a magyarokra nézve. A néphistória továbbá igen magas aktivitásszinttel jeleníti meg a külső csoportot, így ennél az eseménynél kifejezetten a „mások ezt tették velünk” sémára következtethetünk. A hatalmas, magyarlakta területek elvesztése korábbi történelmi és pszichológiai tárgyú kutatások (Romsics, 2001; Ormos, 1983) szerint traumatikus élmény volt a magyarság számára, melyet a jelen eredmények is alátámasztanak.

A hétköznapi emberek elbeszéléseiben, azaz a néphistóriában még több esemény jelenik meg többnyire passzív kifejezésekkel bemutatva, mint a hivatásos történetírók szövegeiben. Úgy tűnik, a magyarok történelemről szóló reprezentációiban többször jelenik meg a magyarság az eseményeknek, a nálunk jóval nagyobb birodalmak támadásainak kiszolgáltatva. Bár a magyarság történetének valóban voltak szakaszai, melyben kiszolgáltatottak voltunk például a *tatóroknak, törököknek, 1944-ben a németeknek, 1945 után az oroszoknak* (Ormos, 2005), az eredményeink szerint a jelenlegi magyar nemzeti identitásnak ez egy kardinális vonása lehet.

A kiszolgáltatottság felveti a felelősség kérdését, illetve inkább a felelősség-nélküliség kérdését, hiszen az az élmény, hogy nem tudjuk befolyásolni sorsunk alakulását, könnyen

együtt járhat azzal az érzéssel, hogy nem is vagyunk a sorsunkért felelősek. Az országunk egyes, kényszerhelyzetekben felnövő nemzedékei így valóban nem szoktak hozzá az önállósághoz, a demokrácia kereteihez (Ormos, 2005). Így érdekes kérdés, hogy a nálunk 1989-ben lezajlott rendszerváltás teremtette demokratikus államformával mit is tudnak kezdeni a magyarok.

A rendszerváltás esetében magas a passzív ige-arányt találtunk. Aktivitás-szintje ugyan 1 felett van (tehát több aktív kifejezés fordul elő ezen szövegrészletekben, mint passzív), de a pozitívnak ítélt események közül itt a legkisebb az aktivitás-szint mind a néphistóriai, mind a tankönyvi szövegek tekintetében (9. ábra). Ez az eredmény azt támasztja alá, hogy ez a - nemzeti identitásunk szempontjából - fontos esemény, nem mint saját hatékonyságunkon illetve aktivitásunkon alapuló esemény reprezentálódik. Ez felveti a felelősség vállalásának, a jelenkori helyzethez való alkalmazkodás problémáit.

Ugyanakkor a hétköznapi embereknek a régmúlt pozitív eseményeiről szóló elbeszéléseiben erőteljesebb aktivitásszintű, cselekvőképességű külső csoport jelenik meg, mint a tankönyveknél (a bemutatott mintázattól eltérően). A csoport identitását erősítik a dicső múlttól szóló történetek, melyekben hatalmas ellenségeket, illetve nehézségeket legyőzve jutott el a céljához a nemzet. Mivel a kulturális emlékek eseményeinél a legmagasabb a saját csoport és a külső csoport aktivitásszintje a pozitív eseményeknél, feltehetően e célt szolgálják az itt kapott eredmények.

Összefoglalva elmondható, hogy történelemről szóló történeteink – akár a „hivatalosak”, azaz a történelemkönyvekben szereplő történetek, akár a „naiv történetmondók” szövegeiben, azaz a néphistóriában – olyan azonosulási mintákkal szolgálnak, melyekben csökkent cselekvőképességgel jelenünk meg más nemzetekhez képest, ez pedig a sorsunkért való felelősségvállalás csökkenéséhez is hozzájárulhat. Mint látható, igen nagy szerepe van a tankönyvíróknak, a nemzeti történelmünkről író művészeknek a nemzeti identitásunk alakulásában, alakításában.

9.Összefoglalás, kitekintés

Dolgozatomban amellet érvelek, hogy az ágencia narratív kategóriájának egyik nyelvi jegyeként azonosíthatók a magyar nyelvben az aktív és passzív igék, kifejezések. Ezek bizonyos arányú alkalmazásával az elbeszélő vagy ábrázolt személy észlelt ágenciája, cselekvőképessége manipulálható. Természetesen az ágencia jelenségét nem lehet leszűkíteni pusztán a modul által használt nyelvi jegyek körére, a vizsgálatok tanúsága alapján viszont kezelhető annak egyik mutatójaként. A szöveg ilyen szempontból való elemzése pedig alkalmas lehet énállapotok, identitás, személy- vagy csoportközi viszonyok megragadására, de akár patológiás csoportok vizsgálatára is.

A vizsgálatok tervezésénél abból indultunk ki, hogy a személyes életeseményekről szóló narratívumok a személyes identitás állapotára reflektálnak, rögzítik a személy saját szerepét az események menetében, a közösségi élményeket és a környezethez való viszonyát. Csakúgy, ahogy a nemzet történetéről szóló narratívumok, melyek reprezentálják a csoport életének fontos eseményeit, az arról való gondolkodásmódot, a saját csoport azokban betöltött szerepét, illetve egy másik csoporthoz vagy csoportokhoz való viszonyát.

Úgy tűnik, az aktivitás-passzivitás dimenzió a mindennapok történéseihez való cselekvéses hozzáállásra, a problémamegoldásra való törekvésre utal. Így az egyén szintjén az egészségpszichológiai modell mentén értelmezhető egészséges személyiséggel áll összefüggésben, aki a sorsáért felelősséget vállal, kontrollálja az élete eseményeit, a felmerülő problémahelyzetekben hatékonyan éli meg magát. Míg csoportszinten a stabil identitás témájára reflektál, melynek része a csoportszintű cselekvések kivitelezése, a problémahelyzetek aktív megoldása, és a múltért, aktuális cselekedetekért való felelősségvállalás.

Az általunk kidolgozott automatizált program az adatok gyors kinyerését teszi lehetővé akár nagy mennyiségű szövegből is. Jelen pillanatban is fejlesztés alatt áll a találati hatékonyságának növelése és széleskörű alkalmazhatósága érdekében. Így számos további kutatás hasznos és kényelmes módszere lehet.

Az itt bemutatott vizsgálatok a szöveg egyetlen aspektusára koncentrálnak – mivel az aktivitás-passzivitás modul kidolgozása és kísérletes alkalmazhatósága állt a dolgozat középpontjában –, ugyanakkor fontos kiemelni, hogy egy átfogó szövegelemzés során érdemes több szempontot is figyelembe venni, adott esetben több narratív kategória szövegbeli viselkedését, egymáshoz való viszonyát tanulmányozni ahhoz, hogy a szöveg komplex nyelvi mintázataiból pszichológiai következtetéseket vonhassunk le.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetet szeretnék mondani

...elsősorban a témavezetőmnek, László Jánosnak a sokéves támogatásáért, a szakmai fejlődésért.

...a Narratív Kutatócsoportnak a közös munkáért, különösen barátaimnak: Ferenczhalmy Rékának és Fülöp Évának.

...Révész Györgynek az inspiráló ötletekért és a biztatásért.

...Járai Róbertnek és Szabó Zsoltnak a statisztikai kérdésekben nyújtott segítségükért.

...a Ki-Látás Közhasznú Alapítványnak, kollégáimnak a szakmai tapasztalatokért, különösen Dányádiné Molnár Cecéliának, aki segített a vállalkozó kedvű és türelmes interjúalanyok felkutatásában.

...és a családomnak, barátaimnak mindenért. Különösen Petinek.

Felhasznált irodalmak:

- Abele, A. E., Rupperecht, T., Wojciszke, B. (2008): The influence of success and failure experiences on agency. *European Journal of Social Psychology* 38: 436-448.
- Abele, A. E., Uchronski, M., Suitner, C., Wojciszke, B. (2008): Towards an operationalization of the fundamental dimensions of agency and communion: Trait content ratings in five countries considering valence and frequency of word occurrence. *European Journal of Social Psychology*, 38, 1202-1217.
- Abele, A. E., Wojciszke, B. (2007). Agency and communion from the perspective of self versus others, *Journal of Personality and Social Psychology*, 93, 751-763.
- Abelson, R. P., Dasgupta, N., Park, J. & Banaji, M. R. (1998): Perception of the collective other. *Personality and Social Psychology Review*; 2, 243-250.
- Adamikné Jászó A. (1991): *A magyar nyelv könyve*. Budapest: Trezor Kiadó
- Allan, S. (2009): *Passive be damned: The construction that wouldn't be beaten*. MA Thesis, University of Canterbury
- Alloy, L.B., Abramson, L.Y. (1979): Judgment of contingency in depressed and nondepressed students: Sadder but wiser? *Journal of Experimental Psychology: General* 108: 441–485.
- Alloy, L.B. Abramson, L.Y. (1982). Learned helplessness, depression, and the illusion of control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, 1114-1126.
- Alloy, L. B., Abramson, L.Y., Viscusi.D. (1981). Induced mood and the illusion of control. *Journal of Personality and Social Psychology* 36, 89- 117.
- Antonovsky, A. (1993). The structure and properties of the Sense of Coherence Scale. *Social Science and Medicine*, 36, 725-733.
- Antonovsky, A. (1987). *Unraveling the mystery of health. How people manage stress and stay well*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers
- Assmann, J. (1999): *A kulturális emlékezet*. Budapest: Atlantisz Kiadó
- Austin J.L. (1990): *Tetten ért szavak*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Bakan, D. (1966). *The duality of human existence: Isolation and communion in Western man*. Boston: Beacon Press.
- Balajti I., Vokó Z., Ádány R., Kósa K. (2007): A koherencia-érzés mérésére szolgáló rövidített kérdőív és a lelki egészség (GHQ-12) kérdőív magyar nyelvű változatának validálása. *Mentálhigiéne és Pszichoszomatika* 2007; 2: 146-161.
- Bandura, A. (1977): Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84, 191-215.

- Bandura, A. (1994): Self-efficacy. In V. S. Ramachaudran (Ed.), *Encyclopedia of human behavior* (Vol. 4, pp. 71-81). New York: Academic Press. (Reprinted in H. Friedman [Ed.], *Encyclopedia of mental health*. San Diego: Academic Press, 1998)
- Bandura, A. (2001): Social cognitive theory: An agentic perspective. *Annual Review Psychology*, 52: 1-26.
- Bandura, A., Schunk, D. H. (1981): Cultivating competence, self-efficacy, and intrinsic interest through proximal self-motivation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41, 586-598.
- Barley, P.C. (194): Self or group? Cultural effect of training on self efficacy and performance. *Administrative Science Quarterly*, 39(1), 89-117
- Barron, F (1953): An Ego-strength scale with predicts response to psychoterapy. *Journal of Consulting Psychology*, 5, 327-333.
- Békés V. (2008): *A trauma reprezentációjának változásai Holokauszt-narratívákban*. PhD disszertáció. Kézirat.
- Bencze I. (2006): A passzívum kínzó (?) hiánya. URL: (Digitális módszertani könyvtár) <http://www.bbi.hu/index.php?cid=240&id=79> 2010.09.
- Berman, R.A., Slobin, D.I. (1994): *Relating events in narrative: crosslinguistic developmental study*. Hillsdale, NJ: Erlbaum
- Bigazzi S., Csertő I., Nencini A. (2006): *A személy- és csoportközi értékelés pszicholingvisztikája*. In: Alexin Z., Csendes D.(szerk.) IV. *Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szeged: SZTE, 267-277.
- Bohart, A. C., Tallman, K. (1999): *How Clients Make Therapy Work: The Process of Active Self-healing*. Washington DC: American Psychological Association
- Bohner, G. (2001): Writing about rape: Use of the passive voice and other distancing text features as an expression of perceived responsibility of the victim. *British Journal of Social Psychology*, 40, 515-529.
- Breakwell, G. M., (1993): Social Representation and Social Identity. *Papers on Social Representations*. 2, 3, 198-217.
- Brewer, M. B. (1979): Ingroup bias in the minimal intergroup situation: A cognitive-motivational analysis. *Psychological Bulletin*, 86, 307-324.
- Brown, P., Levinson, S.C. (1987): *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Brown, P., Levinson, S.C. (1999): *Politeness. Some universals in language usage*. Cambridge University Press.
- Brown, R. (1965): *Social psychology*. New York: Free Press.

Brown, R., Gilman, A. (1960): "The pronouns of power and solidarity." In: Sebeok, T.A. (ed.) *Style in language*. Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology. 253–276.

Budwig N. (2001): An Exploration Into Children's Use of Passives from Linguistics. In.: Tomasello, M., Bates E. (Eds.) *Language development: The essential readings*. Oxford: Basil Blackwell, 227-248.

Buijk, C. A. (1986): The Development of a General Handicapped Attitude Scale (GHAS). *International Journal of Rehabilitation Research*, 9, 1, 53–56.

Cislak, A., & Wojciszke, B. (2008). Agency and communion are inferred from actions serving interests of self or others. *European Journal of Social Psychology*, 38, 1-8.

Costa, P. T., Jr., & McCrae, R. R. (1992): *NEO PI-R professional manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, Inc.

Costa, P.T., & McCrae, R.R. (1992). *NEO PI-R. Professional manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, Inc.

Czenéné M. J. (1999): *Rehabilitációs foglalkoztató terápia*. Budapest: BGGYTF

Dávid A., Dr. Gadó M., Csákvári J. (2008): *Látássérült emberek elemi és foglalkozási rehabilitációja. Útmutató látássérült emberek rehabilitációjával foglalkozó szakemberek számára*. Budapest: FSZK ONkorPReSS Kiadói Kft.

deCharms, R. (1987): Personal causation, agency, and the self. In.: Young-Eisendrath P. and Hall, J. A. E. (eds.) *The Book of the Self*. NY, New York University Press: 77-41.

Dr Diamond, M. (1988): *Enriching Heredity (Impact of the Environment on Brain Development)*. New York: Free Press

Duranti, A. (2004): Agency in Language. In: Duranti, A. (ed.) *A Companion to Linguistic Anthropology*. Malden, MA: Blackwell, 451-73.

Dykema, J., Bergbower, K., Doctora, J.D. (1996): An attributional style questionnaire for general use. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 14, 100-108

Eaton, W. O (1994): Temperament, development and the five-factor model: Lessons from activity level. In.: Halverson Jr., C. F., Kohnstamm, G. A., Martin, R. P. (eds) *The developing structure of temperament and personality from infancy to adulthood*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers, Hillsdale, New Jersey Hove, UK

Ehmann B. (2002): *A szöveg mélyén*. Pszichológiai tartalomelemzés. Budapest: Új Mandátum

Ehmann B., Garami V., Szabó J. (2006): NooJ fejlesztések a szubjektív időélmény tartalomelemzéses vizsgálatára. In: Alexin Z., Csendes D. (szerk.) IV. *Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szeged: SZTE. 277-284.

Erikson, E. H. (1968): *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton.

Fast, N. J., Gruenfeld, D. H, Sivanathan, N., & Galinsky, A. D. (2009). Illusory control: A generative force behind power's far-reaching effects. *Psychological Science*, 20, 502-508.

Feichtinger, J. (2002): *Aspects on Collective Memory: Maurice Halbwachs*. Lecture, Inter-University Centre, Dubrovnik, <http://gewi.kfunigraz.ac.at/~johannes/Halbwachs.pdf>, 2010.06.

Ferenczhalmy, R., László J. (2006): Az intencionalitás modul kidolgozása Nooj tartalomelemző programmal. In: Alexin Z., Csendes D.(szerk.) IV. *Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szeged: SZTE. 285-296.

Fournier, M. A. (2002): Agency and communion as fundamental dimensions of social adaptation and emotional adjustment. Department of Psychology.

Fülöp É. (2010): A történelmi pálya és a nemzeti identitás érzelmi szerveződése. PhD disszertáció. Kézirat.

Gallagher, S. (2000): Philosophical conceptions of the self: implications for cognitive science. *Trends in Cognitive Science* 4, No. 1: 14-21.

Gallagher, S.-Zahavi, D. (2009): *A fenomenológiai elme - Bevezetés az elmefilozófia és kognitív tudományba*. Oriold és Társai Kft.

Garai Dóra (2004): A test és az identitásalakulás kérdései a fogatékossággal élők személyiségének megismerésében. *Magyar Pszichológiai szemle*, LIX. 1. 5-18

Gergen, K. J. – Gergen, M. M. (1984): A narratívumok és az én mint viszonyrendszer. In László János – Thomka Beáta (szerk.) (2001): *Narratív pszichológia*. 5. Kijárat Kiadó, 77–121.

Gilligan, C. (1993): *In A Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge, MA: Harvard University.

Givón, T., Yang, L. (1994): The rise of the English GET-passive. In: Fox, B., Hopper, P. (Eds.), *Voice: Form and function*. Amsterdam, Netherlands: John Benjamins. 119-149.

Goldberg, L. R. (1981): Language and individual differences: the search for universals in personality lexicons. In: Wheeler, L. (ed.) *Review of personality and social psychology*, Vol. 2. Sage, Beverly Hills, 141-165.

Grice, H. P. (1957) Meaning. *Philosophical Review*, 66: 377-388.

Hamilton, D.L. (2007): Understanding the complexities of group perception: Broadening the domain. *European Journal of Social Psychology*, 37, 1077-1101.

Hargitai R., Naszódi M., Kis B., Nagy L., Bóna A., László J. (2005): A depresszív dinamika nyelvi markerei az én-elbeszélésekben. A LAS VERTIKUM tagadás és szelfreferencia modulja. *Pszichológia*, 2, 181-199.

Harter, S. (1978): Effectance motivation reconsidered: Toward a developmental model. *Human Development*, 21, 34-64.

Hathaway, S.R., McKinley, J.C. (1943): *The Minnesota Multiphasic Personality Inventory*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Heider, F. (1958): *The Psychology of Interpersonal Relations*. New York: Wiley.

Henley, N. M., Miller, M., Beazley, J. A. (1995): Syntax, semantics, and sexual violence: Agency and the passive voice. *Journal of Language and Social Psychology*, 14. 1-2 60-84.

Hilton, D. J., Erb, H. P., McDermott M. & Molian, D. J. (1996): Social representations of history and attitudes to European unification in Britain, France and Germany, In: Breakwell G. & Lyons E. (eds.) *Changing European Identities: Social psychological analyses of social change*. Oxford: Butterworth-Heinemann, 275-295.

Illyés Gyuláné, Illyés Sándor, Jankovich Lajosné, Lányi Miklósne (1978): *Gyógypedagógiai pszichológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó

Jenkins, A. H. (2008): Psychological Agency: A Necessarily Human Concept. In: Frie, R. (ed.) *Psychological Agency*. A Bradford Book The MIT Press Cambridge, Massachusetts London, England, 177-200.

Jespersen, O. (1924). *The philosophy of grammar*. London: Allen & Unwin.

Johnson-Laird, P. (1968): The choice of the passive voice in a communicative task. *The British Journal of Psychology*, 59, 7–15.

Jones, E. E., Davis, K. E. (1965): From acts to dispositions: the attribution process in social psychology. In: Berkowitz, L. (ed.): *Advances in experimental social psychology* (2). New York: Academic Press. 219-266.

Juhász M. (2002): *A személyiség és a képesség szerepe a teljesítmény előrejelzésében*. Oktatási segédlet. Budapest: Budapesti Műszaki és gazdaságtudományi Egyetem gazdaság és Társadalomtudományi Kar Ergonómia és Pszichológia tanszék

Kashima, Y., Kashima, E., Chiu, C., Farsides, T., Gelfand, M., Hong, Y., Kim, U., Strack, F., Wert, L., Yuki, M., Yzerbyt, V. (2005): Culture, essentialism, and agency: Are individuals universally believed to be more real entities than groups? *European Journal of Social Psychology*, 35, 147-169.

Kelley, H. H. (1967): Attribution Theory in Social Psychology. In: Levine, D. (szerk.): *Nebraska Symposium on Motivation*, 15. Lincoln: University of Nebraska Press. 192-241.

Keszler B. (2000) *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó

Kobasa, S C. (1982): The Hardy Personality: Toward a social psychology of stress and health. In: Sanders, G. S., Suls, J. M. (Eds.) *Social psychology of health and illness*. London: Erlbaum. 3-32.

- Kolb B., Whishaw I. Q. (1998): Brain plasticity and behavior. *Annual Review of Psychology* 49: 43-64.
- Komlósi A., Kovács Á. (1981): *A TAT teszt értelmezése, felhasználási lehetőségei a pályaválasztási pszichológiai szaktanacsadás során.* Budapest: Országos Pedagógiai Intézet
- Kopp M., Skrabski Á. (1990): *Összehasonlító mentálhigiénés vizsgálatokhoz ajánlott módszertan.* Budapest: Végeken Kiadó
- Kopp M., Skrabski Á. (1992): *Magyar lelkiállapot.* Budapest: Végeken Kiadó
- Kopp, M., Schwarzer, R., Jerusalem, M. (1993) Hungarian Questionnaire in *Psychometric Scales for Cross-Cultural Self-Efficacy Research*, Zentrale Universitäts Druckerei der FU Berlin
- Korsgaard, C. (2009): *Self-Constitution: Agency, Identity, and Integrity*, Oxford University Press.
- Kulcsár Zs. (2006): *Korai személyiségfejlődés és énfunkciók.* Budapest: Argumentum Tudományos Kiadó
- Lamb, S. (1991): Acts without agents: An analysis of linguistic avoidance in journal articles on men who batter women. *American Journal of Orthopsychiatry*, 61, 250–257.
- Lambert, M.J., Anderson, E.M. (1996): Assessment for the Time-Limited Psychotherapies. In: Dickstein, L.J., Oldham, J.M. (eds.) *American Psychiatric Press Review of Psychiatry*. 15. American Psychiatric Publisher. 23-43.
- Lányiné Engelmayer Á., Takács K. (2004): *A fogyatékoság jelensége a pszichológiában.* Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar és Kölcsey Ferenc protestáns Szakkollégium
- László J. (2005): *A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába.* Budapest: Új Mandátum Kiadó
- László J., Ehmann B., Hargitai R., Péley B., Pohárnok M., Pólya T., Túri Z., Kis B., Naszódi M., Prószycki G. (2004): *Morphológiai – lexikai szint feletti pszichológiai tartalomelemző programok fejlesztése.* Kutatási beszámoló. Kézirat.
- László, J., Ehmann B., Imre O. (2002): Történelem történetek: a történelem szociális reprezentációja és a nemzeti identitás. *Pszichológia*. 22. 147-162.
- Lazarus, R., Folkman, S. (1984): *Stress, appraisal, and coping.* New York: Springer Publishing Company
- Liu, J. H., Wilson, M.W., McClure, J., Higgins, T.R. (1999): Social identity and the perception of history: Cultural representation of Aotearoa/New Zealand. *European Journal of Social Psychology*, 29, 1021-1047.

- Liu, J. H., Wilson M. S., McClure, J., Higgins T. R. (1999): Social identity and the perception of history: cultural representations of Aotearoa/New Zealand. *European Journal of Social Psychology* 29, 1021-1047
- Maass, A., Salvi, D., Arcuri, L., Semin, G.R. (1989): Language use in intergroup contexts: The linguistic intergroup bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 981—993.
- Mackenzie, C. (2008): Introduction: Practical Identity and Narrative Agency. In.: Mackenzie, C. & Atkins, K. (eds.) *Practical Identity and Narrative Agency*. Routledge.
- Malle, B. F. (1999): How people explain behavior: A new theoretical framework. *Personality and Social Psychology Review*, 3, 23–48.
- Marton L. Magda (1970) Tanulás, vizuális-poszturális testmodell és a tudat kialakulása. *Magyar Pszichológiai Szemle* 27: 182-199.
- Maslow, A. (1954): *Motivation and personality*. New York: Harper and Row.
- McAdams, D. P. (1985): *Power, intimacy, and the life story: Personological inquiries into identity*. New York: Guilford Press.
- McAdams, D. P. (2001): Coding Autobiographical Episodes for Themes of Agency and Communion. URL: http://www.sesp.northwestern.edu/docs/Agency_Communion01.pdf 2010.02
- McAdams, D. P. (2001b): The Psychology of Life Stories. *Review of General Psychology. Special. Issue: Autobiographical memory*, Vol. 5. No. 2, 100-122.
- McAdams, D. P. (2006): The role of narrative in personality psychology today. *Narrative Inquiry*: 11-18.
- McAdams, D. P., Bauer, J. J., Sakaeda, A. R., Anyidoho, N. A., Machado, M. A., Magrino-Failla, K., White, K. W., Pals, J. L. (2006): "Continuity and change in the life story: A longitudinal study of autobiographical memories in emerging adulthood." *Journal of Personality*, 74, 1371-1400.
- McAdams, D. P., Josselson, R., Lieblich, A. (2006): *Identity and Story. Creating Self in Narrative*. American Psychological Association, Washington, DC
- McAdams, D. P., Anyidoho, N., Brown, C., Huang, Y., Kaplan, B., & Machado, M. (2004): Traits and stories: Links between dispositional and narrative features of personality. *Journal of Personality*, 72, 761-784.
- McAdams, D.P. (1980): A thematic coding system for the intimacy motive. *Journal of Research in Personality*, 14, 413-432.
- McClelland, D.C. (1961): *The Achieving Society*. Princeton, NJ: Van Nostrand.
- McCrae, R.R., Costa, P.T. (1989): The structure of interpersonal traits: Wiggins's circumplex and the Five-Factor-Model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56. 4. 589-595.

- Méhes J. (1990): *Tiflopedagógia*. Budapest: Tankönyvkiadó
- Morris M. W., Menon, T. A. & Ames D. R. (2001) Culturally conferred conception of agency: A key to social perception of persons, groups, and other actors. *Personality and Social Psychology Review*, 5, 169-182.
- Moscovici, S. (1984): The phenomenon of social representations. In: Farr R. M., Moscovici, S. (szerk.): *Social Representations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Moscovici, S. (2002): Társadalom-lélektan. Budapest: Osiris Kiadó
- Moscovici, S.-Hewstone, M. (1983): Special Representations and Social Explanations: From the „Naive” to the „Amateur” Scientist. In: Hewstone, M. (ed.): *Attribution Theory: Special and Functional Extensions*. Oxford: Blackwell. 98-125.
- Murray, H.A. (1943): *Thematic Apperception Test Manual*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Nadler, A. (2002): Inter-group helping relations as power relations: Helping relations as affirming or challenging inter-group hierarchy. *Journal of Social Issues*, 58, 487-503.
- Oláh A. (2006): *Érzelmek, megküzdés és optimális élmény. Belső világunk megismerésének módszere*. Budapest: Trefort Kiadó
- Ormos, M. (1983): *Padovától Trianonig, 1918–1920*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Ormos, M. (2005): *A történelem vonatán. Európa és Magyarország a 20. században*. Budapest: Múlt és Jövő Kiadó.
- Pajares, F. (2002): *Overview of social cognitive theory and of self-efficacy*. URL: <http://www.emory.edu/EDUCATION/mfp/eff.html> 2010.07.
- Pálhegyi F. (1996): *A gyógypedagógiai pszichológia elméleti problémái*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- Péley B., Kis B., Naszódi M., László J. (2005): A self-állapotok kifejeződése az élettörténeti elbeszélésekben A LAS-Vertikum szereplő-funkció modulja. *Pszichológia* 25: (2) pp. 171-180.
- Penelope, J. (1990): *Speaking freely*. New York: Pergamon Press.
- Peterson C (1991) Meaning and measurement of explanatory style. *Psychology Inquiry* 2:1-10
- Peterson, C., Schulman, P., Castellon, C., Seligman, M.E.P. (1992): CAVE: Content analysis of verbatim explanations. In: Smith, C.P. (Ed) *Motivation and personality: Handbook of thematic content analysis*. New York: Cambridge University Press. 383-392.
- Peterson, C., Seligman, M.E.P. (1981). Helplessness and attributional style in depression: Parts I and II. *Tidsskrift for Norsk Psykoillogforening*, 18, 3-18, and 53-59.

Peterson, C., Semmel, A., Baeyer, C., Abramson, L.Y., Metalsky, G.I., Seligman, M.E.P. (1982) The Attributional Style Questionnaire. *Cognitive Therapy and Research*, Vol. 6, No. 3, 287-300.

Pohárnok M. (2006): *A személyközi közelítés-távolítás azonosítása lokális nyelvtanok segítségével.* In: Alexin Z., Csendes D.(szerk.) IV. *Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia.* Szeged: SZTE, 313-323.

Pólya T., Vincze O., Fülöp É., Ferenczhalmy R. (2007): *A pszichológiai perspektíva előfordulása történelem tankönyvi szövegekben.* In.: Tanács A., Csendes D. (szerk.) V. *Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia.* Szeged: SZTE, 235-241.

Prónay B. (1990): Az AGAS (Általános Fogyatékos Attitűd Skála) a látássérültek rehabilitációjában Magyarországon. Budapest, ELTE BTK. Diplomamunka. Kézirat.

Ricoeur, P. (2001): A narratív azonosság. In: László J. és Thomka B. (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia.* Budapest: Kijárat. 15-27.

Roccas, S., Klar, Y., & Liviatan, I. (2006): The paradox of group-based guilt: Modes of national identification, conflict vehemence, and reactions to the ingroup's moral violations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 698-711.

Rogers, C. R. (1957) The necessary and sufficient conditions of the therapeutic personality change. *Journal of Consulting Psychology*, 21, 95-103.

Romsics, I. (2001). *A trianoni békeszerződés.* Budapest: Osiris Kiadó.

Rosenbaum, M., Ben-Ari, K. (1985): Learned helplessness and learned resourcefulness: Effects of noncontingent success and failure on individuals differing in self-control skills. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, 198-215.

Rothbaum, F., Weisz, J.R., Snyder, S.S. (1982) Changing the world and changing the self: a two-process model of perceived control. *Journal of Personality and Psychology* 42: 5-37.

Rotter, J.B. (1954). *Social learning and clinical psychology.* NY: Prentice-Hall.

Rotter, J.B. (1966). "Generalized expectancies of internal versus external control of reinforcements". *Psychological Monographs* 80. 609.

Rotter, J.B. (1975). "Some problems and misconceptions related to the construct of internal versus external control of reinforcement". *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 43: 56-67.

Rózsa S., Nagy J., Kő N. (1997): Rekonstruálható-e a Big Five a hazai mintán? A Caprara-féle „Big Five Kérdőív” (BFQ) felnőtt változatának hazai adaptációja és nemzetközi összehasonlító elemzése. ELTE, Pszichológiai Intézet, Kézirat.

Sarbin, T. (1986) The narrative as root metaphor for psychology. In: Sarbin, T. (ed.), *Narrative psychology: The storied nature of human conduct.* New York: Praeger. 3-21.

Saucier, G. – Goldberg, L. R. (1996): The language of personality: lexical perspectives on the Five-Factor Model. in: Wiggins, J. S. (ed.) *The five factor model of personality: Theoretical perspectives*, New York: Guilford Press.

Scheier, M., Carver, C. (1985): Optimism, Coping, and Health: Assessment and Implications of Generalized Outcome Expectancies. *Health Psychology*, 4: 219-247.

Schwarzer, R., Jerusalem, M. (1995): Generalized Self-Efficacy scale. In J. Weinman, S. Wright, & M. Johnston (eds.) *Measures in health psychology: A user's portfolio. Causal and control beliefs* (pp. 35-37). Windsor, UK: NFER-NELSON.

Seligman, M.E.P. (1972). Learned helplessness. *Annual Review of Medicine*, 23, 407-412.

Semin, G. R., Fiedler, K. (1991): The Linguistic Category Model, Its Bases, Applications and Range. *European Review of Social Psychology*, 2, 1-30.

Silberstein, M. (2003) *NooJ Manual*. URL: <http://www.nooj4nlp.net/NooJManual.pdf>

Snyder C.R., Rand, K.I., Sigmon D.R. (2002): Hope Theory: A Member of the Positive Psychology Family. In: Snyder C.R., López S.J. (Eds.) *Handbook of positive psychology*. Oxford University Press. 257-276.

Spencer-Rogers, J., Hamilton, D. L., & Sherman, S. J. (2007): The central role of entitativity in stereotypes of social categories and task groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92, 369-388.

Stern, Daniel N. (2002): *A csecsemő személyközi világa*. Animula Kiadó, Budapest

Szalai K., László J. (2006): Aktivitás–passzivitás modul kidolgozása NooJ tartalomelemző programmal. In: Alexin Z., Csenedes D.(szerk.) IV. *Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia* (MSZNY 2006). Szeged: SZTE, 330-339.

Szalai K., László J. (2007): Az aktív és passzív igék gyakorisága a csoportjelenségek tükrében. In: Tanács A., Csenedes D. (szerk.) V. *Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia* (MSZNY 2007). Szeged: SZTE, 242-249.

Szalai K., Ferenczhalmy R., Fülöp É., Vincze O., László J. (2009): Történelmi szövegek narratív pszichológiai vizsgálata a nemzeti identitás tükrében. In: Tanács A (szerk.) VI. *Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szeged: SZTE, 259-271.

Szalai K., Ferenczhalmy R., Hargitai R., Révész Gy., László J. (2010): Látássérültek élettörténeti szövegeinek elemzése az ágencia tükrében. In: Gy. Kiss E., Polyák L. (szerk.) *A krónikus betegséggel élők orvosi, pszichológiai és társadalmi rehabilitációja I*. Kaposvár: Magyar ILCO Szövetség, 87-97.

Szalai K., László J. (2010): Activity as a linguistic marker of agency: Measuring in-group versus out-group activity in Hungarian historical narratives. *Empirical Text and Cultural Research 4. Dedicated to quantitative empirical studies of cultural*. RAM-Verlag. 50-58.

- Szalai K., Ferenczhalmy R., Hargitai R., Révész Gy., László J. (2011): A személyes ágens nyelvi jegyei látássérültek élettörténeti szövegeiben. In: Deák A., Nagy L., Péley B. (szerk.) *Lélek-képek. Pszichológiai tanulmányok*. Pécs: Pro Pannonia Kiadói Alapítvány
- Tajfel, H. (1981): *Human groups and social categories: Studies in social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tajfel, H. and Turner, J. C. (1986): The social identity theory of inter-group behavior. In S. Worchel and L. W. Austin (eds.), *Psychology of Intergroup Relations*. Chicago: Nelson-Hall.
- Turnbull, W. (1994) Thematic Structure of Descriptions of Violent Events Influences Perceptions of Responsibility: A Thematic Structure Effect. *Journal of Language and Social Psychology*. 13. 2, 132-157.
- Turner, E. A., Rommetveit, R. (1967). The acquisition of sentence voice and reversibility. *Child Development*, 38(3), 649-660.
- Van Oosten, J. (1985): *The nature of subjects, topics and agents: a cognitive explanation*. Bloomington: Indiana University Linguistics Club
- Vincze O. (2009): Mentális állapotok jelentősége csoporttörténetekben a saját és a külső csoport vonatkozásában. PhD disszertáció. Kézirat.
- Watson, D., Clark, L. A. (1997): Extraverzion and its positive emotional core. In: Wiggins, J. S. (ed.) *The Five-Factor Model of personality*. The Guilford Press
- Weiner, B., Frieze, I., Kukla, L. R., Rest, S., Rosenbaum, R. M. (1971): Perceiving the causes of success and failure. In: Jones E. E. (eds.) *Attribution: Perceiving the causes of behavior*. Morristown, N.J.: General Learning Press.
- White, H. (1997): *A történelem terhe*. Budapest: Osiris Kiadó
- White, R. W. (1988) A motiváció fogalmának kritikai áttekintése: a kompetencia fogalma. In Barkóczi I., Séra L. (szerk.): *Az emberi motiváció II. Humánspecifikus motiváció. Szöveggyűjtemény*. Budapest: Tankönyvkiadó. 51–103.
- Wiggins, J. S. (1991). Agency and communion as conceptual coordinates for the understanding and measurement of interpersonal behavior. In: Grove, W.M., Cicchetti, D. (Eds.) *Thinking clearly about psychology: Vol. 2. Personality and psychopathology*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press. 89-113.
- Winter, D. G. (1973). *The power motive*. Free Press.
- Wojciszke, B. (1994): Multiple meanings of behavior: Construing actions in terms of competence and morality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 222-232.
- Wojciszke, B. (2005): Affective concomitants of information on morality and competence. *European Psychologist*, 10, 60-71.

Wood, W., Eagly, A. H. (2002): A cross-cultural analysis of the behavior of women and men: Implications for the origins of sex differences. *Psychological Bulletin*, 128, 699–727.

Yamaguchi, S (2003): A kultúra és a kontrollal kapcsolatos orientációk. In.: Nguyen Luu Lan Anh – Fülöp M. (szerk.) *Kultúra és pszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest

Zimmerman, B.J., Cleary, T.J. (2006). Adolescents' development of personal agency: The role of self-efficacy beliefs and self-regulatory skill. In: Pajares F., Urdan, T. (Eds.), *Self-efficacy beliefs of adolescents*. Greenwich, CT: Information Age Publishing.

Zimmerman, B. J., Bandura, A., & Martinez-Pons, M. (1992). Self-motivation for academic attainment: The role of self-efficacy beliefs and personal goal-setting. *American Educational Research Journal*, 29, 663-676

Zuckerman, M. (2005): *Psychobiology of personality*. New York (NY): Cambridge University Press

Zuckerman, M., Kuhlman, D. M. (2000) Personality and Risk-Taking: Common Biosocial Factors. *Journal of Personality* Volume 68, Issue 6, 999-1029.

Zuckerman, M., Kuhlman, D. M., Camac, C (1988): What lies beyond E and N? Factor analyses of scales believed to measure basic dimensions of personality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 96-107.

Melléklet: Az ágensia nyelvi jegyeinek személypercepció vizsgálatá során alkalmazott kérdőív és a manipulált szövegek három témában

A vizsgálat során rövid élettörténeti beszámolókat fog olvasni. Arra kérjük, válaszoljon az elbeszélőkre vonatkozó kérdésekre.

1/A BESZÁMOLÓ

„Akkoriban nagyon sok gondom volt, ki akartam kapcsolni, ezért az alkoholhoz nyúltam. Nem akartam gondolkodni, állandóan részegre ittam magam. Szándékosan kerültem a családomat és a barátaimat, mert már állandóan veszekedtünk. Igyekeztem csak a kocsmái cimborákkal lenni. Egy alkalommal delíriumig ittam magam, aztán jöttem be ide. Beszéltem az orvossal és elhatároztam, hogy elkezdem a kezeléseket.”

Milyen esélyt lát arra, hogy az elbeszélő abbahagyja az ivást?

10 %; 20%; 30%; 40%; 50%; 60%; 70%; 80%; 90%; 100%

Becsülje meg az elbeszélő nemét és életkorát!

Neme: Férfi Nő

Kora: 15-25 év 25-35 év 35-45 év 45-55 év 55-65 év 65 év fölött

Jelölje egy 7 fokú skálán,

- hogy Ön szerint mennyire jelentett problémát az elbeszélő számára az alkohol?

Egyáltalán nem Nagyon
1 2 3 4 5 6 7

- mennyire tartja valószínűnek, hogy más jövőbeni problémáját jól oldja meg az elbeszélő?

Egyáltalán nem Nagyon
1 2 3 4 5 6 7

- mennyire tartja valószínűnek, hogy a történet elbeszélője felelősnek érzi magát a saját sorsáért?

Egyáltalán nem Nagyon
1 2 3 4 5 6 7

- mennyire tartja Ön felelősnek az elbeszélőt a saját sorsáért?

Egyáltalán nem Nagyon
1 2 3 4 5 6 7

Jelölje egy 7 fokú skálán, mennyire gondolja úgy, hogy az elbeszélő:

	Egyáltalán nem valószínű valószínű						Nagyon
	1	2	3	4	5	6	7
Kreatív	1	2	3	4	5	6	7
Önálló	1	2	3	4	5	6	7
Energikus	1	2	3	4	5	6	7
Kiegyensúlyozott	1	2	3	4	5	6	7
Célratóró	1	2	3	4	5	6	7
Érett	1	2	3	4	5	6	7
Nagylelkű	1	2	3	4	5	6	7
Kitartó	1	2	3	4	5	6	7
Tudatos	1	2	3	4	5	6	7
Értékes	1	2	3	4	5	6	7
Rugalmas	1	2	3	4	5	6	7
Megbízható	1	2	3	4	5	6	7
Intelligens	1	2	3	4	5	6	7
Szeretetre méltó	1	2	3	4	5	6	7
Becsületos	1	2	3	4	5	6	7
Sikeros	1	2	3	4	5	6	7

Kérjük, hogy az alábbi kijelentéseket mérlegelje az elbeszélőre vonatkozóan!

	egyáltalán nem jellemző	alig jellemző	teljesen jellemző	teljesen jellemző
Mindig sikerül megoldania a problémákat, ha nagyon akarja.	1	2	3	4
Ha valaki szembeszegül vele, megtalálja a módját, hogy elérje, amit szeretne.	1	2	3	4
Nem esik nehezére, hogy kitartson szándékai mellett és elérje céljait.	1	2	3	4
Ötletességének köszönhetően tudja, miként kezeljen váratlan helyzeteket.	1	2	3	4
Biztos benne, hogy jól tud boldogulni a váratlan helyzetekben.	1	2	3	4
Megfelelő erőfeszítéssel majdnem minden problémára talál megoldást.	1	2	3	4

	egyáltalán nem jellemző	alig jellemző	teljesen jellemző	teljesen jellemző
Meg tudja őrizni a nyugalma a nehézségekkel szemben, mert támaszkodni tud a megoldóképességére.	1	2	3	4
Ha szembesül egy problémával, általában több ötlete támad a megoldásra.	1	2	3	4
Ha sarokba szorítják, rendszerint kitalálja, hogy mitévő legyen.	1	2	3	4
Bármilyen történik, általában kezelni tudja a helyzetet.	1	2	3	4

1/B BESZÁMOLÓ

„Abban az időben nagyon sok gondom volt és akkor jött az alkohol. Az ivás mindig a részegségig tartott, nem gondolkodtam, és egyre több fogyott. Egyre kevesebb idő jutott a családomra is, állandósultak a veszekedések. De a kocsmában akadtak új cimborák. Egy alkalommal delíriumba kerültem, akkor jutottam be ide. Tájékoztatt az orvos és elkezdődtek a kezelések.”

2/A BESZÁMOLÓ

„Egész évben állást kerestem, de nem találtam. Mindenhogy próbálkoztam ez idő alatt: eljárók a munkaügyi központba és keresem a hirdetéseket az újságokban és az interneten. Igyekszem érdeklődni ismerősöktől is. Elhatároztam, hogy mindenhová elmegyek interjúra, akár tapasztalatszerzés céljából is. Továbbá úgy tervezem, hogy igénybe veszem több álláskereső iroda szolgáltatását, és információt kérek. Ezért jöttem ide is.”

2/B BESZÁMOLÓ

„Az egész év álláskereséssel telt, de nem lett munkám. Pedig sok minden összegyűlt ez idő alatt: az újságban és az interneten is akadnak hirdetések, hallok az ismerősöktől is híreket, a munkaügyi központba is behívnak, ha adódik valami. Mindenhol ott vagyok, lesz tapasztalatom, és hátha összejön valami. Újabban több álláskereső iroda is feltűnt, így kerültem ide.”

3/A BESZÁMOLÓ

„Akkoriban egyre több adósságot csináltam. Már 2 éve kezdtem halmozni a hiteleket, de úgy terveztem, hogy majd rendbe hozom. Mégsem tettem. Egyre-másra felszólításokat és fenyegetéseket kaptam a hitelezőktől. Akkor láttam még kevésbé, hogy mit tegyek, amikor elvesztettem a munkahelyemet. Rendezni akartam az adósságokat, ezért eladtam a lakásomat, de még mindig tartoztam. Így azóta hajléktalanként élek az utcán. Elhatároztam, hogy segítséget kérek.”

3/B BESZÁMOLÓ

„Akkoriban egyre több adósságom gyűlt össze. Már 2 éve kezdődtek a problémák, vártam, hogy majd csak rendbe jönnek. De mégsem így történt. Egyre-másra felszólítások és fenyegetések jöttek a hitelezőktől. Akkor fordult még rosszabbra a helyzet, amikor munkanélkülivé váltam. El kellett adnom a lakásomat, de még azon felül is maradt adósságom, így az utcára kerültem. Hajléktalan lettem. Most várom, hogy segítsenek rajtam.”